

विवेकशील विचार, व्यापक संवाद, कलात्म
जाण आणि सजग समाजभान अर्थात शब्दरुची

ग्रंथाली वाचक चळवळ

शब्द रुची

एप्रिल-मे २०२०, वर्ष सहावे-सातवे
अंक बारावा-पहिला, मूल्य १० रु.

संपादक : सुदेश हिंगलासपूरकर
कार्यकारी संपादक : डॉ. वीणा सानेकर
अरुण जोशी

मुख्यपृष्ठ : प्रणित प्रकाश कांबळे

कार्यालयीन संपर्क

कॉम्प्युटर युनिट - योगिता मोरे
सहकारी - सुमेधा कुवळेकर

granthaliruchee@gmail.com

जाहिरात प्रसिद्धी - धनश्री धारप
granthaliad@gmail.com

वितरण - हरिप्रसाद जयस्वाल

केवळ वार्षिक वर्गणी स्वीकारली जाईल.

वार्षिक वर्गणी ३०० रुपये

डिमांड ड्राफ्ट, म.ओ. 'ग्रंथाली' नावे

पत्रव्यवहार/वर्गणी पाठवण्याचा पत्ता

ग्रंथाली, १०१, १/बी विंग, 'द नेस्ट', पिंपळेश्वर को-ऑप.
हौसिंग सोसायटी, टायकलवाडी, स्टार सिटी सिनेमासमोर,
मनोरमा नगरकर मार्ग, माटुंगा (प), मुंबई ४०००१६

फ़ॉन २४२९६०५० / २४३०६६२४

granthaliruchee@gmail.com

www.granthali.com

ऑफिस वेळ : सकाळी १२ ते सायं. ६

संपर्क/फोन/पुस्तके खरेदी करण्यासाठी

अंकात प्रसिद्ध झालेली मते ज्या त्या व्यक्तीची. 'ग्रंथाली'
चळवळीचे 'शब्द रुची' हे व्यासपीठासमान मासिक आहे.
त्यात सर्व छटांच्या विचारांना स्थान आहे. मात्र त्याच्याशी
'ग्रंथाली' विश्वस्त संस्था व तिचे विश्वस्त सहमत आहेत
असे नव्हे.

अनुक्रम

कोरोनातील मानवतेचे भोइ / डॉ. अविनाश सुपे / ५

लॉकडाऊनच्या कथा / डॉ. प्रमोद सलगरकर / ८

शेतावर मी / चांगदेव काळे / १०

लॉकडाऊनमध्यला 'आविष्कार' - अबू हसन आणि मी /
योजना शिवानंद / १४

चाळीस दिवस झाले? कधी? / श्रीकांत बोजेवार / २३

लॉकडाऊनच्या काळात अभिरुची वाढवण्याची सुसंधी मिळाली/
नरेंद्र लांजेवार / २६

कोरोनाकाळच्या देणग्या / श्रीपाद भालचंद्र जोशी / २९

कोरोना लॉकडाऊन एक अनभूती /
डॉ. माया पाटील (शहापूरकर) / ३४

मनोरंजन आणि लॉकडाऊनचे धडे! / नीलेश मयेकर / ३७

लॉकडाऊन आणि आदिवासी पाडे / किरण येले / ३९

कोरोना - नव्या जीवनाची संधी / अभिजित हेगशेट्ये / ४४

निजलेल्या जाणिवा जागवणारा काळ / उमा दीक्षित / ४९

कोरोना आणि मी / मानसी कुळकर्णी / ५१

राजधानी वॉशिंग्टन - कुरुप कलाकारांचे हॉलिवूड /
डॉ. मोहन द्रविड / ५५

मी, इरा आणि लॉकडाऊन / मेघना एरंडे-जोशी / ६३

कोरोनाकाळ आणि मनात पेटलेला जाळ / मोहन शिरसाट / ६५

कोरोनाने रेखाटले जीवनाचे नवे चित्र / श्रीनिवास बाळकृष्णन / ६७

स्मरण

परिधावरचा दलित साहित्यिक : उत्तम बंडू तुपे / सुरेखा पैठणे / १८

इरफान / स्वप्ना पाटसकर / २०

इरफान, थोडी गंदी ॲक्टिंग करना! / धनंजय गांगल / ४८

‘संपादकीय’

‘काळ तर मोठा कठीण आला’...

ह. ना. आपटे यांच्या काढंबरीचे शीर्षक आपण सगळे जगतो आहोत; जणू काळाचा हा तुकडा ही वैशिक पातळीवर माणसांच्या आयुष्याला मिळालेली गोष्ट!

रोज बातम्या कानावर-मनावर आदळत राहतात. आपण बदलत राहतो चॅनल्स! ‘गावखेड्याचा कोरोना’, ‘कोरोना शंभर’, ‘कोरोना पन्नास’ इत्यादी, इत्यादी!

सारं काही ठप्प झाल्यावर आपलं रोजचं चक्र मोऱ्हून आपण घरातच कोऱ्हून घेतलं स्वतःला तेव्हा रोज सकाळी उठल्या-उठल्या आपल्याला आधी बातम्या हव्या असायच्या. हळूहळू बातम्यांमधून स्ट्रेस वाढू लागला. त्यात खूपदा वृत्तनिवेदकांचे घाबरवणारे आवाज! काही दिवसांपूर्वी माझी एक मैत्रीण म्हणाली, “मी बातम्या पाहाण बंद करून टाकलंय. भीती वाटते, अस्वस्थ वाटतं दिवसभर.” दबा धरून बसलेली भीती ...आत, बाहेर, सर्वत्र! बाहेर पडलो जीवनावश्यक वस्तूंकरता तरी जवळून चालत असलेल्या माणसाबद्दल संशय.

तसा प्रत्येकच माणसाचा आपापला ‘झोन’ असतो. पण आताशा दोनच झोन्सची चर्चा सगळीकडे... ग्रीन आणि रेड! ग्रीनमधले सुपात नि रेडमधले जात्यात!

‘घरी राहा, सुरक्षित राहा!’ चॅन्सल सांगतायत आपल्याला मात्र असुरक्षिततेची जाणीव घड विळखा घालून बसलेली! या सान्यातून तरायचंय, ज्याला-त्याला. या काळातलं जगणं तर कठीण आहेच पण मृत्यू महाकठीण! माझ्या आनंद भंडारे या मित्राने लॉकडाऊन काळातल्या काही नोंदी पाठवल्या होत्या, त्यातला हा एक तुकडा...

“चाळीतलं कुणीही वारलं तरी अखब्या चाळीला खबर लागते. चाळीतली पोरं दुःखद निधनाचा बोर्ड लिहितात. नातेवाईक येई-येईपर्यंत किमान पाच-सहा तास तरी प्रेत चाळीत असे.

मागच्या आठवड्यात आमच्याच मजल्यावर एक आजी वारल्या. नव्वदीच्या पुढच्या असतील, पण त्यांचे प्रेत कधी आलं, कधी गेलं ते कळलं नाही. नंतर एकजण सांगत होता की प्रेत गुंडाळलेल्या कापडावर लिहिलेलं होतं की सदर व्यक्ती कोरोनाने मृत झालेल्या नाहीत. मृतदेहाचीही स्वतःला सिद्ध करण्यातून सुटका नाही.

घरच्या ओढीने पायपीट करत निघालेली स्थलांतरित कुटुंबं, त्यातली एखादी गर्भार स्त्री पाय ओढत चाललेली, मालगाडीखाली चिरडले गेलेले मजुरांचे छिन्नविछिन्न देह, एखाद्या घरातला परस्पर सुखद सहवास तर काही घरातली भांडणं नि हिंसा, झोपडपड्या नि गाळ्यांएवढा खोल्यांमधलं लयाला गेलेलं सोशल डिस्टन्सिंग, हातावर पोट असणाऱ्या माणसांची सुन्न करणारी अगतिकता... अनेकांच्या जगण्याची वाताहत झालीय पण या उद्धवस्तेतून-पडझडीतून प्रत्येकाला उभं राहायचंय. अत्यावश्यक सेवांमधली माणसं धोका पत्करून, सुरक्षित कवचाबाहेर पडली आहेत. धोक्याचा लाल सिन्नल सतत समोर! घरी राहून काम करणारी वेगवेगळ्या क्षेत्रांतली माणसं त्यांच्या जबाबदाऱ्या नेटाने निभावताहेत. या काळातील माणसांच्या जगण्याच्या दैनंदिनीत डोकावण्याचा प्रयत्न आम्ही या अंकातून करतोय.

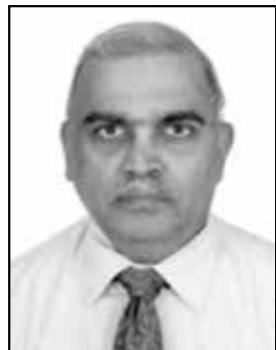
चिंतन, आत्मसंवाद, भिडलेलं वास्तव नि एकमेकांच्या सोबतीने सापडलेली जगण्याची लोभस लय अशा विविध छटा या अंकाला गवसल्या आहेत. ‘ग्रंथाली’ही सध्या ‘वर्क फ्रॉम होम’ आहे म्हणून हा डिजिटल अंक आणि सोबत शुभेच्छा आपल्या मनातला ‘हिरवा’ झोन सचेतन राहावा म्हणून!

- डॉ. वीणा सानेकर

सी-१२, सुयोग सोसायटी,
संत ज्ञानेश्वर मार्ग, मुलुंड (पूर्व), मुंबई-४०० ०८९

भ्रमणध्वनी : ९८१९३५८४५६

veenasanekar2018@gmail.com

कोरोनातील मानवतेचे भोई

डॉ. अविनाश सुपे

कोरोनाच्या आघाडीवर लढणारे डॉक्टर किंवा नसेस हेही आज आपला जीव धोक्यात घालून रुग्णसेवा करत आहेत. जगभरातच नव्हे तर मुंबईतही कोरोनामुळे डॉक्टरांचा बळी गेला आहे. तरीही अनेक तरुण आणि तरुणी या कोरोनायुद्धात आघाडीवर आहेत. मी जिथे ४४ वर्षे काम केले त्या केर्डएम रुग्णालयाचे ब्रीद वाक्य आहे— Not for Self but for all म्हणजेच स्वतःसाठी नाही तर सर्वासाठी. संस्कृतमध्ये एक वचन आहे— ‘स्वस्मै स्वल्पं समाजाय सर्वस्वं’ म्हणजेच स्वतःसाठी थोडेसे व समाजासाठी सर्वस्व अशा भावनेने काम करणारे आरोग्यसेवक व इतर कर्मचारी हे खरे मानवतेचे भोई आहेत.

या वर्षाच्या सुरुवातीपासूनच करोना विषाणूनी जगभर हलकल्लोळ माजवला आहे, अक्षरशः धुमाकूळ घातला आहे. प्रगत देशांनाही ह्या आजाराला आवर घालण्यात अजून यश आलेले नाही. जगातील मी-मी म्हणणारी राष्ट्रे, यांनीही ह्या विषाणूपुढे गुडघे टेकले आहेत. अमेरिका, फ्रान्स, इटली, जर्मनी यांसारख्या प्रगत देशांना कोरोनाने जमिनीवर आणले आहे. येथील आरोग्यव्यवस्थेचे नेहमीच कौतुक केले जात असे. परंतु ह्या देशांतही कोरोनाचा मृत्युदर चिंताजनक आहे.

जवळजवळ १०० वर्षांपूर्वी स्पॅनिश फलूने जगभर थैमान घातले होते. त्यावेळी जगात एकूण ५० लाख तर केवळ भारतात १८ लाख लोकांचा मृत्यू झाला होता. जेव्हा नवीन विषाणूचा प्रादुर्भाव होतो तेव्हा प्रभावशाली लस तसेच औषधे उपलब्ध होईपर्यंत अशा काळात नागरिकांनी अत्यंत जबाबदारीने वागणे गरजेचे असते. सरकारी यंत्रणा आपले काम करत असते. आपल्या देशात लोकसंख्येच्या तुलनेत साधारणांची कमतरता आणि वैद्यकीय संख्याबळ कमी आहे. त्यामुळे नागरिकांनी स्वच्छतेच्या सवधी पाळणे व संपर्क टाळणे आणि सरकारी यंत्रणेच्या खांद्याला खांदा लावून, केवळ देशातील नाही तर जगातील आणीबाणीच्या प्रसंगी संयम राखून ही साथ लवकरात लवकर आटोक्यात आणण्यासाठी साहाय्य केले पाहिजे.

असा एक सिद्धांत आहे, की दर १०० वर्षांनी जगभर मोठी साथ येते. १७२० मध्ये प्लेग, १८२० मध्ये कॉलरा, १९१८-२० मध्ये स्पॅनिश फ्लू, अशा साथीमध्ये लक्षावधी बळी पडले. नवीन विषाणू जे वाच्याच्या वेगाने खंडात, जगात पसरतात त्यावेळी त्याला आपण पॅनडेमिक म्हणतो. या साथी सर्व व्यवस्था हलवून टाकतात.

हळूळू माणसांमध्ये प्रतिकारशक्ती तयार होते, लस शोधली जाते. अधूसमधून या विषाणूचा नवा अवतार बघायला मिळतो. दरवर्षी येणाऱ्या फ्लूने २,९०,०० ते ६,५०,००० पर्यंत लोक दगावले आहेत. सर्वात प्राणघातक ठरला एड्स ज्यात ३२ लाख लोक मृत्यू पावले. १८९६साली आलेल्या प्लेगमध्ये डॉक्टर पारशी लोक वाचांले कारण त्यांनी लस टोचून घेतली. डॉक्टर हाफकिन यांनी आपला जीव धोक्यात घालून लस स्वतःला टोचून घेऊन प्रयोग यशस्वी केला होता. अंधश्रद्धामुळे हिंदूनी लस टोचून घेतली नाही.

कोरोना हा विषाणूचा एक गट आहे. यासारखे विषाणू प्रथम १९६० च्या दशकात सापडले. त्यानंतर २००३ मध्ये सार्स Cov-1, २००४ मध्ये एचकेयू १, २०१२ मध्ये मर्स आणि २०१९ मध्ये Cov-2 हे सापडले आहेत. इतर देशांत आलेल्या इबोला व निप्पाह अशा विषाणूना आपल्या देशात थारा मिळाला नाही. परंतु नॉवेल कोरोना-N Cov-2 ह्या व्हायरसने मात्र आपल्या देशामध्ये शिरकाव केला. या विषाणूमुळे श्वसनमार्गात संक्रमण होऊन, रुण गंभीरीत्या बाधित होतो. चीनमधील हुबेई प्रांतातील वुहान शहरात याची लागण यावेळी प्राण्याकडून झाली असली तरी आता त्याचा प्रसार माणसांकडून, त्यांच्या थुंकीमधून, संपर्कातून होत आहे. हा आजार आता २१२ देशांत पसरला आहे. जगात आजपर्यंत (५ मे २०२०) ३५ लाखांपेक्षा जास्त व्यक्तींना त्याची लागण झालेली असून, अडीच लाखांपेक्षा जास्त रुग्णांचा मृत्यू झाला आहे. भारतात ४५००० वर रुण असून १५०० वर मृत्यू झालेले आहेत. महाराष्ट्रात १४००० रुण असून ५८० पर्यंत मृत्यू झालेले आहेत. रोज हे आकडे काही काळापर्यंत बाढणारच आहेत. देशभर जमावबंदी रोखण्याचे व्यापक निर्बंध घालून

युद्धपातळीवर साथ रोखण्याचे प्रयत्न सुरु आहेत.

हे विषाणू पुळ्यावर २४ तास, प्लास्टिकवर व लोखंडावर ३ दिवस राहू शकतात. हवेत ते ३ तास जिवंत राहतात. यांचा संसर्ग झाल्यावर, त्याची लागण कळायला २ आठवड्यांचा काळ लागू शकतो. रुण बरा झाल्यावरी हिंसाणू शरीरात असू शकतात. त्यामुळे रुणाला लांब एकांतात ठेवणे हातच साथ रोखण्याचा प्रभावी उपाय आहे. हा संसर्ग बन्याच वेळा सौम्य परंतु दुबळ्या प्रकृतीच्या वृद्ध लोकांमध्ये प्राणघातक ठरू शकतो. अजूनतरी यावर प्रतिबंधक लस उपलब्ध नाहीत. नुकतीच काही औषधे प्रभावी आहेत असे प्राथमिक संशोधनात सापडले आहे, परंतु सखोल संशोधन सुरु आहे.

कोरोनाची सामान्य लक्षणे म्हणजे वाढत जाणारा ताप, कोरडा खोकला, थकवा. काही रुणांत वाहणारे नाक व अतिसार ही लक्षणे ही आढळतात. काहींना संसर्ग होतो पण लक्षणे आढळत नाहीत. ८० टक्के लोक उपचार न घेताही बरे होतात. वृद्ध आणि उच्च रक्तदाब, मधुमेह हे आजार असलेल्या व्यक्तींनी थोडीही शंका आल्यास वैद्यकीय मदत घ्यावी. लाक्षणिक उपाययोजना आणि जीवरक्षक प्रणालीची त्यांना गरज पडू शकते.

महाराष्ट्रात, प्रामुख्याने मुंबई व सभोवतालच्या परिसरात कोरोनाचा जास्त प्रादुर्भाव आहे. गेल्या काही दिवसांत मुंबईतील केसेस इतर शाहरांपेक्षा जास्त आहेत. याची अनेक कारणे आहेत. मुंबई हे अंतराशीय व राष्ट्रीय प्रवासाचे व बाजाराचे मुख्य केंद्र आहे. मुंबई मध्ये ५०% पेक्षा जनता ही झोपडपडीवजा घरात राहते. तिथे लोकांची घनता जास्त आहे. एका छोट्या घरात ८-१० व्यक्ती राहतात. सामाजिक अलगीकरण करणे तिथे कठीण असल्याने कोरोनाचा प्रसार तिथे वेगाने होऊ शकतो. इतर देशांच्या मानाने आपल्या देशात, विशेषत: महाराष्ट्र सरकार व मुंबई महानगरपालिका यांनी योग्य वेळी निर्णय घेतल्यानेच आपल्याकडील कोरोनाचा प्रसार हा इतर प्रगत देशांपेक्षा कमी आहे. सुरुवातीस असलेला मृत्युदर कमी करण्यातही सरकारला चांगलेच यश लाभले आहे. रुणांची संख्या वाढली तरी मृत्यूचे प्रमाण कमी असावे. त्यासाठीच सर्वच प्रयत्न करत आहेत. ह्यामध्ये रुणांचे लवकर निदान / उपचार करणे, रुणांचे व त्यांच्या संपर्कातील व्यक्तींचे अलगीकरण करणे, कोरोना रुणांसाठी विविध व्यवस्था करणे, सामाजिक अलगीकरण व लॉकडाउन इत्यादीमुळे ह्या पॅनडेमिकवर मात करणे शक्य होणार आहे. वृद्ध व्यक्ती, मधुमेह, रक्तदाब व इतर जुने आजार असलेल्या व्यक्तींना जास्त धोका आहे व त्यामुळेच अशा व्यक्तींना जर कोरोनाची लागण झाली तर त्यांत मृत्यूचे प्रमाण जास्त आहे.

डॉक्टर तहानभूक, झोप, कुटुंब हे सर्व विसरून अहोरात्र मेहनत घेत आहेत. नागरिकानी संयम पाळून घरी राहावे, स्वच्छता पाठावी हे सांगायला कायदा का लागावा? इतिहासापासून वर्तमानाने काहीती शिकले पाहिजे. सोपी सावधगिरी म्हणजे चेहन्याला हात लावू नका, स्वतःला इतरांपासून दूर ठेवा, साबणाने हात स्वच्छ धूत राहा, शव्यतो घरात राहा, अफवा पसरवू नका, लक्षणे दिसल्यास घाबरू नका व तत्काळ वैद्यकीय सल्ला घ्या. उत्तम आहार, विश्रांती आणि स्थिर,

शांत मन ठेवा.

एका व्यक्तीपासून दुसऱ्या व्यक्तीला संपर्कामुळे होणाऱ्या रोगांना संक्रमक रोग म्हणतात. त्यामुळे संपर्क टाळणे हा साथ रोखण्याचा प्रभावी उपाय आहे. हे विषाणू शरीरात योग्य परिस्थिती मिळाली तरच आपली वाढ करू शकतात. सर्व प्रकारचे श्वासाचे व्यायाम फुफ्फुसाना बळ देऊन रोगप्रतिकारशक्ती वाढवतात. स्वास्थ्य व दीर्घायुष्यासाठी तसेच अशा आकस्मिक संकटाना तोंड देण्यासाठी नियमित प्राणायाम, सूर्यनमस्कार यांचे फार महत्त्व आहे. तसेच, कुठल्याही रोगाचा परिणाम दुबळ्या मनाच्या माणसांवर लवकर होतो त्यामुळे मन शांत ठेवावे. पोट हलके व साफ ठेवावे. एखाद्या व्यक्तीस लागण झालेली आढळल्यास त्याचा उपचारासाठी प्रयत्न करतानाच स्वतःला व शेजांच्यापाजांनांना रोगापासून वाचवणे हे परमकर्तव्य आहे त्यासाठी अखंड सावधानता आणि स्वच्छता गरजेची आहे.

जगभरात सर्वत मृत्यूची भीती आहे. मात्र या साथीच्या रोगाची सर्वात चांगली गोष्ट म्हणजे सर्व देश, संशोधक, संपूर्ण मानवता एकत्र येऊन या अदृश्य शत्रूशी लढत आहेत. इराणविरुद्ध अमेरिका किंवा भारतविरुद्ध पाकिस्तान नाही, कोणतेही राजकीय किंविष मानी आणि प्रत्येक व्यक्ती एकत्र आहे, तीच भेट कोरोना आपल्यासाठी आणली आहे. होय, अशी मंदी आहे की जगाने कधीच अशी अपेक्षा केली नाही, परंतु आयुष्यापेक्षा काहीच मोठे नाही हे पुन्हा पुन्हा जाणवते. आणि जर आपण सर्व एकत्र राहिलो तर आपण या संकटावर विजय प्राप्त करू शकतो. अंतर्मुख होऊन बघितले तर अशावेळी जीवनाची खरी किंमत आपल्याला कळते. म्हणून हवामान बदल, अण्वस्त्रयुद्ध आणि तत्सम सी-वॉर (कोरोना वॉर) ची आगामी संकटे रोखण्यासाठी आपण तयार झाले पाहिजे. निसर्ग आणि प्रकृती सर्वश्रेष्ठ आहेत. त्याचे संवर्धन करणे आवश्यक आहे. कोरोना पॅनडेमिक ही फक्त ड्रेस रिहर्सल आहे जी मानवतेच्या भविष्यासाठी अंतर्मुख करते.

गेल्या ५० वर्षांत सर्व जगात व आपल्या आयुष्यात खूप बदल झाले. तंत्रज्ञान, संगणक, संप्रेषण तसेच समृद्धी यामुळे आपल्या रोजच्या जगण्यात सुबत्ता आली व आयुष्य खूप सुकर झाले. परंतु आज आम्ही गेल्या काही दशकांपेक्षा अनिश्चित काळात जगत आहोत. आपली सीमा बंद आहे, शाळा / कॉलेज रिकामी आहेत, परिस्थितीला तोंड देणारी रुणालये, काही आठवडे घरांमध्ये बंदिस्त असलेले लोक आणि जागतिक अर्थव्यवस्थेला मोठा फटका बसला आहे. आम्ही हेही पाहिले की लोक सुपरमार्केट कसे रिक्त ठेवतात, अन्न-मुखवटे आणि जंतुनाशकांची सक्तीने खरेदी करणे. आम्ही कोरोना ब्हायरसची लागण होण्याची भीती बाळगून वर्णद्वेष आणि भेदभाव करण्याचे कृत्य पाहिले आहे. एखाद्या व्यक्तीचा मृतदेह उचलण्यास व त्याची विलहेवाट करण्यास कोणी तयार होत नाही. राजकारणी एकमेकांशी भांडण करत आहेत आणि दोष देत आहेत, सामान्याच्या फायद्यासाठी लढण्याएवजी परिस्थितीचा फायदा घेण्याचा प्रयत्न करत आहेत. भीतीने लोकांना सर्वात जास्त स्वार्थीपणाने कसे बाहेर काढले हे आपण पाहिले आहे.

परंतु, याचबरोबर आम्ही हे देखील पाहिले आहे की लोकांनी

सर्वांत असुरक्षित गटांसाठी अन्नदानाचे आणि काम करणाऱ्यांच्या मुलांची काळजी कार्य केले आहे. लोकांनी खिडकीतून एकमेकांना आधार देताना, उत्तेजनार्थ शब्दांचे गाणे आणि सामायिक कौतुक करताना पाहिले आहे. डॉक्टर आणि परिचारिका सुट्री व सुट्यांचा दिवस सोडून, विश्रांती घेतल्याशिवाय अतिरिक्त काम करत आहेत. कोणत्याही प्रकाराचे मानवते न घेता वडिलधाऱ्यांची काळजी घेण्यासाठी खरोखर कठोर परिश्रम करणारे साहाय्यक, रुणालयांमध्ये विनामूल्य मुख्यवर्ते वाटण्याचे आयोजन करणारे लोक आणि त्यांच्या आसपासच्या क्षेत्रातील गरजू लोकांना मदत करणारे तरुण हेही मानवतेचे रूप आपण पाहिले आहे. यामुळे मला आशा आहे, की भीती व अनिश्चितता या सर्वपिक्षा, लोकांच्या हृदयात एकता आणि दयालूपणा आहे.

देशाला एक मात्र शिकायला मिळाले. पुढील काळात आपण आरोग्यव्यवस्थेत आमूलाग्र बदल करणे आवश्यक आहे. आपण जगाबरोबर राहायला शिकले पाहिजे. भविष्यात आपल्याला अशा प्रकारच्या संकटाचा सामना करायचा असल्यास इतर देशांबरोबर विचारांची, तंत्रज्ञानाची व आधुनिक उपचारप्रणालीची देवाणघेवाण करणे आवश्यक आहे. त्याचबरोबर आपली आरोग्यव्यवस्था अधिक बळकट करणे आवश्यक आहे. आज आपले सरकार जीडीपीच्या फक्त १.३ टक्के एवढाच खर्च आरोग्यावर करते. त्यापैकी अर्धा हा सार्वजनिक आरोग्यावर केला जातो. ह्या खर्चात वाढ करून तो २.५ ते ३ टक्क्यांपर्यंत वाढवला पाहिजे. सार्वजनिक आरोग्य व्यवस्था बळकट करणे आवश्यक आहे. बच्याच राज्यांत प्राथमिक आरोग्यव्यवस्था कोलमडलेली आहे. आरोग्यकेंद्राएवजी हेल्थ वेल्थ सेंटर निर्माण केली पाहिजेत. नवीन आजाराशी मुकाबला करण्याची तयारी ठेवली पाहिजे. सुदैवाने आज आपल्याकडे अनेक महाविद्यालये आहेत व मनुष्यबळही उपलब्ध आहे. परंतु इतर सुविधा व पॅनडेमिकचे प्रशिक्षण देणे आवश्यक आहे.

या साथीमध्ये आरोग्यसेवक किंवा डॉक्टर-नर्सेस यांची काय भूमिका असते. सर्वप्रथम कुठल्याही सामान्याप्रमाणे अशा विषाणूबद्दल एक भीतीचे वातावरण असते. ह्या आजाराचे स्वरूप बहुतांश सौम्य असले तरी ह्याचा लवकर होणारा संपर्क, काही जणांचा होणार मृत्यू, विशिष्ट लस व उपचारपद्धतीचा अभाव ह्यामुळे असुरक्षितता जाणवते. त्यानंतरच्या स्थितीमध्ये, उपचार सुरु होतात तेव्हा अपुन्या सुविधा, PPEची कमतरता, अपुरे मनुष्यबळ ह्यामुळे

आरोग्यसेवकांमध्ये क्रोधाची भावना होते. रागही व्यक्त केला जातो. पुढच्या स्थितीमध्ये, आजूबाजूला मृत्यू दिसतात व आरोग्यसेवकांना विषाणूची लागण होते तेव्हा औदासीन्य डोकाबू लागते. पण जेव्हा अनेक मृत्यू दिसतात, आजूबाजूला लोकांची धावपळ व दुःखे दिसू लागतात तेव्हा आरोग्यक्षेत्रातील सान्या व्यक्ती एकत्र येऊन लढा देतात. सकारात्मक भूमिका घेऊन ह्या परिस्थितीत मानवतेचे एक वेगळे रूप आपल्याला दिसते. अमेरिकेतील एका ज्येष्ठ डॉक्टरने असे सांगितले, की मुख्यातीस आमचे सगळे निवासी डॉक्टर याला घाबरून होते. काम करण्यास टाळत होते. परंतु जेव्हा न्यू यॉर्कमध्ये प्रत्येक रुणालयात अनेक मृत्यू झाले तेव्हा तेच डॉक्टर तळमळीने, सर्वस्व पणाला लावून लढत आहेत. त्या डॉक्टर म्हणाल्या, ह्या सर्व मुलांना मी एकदम मोठे झालेले पाहिले. अशा पॅनडेमिकमुळे डॉक्टरांच्या, नर्से स व इतरांच्या आयुष्याकडे बघण्याच्या दृष्टिकोनामध्ये आमूलाग्र बदल झालेला दिसतो. समोर धोका दिसत असूनही, आपला जीव धोक्यात घालून, समाजातील गरजू व्यक्तिना वाचवणे हीच खरी मानवता आहे व इथेच मानवतेचे खरे रूप आपल्याला दिसते.

माझे एक सर नेहमी सांगत असत- पायलट आणि सर्जन यांमधला फरक काय आहे? सर्जन किंवा डॉक्टरने चूक केली तर त्यामुळे रुणाला त्रास होतो. ऑपेरेशन चुकीचे झाले तरी सर्जनला काही होत नाही. कधी कधी मात्र रुणाचा जीवही जातो. परंतु पायलटने चूक केली तर विमान कोसळते व त्यात पायलटचासुद्धा मृत्यू होतो. परंतु आज परिस्थिती बदलली आहे. कोरोनाच्या आघाडीवर लढणारे डॉक्टर किंवा नर्स हेही आज आपला जीव धोक्यात घालून रुणसेवा करत आहेत. जगभारातच नव्हे तर मुंबईतही कोरोनामुळे डॉक्टरांचा बळी गेला आहे. तरीही अनेक तरुण आणि तरुणी या कोरोना युद्धात आघाडीवर आहेत. मी जिथे ४४ वर्षे काम केले त्या केरईएम रुणालयाचे ब्रीद वाक्य आहे Not for Self but for all म्हणजेच स्वतःसाठी नाही तर सर्वांसाठी. संस्कृतमध्ये एक वचन आहे- ‘स्वस्मै स्वल्पं समाजाय सर्वस्वं’ म्हणजेच स्वतःसाठी थोडेसे व समाजासाठी सर्वस्व अशा भावनेने काम करणारे आरोग्यसेवक व इतर कर्मचारी हे खरे मानवतेचे भोई आहेत. त्या सर्वांना मानाचा मुजरा.

- डॉ. अविनाश सुपे

भ्रमणधनवी : ९८३३३२४२५८

avisupe@gmail.com

■ग्रंथालय■ *

मु.पो. आई

संपादन : संदीप काळे

मूल्य २५० रु.

सवलतीत १५० रुपये

लॉकडाऊनच्या कथा

डॉ. प्रमोद सलगरकर

“डॉक्टरसाहेब, मी मागच्या महिन्यात तुमच्याकडे दाखवायला आलो होतो. आज सकाळी तुमच्या घराच्या भिंतीवरून साप जाताना मी पाहिला. माझ्याकडे सर्पमित्रांचे नंबर आहेत. मी लगेच फोन केला. अशा अडीअडचणीच्या वेळी सगळ्यांनी एकमेकांना मदत केली पाहिजे.” त्यालाही काही द्यावे म्हणून मी खिशात हात घातला तेव्हा त्याने पुढे येऊन म्हटले, “डॉक्टरसाहेब, हा माझा नंबर घ्या. लॉकडाऊनच्या पिरियडमध्ये काही अडचण आली तर मला अर्ध्या रात्री फोन करा.” आपण आपल्या डॉक्टरच्या उपयोगी पडल्याचा आनंद त्याच्या डोळ्यांत मावत नव्हता.

लॉकडाऊन नं. १

लॉकडाऊन सुरु होऊन दोन-तीनच दिवस झाले असतील. दुपारची वेळ होती. घरासमोरचा रस्ता रणरणत्या उन्हात भयानक तापलेला आणि रहदारी पूर्ण बंद असल्यामुळे सर्वत्र विचित्र शांतता पसरलेली होती. अचानक घराबाहेरचे लोखंडी गेट वाजले. दुपारची झोपमोड झाल्याने किंचित वैतागून दार उघडून बायको बाहेर गेली.

“कोण आहे ग?”

“गुरखा आहे, पैसे मागतो आहे.”

“देऊन टाक त्याला १० रुपये.”

“अहो, मागच्या आठवड्यात आला होता आणि तुम्ही २० रुपये दिले होते ना?”

“खरंच की!”

मला चांगले आठवत होते. आमच्या कॉलनीचा गुरखा दर महिन्याला १० रुपये घेऊन जायचा. तसाच अगदी परवाच तो येऊन गेला होता. मी बायकोला म्हटले,

“सांगून टाक त्याला या महिन्याचे पैसे दिले आहेत. पुढच्या महिन्यात ये म्हणावं!”

काही वेळ गेला. बायको परत घरात आली.

“तो जात नाहीये. तुम्हीच बाहेर जा आणि त्याला जायला सांगा.”

मनात चरफडत उठलो. बाहेर उन्हाचा कहार जाणवत होता. फाटकाबाहेर पाहिले तर एक म्हातारा गुरखा, जो आमच्या कॉलनीत

कधीच दिसत नव्हता तो उभा होता. घामाने निथळत होता. उन्हाच्या तडाख्याने थकलेला, तहानलेला दिसत होता. भेलकांडू नये म्हणून आधारासाठी तापलेले लोखंडी गेट वारंवार पकडत होता.

“क्यूं रे गुरखा? मै बीस रुपये दिये है ना दो दिन पहिले?”

मी शक्य तेवढ्या रुक्ष बेफिकिर आवाजात म्हटले.

“नहीं साब. मै पहिली बार आया हूं.”

मला गुरख्याला पैसे दिल्याचे नक्की आठवत होते म्हणून मीपण हड्डाला पेटलो. ‘तुम झूठ बोलते हो. मैने खुद तुम्हे पैसे दिये है.’

आतापर्यंत आपण पैसे दिलेला गुरखा हा नाही हे माझ्या लक्षात आले होते पण माणूस काही काही वेळा मनात नसतानासुद्धा आडमुठेपणा करतो. निष्कारण दुष्टपणे वागतो, ती ही वेळ होती. मी काही पैसे द्यायच्या मूळमध्ये नाही हे त्याच्या लक्षात आले. चेहरा झाकलेला मफलर त्याने सावकाश बाजूला केला आणि खोल गेलेल्या आवाजात म्हणाला, “हां साब. मै उसका भाई हूं. गये हफ्ते मुलुकसे आता हूं. अभी ये लॉकडाऊन लग गया, वापस जा नहीं सकता. इसलिये आया था.”

एवढे बोलल्यानंतर तो आणखी गयावया करेल अशी माझी अपेक्षा होती. पण त्याने त्याहीपेक्षा वाईट गोष्ट केली. आपला सदरा वर उचलून त्याने चेहन्यावर आलेला घाम पुसला. एक क्षणभर त्याचे म्हातारे, सुरक्षतलेले, प्रचंड खपाटीला गेलेले पोट बघून मला कुणीतरी खाडकन थोबाडीत मारल्यासारखे झाले. त्याने शांतपणे चेहरा पुसला. कोई बात नहीं असे म्हणाला आणि सवीरीने सलाम करून झटकन वळून रस्त्याला लागला. त्याला हाक मारून थांबवावे

आणि पैसे द्यावे असे मनात यायच्या आत तो पुष्कळ पुढे निघून गेला होता. जाता जाता त्याचे मिचमिचे डोळे माझ्यावर रोखून तो गेला. त्या डोळ्यांत राग नव्हता. दुःखही नव्हते. फक्त एक निस्तेज शून्यपणा होता. एक शब्दही न बोलता तो मला आयुष्यभराचा अस्वस्थपणा देऊन गेला.

लॉकडाऊन नं. २

सकाळचे आठ वाजले असतील. आमच्या घराच्या माणील भिंतीआडून काही आवाज येत होते. तीन-चार तरुण मुले खूप एकसायटेड आवाजात एकमेकांशी बोलत होती. बन्याच वेळा आमच्या अंगणातील आंब्याच्या झाडाच्या कैन्या तोडण्यासाठी भिंतीपलीकडून मुले खटपट करत असतात. त्यातलाच हा एक प्रकार असावा असे समजून मी तिकडे लक्ष दिले नाही. तासभर गेला तरी त्यांचे बोलणे आणि आवाज करणे थांबले नाही म्हणून मी बाहेर जाऊन पाहिले तर त्यातली दोन मुले आमच्या भिंतीवर चढून काहीतरी पाहत होती. मला पाहिल्यावर त्यातल्या एकाने तोंडातील गुटख्याची लांबलचक पिंक टाकली आणि म्हणाला, “काका, तुमच्या भिंतीत लयी मोठा साप शिरलाय. त्याला पकडायला आम्ही आलोय.” साप म्हटल्यावर माझी छाती धडधडू लागली. आम्ही घरात फक्त नवरा-बायको. तेही ज्येष्ठ नागरिक. आता घराचे नेहमीचे ओळखीचे अंगण, त्यात पडलेला पालापाचोळा, असरंग्य ठिकाणी बिळे असलेली भिंत हे सर्वच एका क्षणात भीतिदायक वाढू लागले. सकाळची वेळ होती. लाढव प्रकाश होता. पण सापाच्या अस्तित्वाने एकदम धास्तावल्यासारखे झाले. त्या अनोळखी दांडग्या मुलांचा एकदम आधार वाढू लागला. त्यातला एक जण अधिक उत्साही होता. तो म्हणाला, “काका, ही भिंत थोडी तुमच्या बाजूने फोडली पाहिजे तरच साप बाहेर निघेल. आम्ही तुमच्या घरात येतो आणि तुमची भिंत फोडतो.”

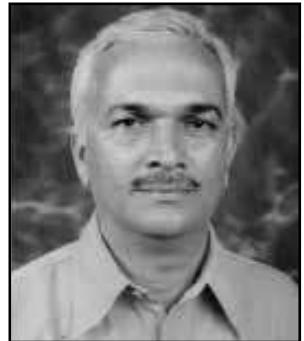
मी म्हणालो, “आमच्या अंगणात यायचं नाही आणि भिंत तर अजिबात फोडायची तोडायची नाही. असू दे साप असला तर. तुम्ही पाडलेली भिंत बांधायला आता लॉकडाऊनमध्ये कुठली माणसं मिळणार?” तो मधाचा आगाऊ गुटखाबहादूर पुढे सरसावला. म्हणाला, “काका, तुम्ही जर का तो साप पाहिला असता तर फेफरं येऊन जागच्या जागी गारच पडला असता. भिंत काय पुन्हा बांधाल. पण हे जनावर लयी डेंजर. नुसतं फुस्स केलं तर घाबरूनच प्राण जाईल. तेव्हा तुम्ही ठरवा काय करायचं ते.” तरीही अवसान धरून मी म्हणालो, “काय वाटेल ते झालं तरी आमची भिंत पाडायची नाही. तुम्हाला बाहेरून काय करायचं ते करा.” मी अशी ठाम भूमिका घेतल्यावर त्या मुलांनी आपसात काही चर्चा केली. नंतर कुदूनतरी पहारी, कुदळी आणून बाहेरून जमीन खणायला सुरुवात केली. मी जीव मुठीत धरून आमची भिंत कधी कोसळते ह्याची वाट पाहत होतो. आता जवळजवळ चार तास झाले होते. मुले घामाघूम झाली होती. आणि सापाचा अजून पत्ता नव्हता.

त्यांना पाणी तरी द्यावं म्हणून मी घरात वळलो तेवढ्यात मोठा गलका झाला. सापडला सापडला अशा आरोळ्या ऐकू आल्या. तो गुटखावीर. एकदम भिंतीवर चढला. त्याच्या हातात एक ८ ते १० फूट लांब, मातकट-पिवळ्या रंगाचा जाडजूड साप होता. त्याने तो शेपटाकडून पकडून माझ्या समोर धरला. तो महाभयानक साप बघून माझी तर भीतीने बोबडीच वळली. त्याने शिताफीने तो साप एका प्लास्टिकच्या पोत्यात घातला आणि पोत्याला गाठ मारली. “काका, आता हा साप लांब रानात नेऊन सोडतो. आम्हाला काहीतरी चहा-पाण्याला द्या.” मी मनात म्हटलं, चहापाणीच काय फुल्ल जेवणाचे पैसे देतो. मी त्याला पाचशे रुपयांची नोट दिली. त्याने ती नीट घडी करून खिशात ठेवली. मला म्हणाला, “काका, तुम्ही तुमच्या बाजूने भिंत फोडायला दिली असती तर दहा मिनिटांत साप पकडला असता. तुम्ही नाही म्हणाला. आम्हाला लयी ताप झाला. माझे दोस्त म्हणत होते काकांच्या घरातच सोड सापाला. पण मी म्हणालो, आपली नियत तसली नाही. आपण सर्पमित्र आहे. तुमचा फोन आल्यानंतर मी सहा किलोमीटरवरून सायकल वर आलो. लॉकडाऊनच्या नावाखाली जायचं नाही हे आपल्याला पटत नाही.” एवढे म्हणून त्याने सायकलवर टांग मारली आणि पुन्हा प्रचंड पिंक टाकली. आता मला त्याच्या पिंक टाकण्याचा राग आला नाही. तो नियणार एवढ्यात माझ्या डोक्यात मध्यापासून वळवळत असलेला प्रश्न विचारून टाकला, “पण तुला फोन कुणी केला?” त्याने हात लांब करून आमच्या भिंतीपलीकडच्या झोपडपट्टीतील एका मुलाचे नाव सांगितले. तो मुलगा थोडा लांब उभा राहून हा सर्व प्रकार पाहत होता. त्याला जवळ बोलावून मी विचारले, “तू कसा काय फोन केलास?” त्यावर तो म्हणाला, “डॉक्टरसाहेब, मी मागच्या महिन्यात तुमच्याकडे दाखवायला आलो होतो. आज सकाळी तुमच्या घराच्या भिंतीवरून साप जाताना मी पाहिला. माझ्याकडे सर्पमित्रांचे नंबर आहेत. मी लगेच फोन केला. अशा अडीअडचणीच्या वेळी सगळ्यांनी एकमेकांना मदत केली पाहिजे.” त्यालाही काही द्यावे म्हणून मी खिशात हात घातला तेव्हा त्याने पुढे येऊन म्हटले, “डॉक्टरसाहेब, हा माझा नंबर घ्या. लॉकडाऊनच्या पिरियडमध्ये काही अडचण आली तर मला अर्ध्या गात्री फोन करा.” अत्यंत उत्साहाने पुन्हा पुन्हा शेकहँड करत त्याने माझा निरोप घेतला. आपण आपल्या डॉक्टरच्या उपयोगी पडल्याचा आनंद त्याच्या डोळ्यांत मावत नव्हता.

- डॉ प्रमोद सलगरकर

प्रमणध्वनी : ९८५०५५०९८९

satyajit.salgarkar@gmail.com

शेतावर मी

चांगदेव काळे

कोरोनाने पुढे तब्बल पंधरा दिवस गेले. एका दिवसाच्या कामासाठी. त्या अवधीत मुंबईला परतण्याचे मार्ग बंद झाले. संकटात मार्ग सापडतो म्हणतात. आम्ही काही संकटात सापडलो नाही, उलट संधीचे सोने करण्याची संधी सापडली. गावी वर्षातून एक दिवस मुक्काम असायचा. त्यामुळे जुने मित्र दुर्मिळ ठरले होते. भावबंध, नातेवाईक यांना पारखे झाले होते. त्या सगळ्यांची विरळ झालेली नाती घटू करण्यासाठी पुरेसा वेळ हाती आला!

शिकार सशाची करायची असेल

तरी तयारी वाघाच्या शिकारीची हवी, अशा उपदेशाचे महत्त्व कळते ते प्रसंग ओढावल्यानंतर. शेतीची कामे आपण ठरवू शकतो, कधी पूर्ण करायची ती, पण ती त्याच ठरलेल्या अवधीत पूर्ण होतील याचा अंदाज शेतकरीही वर्तवू शकत नाही. त्याचे कारण शेती ही अनेक घटकांवर अवलंबून असते, एकट्या शेतकऱ्याच्या हातात फार थोडी साधने असतात, त्याच्या आधारावर तो फक्त अंदाज व्यक्त करू शकतो. सांगायचा मुद्दा असा, की आम्ही वाघ हिशेबात धरला नव्हता आणि शेतीच्या परावलंबित्वाची अपेक्षा नव्हती. तेच मुळावर आले. आम्ही सप्तशेल तोंडावर आपटलो. एक दिवसाचा अंदाज ठेवून घर सोडले ठाण्यातले आणि आता दीड महिना झाला अडकून पडलो, आकाशसे टपके और खजूर के पेडपर लटके असे काहीसे म्हणतात तसे.

औरंगाबादचा गंगापूर तालुका. तिथून पाच किलोमीटरवर आमची शेती आहे वडिलोपार्जित. शेतात गहू काढायला आला म्हणून आम्ही शेताकडे धावलो. हार्वेस्टर मशीनने हे काम अवघ्या काही तासांत पूर्ण होईल, हे मनाशी पक्के होते. म्हणजे दिवसभर काम करून आम्ही रात्री परत ठाण्याला घरी येणार हा पक्का विचार. त्यात हवामानखात्याचा अंदाज कधी नव्हे तो खरा ठरण्याची शक्यता मनातून आधीच हद्दपर झालेली. सगळे कसे आपल्या इच्छेप्रमाणे होणार, हेच

चित्र. म्हणजे मशीनने शेतातला संचार मुरु होईल. पाहतापाहता सोनेरी गहू राशीच्या रूपात दारासमोर जमा होईल. पोते भरून घरात थप्पी लागेल. बस, आणखी काय! परतीच्या प्रवासाला मोकळे!

कसले काय आणि कसले काय! गव्हानेच ठरवले असावे आमची परीक्षा पाहायची. तो स्वतः उन्हातान्हात उभा. सगळे शेत सोनेरी. त्यात आमचा शहरी रंग उडायला वेळ लागणार किती? हार्वेस्टर मशीनवात्याशी घरून निघण्यापूर्वी बोलणे झाले होते, त्यामुळे निश्चित होते. पण दिवसभर तो आलाच नाही, म्हणजे येणार नाही असेही म्हणत नव्हता. आता येतो, सायंकाळी येतो, रात्री काढून घेऊ

असे त्याचे आश्वासक बोलणे. आम्ही आपले डोळे त्याच्या वाटेकडे लावून बसलो. सोबतीला सूर्य होता, त्याचे सोनेरी-पिवळेधम्मक ऊन होते. रात्री काळोख होता, चांदणे होते पण हार्वेस्टरवाला काही उगवला नाही, दुसऱ्या दिवसाचा सूर्य पुन्हा उगवला तरी. त्यात निळे आकाश ढंगांनी पिंजायला सुरुवात केली. शिकारी कुत्रांनी जंगल पिंजून काढावे तसे सावज जागे व्हावे तसे सगळे शेतकरी सावध झाले. प्रत्येकाला आपापल्या शेतातला गहू वाचवण्याची घाई. सगळेच हार्वेस्टरच्या मागे लागले. ज्याच्या शेतात हार्वेस्टर आहे त्याचा शेजारी तिथे उभाच. मग आमचा नंबर लागायचा कधी?

भित्यापाठी ब्रह्मराक्षस म्हणतात ते खोटे नाही. ज्या पावसाची

जेव्हा आवश्यकता असते तेव्हा तो तोंड फिरवतो आणि नको तेव्हा हमखास येतो आगंतुक पाहुण्यासारखा, तसा तो आलाच, आमच्या पाठोपाठ आल्यासारखा. ढगांनी सावज बरोबर हेरले म्हणायचे. सोबतीला हाकारे असावेत तशा विजाही आल्या. थयथयाट केल्यासारखा झाले आणि जे व्हायचे ते झालेच. डौलाने डोलणारा सोनेरी गहू छानपैकी पावसात मनसोक्त न्हाऊ लागला, बागडणाऱ्या वासरांसारखा. इतका न्हात राहिला की शेवटी थकून आडवा झाला. त्याच्याकडे पाहताना आमचा घसा मात्र कोरडा झाला. चालायचेच. शेवटी देणारा तोच आणि नेणाराही तोच. यंदा पावसाळा बरा असल्याने घरभर धान्याची अपेक्षा होती, ती पावसानेच धुऱ्युन काढली. बरे तो आला तसा गेला नाही. चांगला तीन दिवस मुक्कामाला राहिला. कुसुमाग्रजांच्या कवितेची आठवण झाली. गोदामाई माहेरी आली. जाताना सगळं घेऊन गेली. शेवट काय, लढ म्हणा. आता लढ म्हणायचे की रड म्हणायचे?

पुढे तब्बल पंधरा दिवस गेले. एका दिवसाच्या कामासाठी. त्या अवधीत मुंबईला परतण्याचे मार्ग बंद झाले. शेलारमामांची आठवण झाली. त्यांनी गडावरचे दोर कापले होते. इथे कोरोनाने को-रोना भाग पडले. संकटात मार्ग सापडतो म्हणतात. आम्ही काही संकटात सापडलो नाही, उलट संधीचे सोने करण्याची संधी सापडली. गावी वर्षातून एक दिवस मुक्काम असायचा. त्यामुळे जुने मित्र दुर्मिळ ठरले होते. भावबंध, नातेवाईक यांना पारखे झाले होते. त्या सगळ्यांची विरळ झालेली नाती घटू करण्यासाठी पुरेसा वेळ हाती आला. मग चंगळच चंगळ!

चांगदेव खूप दिवसांनी आला, हेही अप्रूपच. चहापाणी हा तर साधा पाहुण्याचार झाला. प्रत्येकाच्या शेतात काहीना काही पिकत असतेच. कांदे टोपली भरून, लसूण ताजा उपटूनच जुडीभर. भाज्यांचा तर मळाच फुललेला. वांगी, भेंडी, गवार, पालक, अगदी ताजा रतीबच सुरू झाला. दारात लिंबोणी आहे, लिंबं घेऊन जा. मोसंबीची बाग आहे, पिशवीभर घेऊन जा. कलिंगडाची वाडी आहे. काकडी, खरबूज, ताजे-ताजे येऊ लागले. पपया मागे कशा राहतील. लोक प्रेमाचे भुकेले असतात. विठु भक्तीचा भुकेला असे म्हणतात तसे. त्यामुळे फळाभाज्यांच्या ताजेपणाइतकाच प्रेमळ नात्यांचा ताजेपणा दररोज प्रत्ययाला येतो आहे. आणि हो, दूध! रस्ता घराच्या अंगणाला लागून. त्यामुळे सकाळी अगदी ताजे आणि धारोण दूध. परतीचे दोर कापले गेले म्हणून हा पाहुण्याचा की आपला मानूस आपल्यात राहिला याचा आनंद, तेच कळत नाही. सगळा कसा आनंदीआनंद!

असे म्हणतात की, आईवडिलांची सेवा करायला मिळणे, याला भाग्य लागते. शेताला काळी आई म्हणतात. तिची तुम्ही कराल तेवढी सेवा कमीच असते, नव्हे ती लडिवाळपणे लेकराकडून आपली सेवा करून होते. त्यामुळे उगवणाऱ्या सूर्यांच्या साक्षीने ही मशागत नावाची सेवा सुरू होते ती सूर्य थकून क्षितिजाशी जेव्हा उभा असतो तेव्हा थांबते. त्यात शेजारचे शेतकी बांधव चौकशीला, गप्पा मारायला येतात. पाखरे दाणे टिपायला येतात तसे. हो, नांगरणी सुरू झाली की पांढऱ्याशुभ्र बगळ्यांचा थवा पाठोपाठ अवतरतो. तासाच्या मागे ढेकळातून वर आलेले विचू, गोम, किडे हे त्यांचे भक्ष्य. बरे त्यांची शिस्त लक्ष वेधून घेणारी असते. प्रत्येकजण आपापली जागा वाढून घेतो. कुणीही दुसऱ्याच्या तोंडचा-चोचीतला घास ओढून घेत नाही. त्याच्या जागेवर धावून जात नाही. ना भांडण, ना मारामाऱ्या. तसे शेजारचे शेतकी. चार जुन्या चार नव्या गप्पा. सोबतीला तंबाखूचा बार.

काही ठिकाणी अद्रक, मिरच्या काढण्याचे काम सुरू, तर कुठे उसाची लागवड. मग आपण तिकडे जायचे. अद्रक काढणे, उसाची लागवड करणे, याची मजा प्रत्यक्ष काम पाहताना येते. हवा तेवढा ऊस खा, हवी तेवढी अद्रक, मिरची घेऊन या. कुठे हरभरा, गहू, मशीनमधून काढणे सुरू असते. धान्य वेगळे आणि भूस वाऱ्यावर वेगळे, हे एकाच वेळी मशीन काम करत असते. भुसाचा ढीग साचत जातो, धान्याची पोती भरत जातात, काळी आई कौतुकाने आपल्या लेकरांकडे पाहत असते. तिथे उधे राहून भागत नाही, आपोआप मदतीसाठी हात पुढे होतात. पोत्यांची रास वाढत जाते तसेतसा शेतकऱ्याचा ऊर भरत जातो. समाधानाने गापलेला चेहरा फुलत जातो. या सगळ्यात दिवस कसा गेला, हा प्रश्न पडत नाही.

आपण पर्यटनस्थळी जातो तेव्हा तेथील सूर्योदय आणि सूर्यास्त पाहण्यासाठी लोक गर्दी करताना दिसतात, पर्वणी सापडल्यासारखे. त्यासाठी केवढा आटापिटा करतात. इथे ही भानगड नाही. सकाळी सूर्य मस्तपणे हसतखेळत तान्ह्या लेकरासारखा आपल्यासमोर येतो, लालबुंद गोबरे गाल घेऊन. सायंकाळी निरोप घेतानाही तसाच प्रसन्न असतो. पूर्णकृती लोभस नजर खिळवून ठेवणारा. नेहमी पाहणाऱ्यांना

त्याचे कौतुक नसते. मला मात्र ते रूप मनापासून आवडते. पाखरांचे म्हणाल तर कौतुक करणे अवघड व्हावे. पहाटेपासून त्यांची मस्ती सुरु होते. त्यातल्या त्यात कोंद्याया नावाची पाखरे असा गोंधळ घालतात. एकाच वेळी ओरडायचा की समजावे, साप त्यांच्या नजरेतून सुटलेला नाही. पण नेहमीच साप असतो असे नाही. त्यांच्या ओरडण्याबाबत आईने एक दिवस गोष्ट सांगितली, या सात बहिणी असतात. त्यांचा भाऊ प्रत्येकीच्या घरी जातो. बहीण त्याला म्हणते, ‘भाऊ जेवण करून मगच जा बर.’ मग भाऊ म्हणतो, ‘नको, दुसऱ्या बहिणीच्या घरी जायचं आहेच. तिच्याकडे जेवण करीन.’ असे तो प्रत्येकीच्या घरी सांगतो. तो गेल्यावर बहिणी एकमेकीकडे चौकशी करतात, ‘भाऊ आला होता. माझ्याकडे नाही जेवला. तुझ्याकडे जेवला असेल ना?’ प्रत्येकीचे उत्तर नकारात्मक येते. तेव्हा त्या आपसात विलाप करतात, ‘असं कसं बया! भाऊ उपाशी गेला. सात बहिणी तरी भाऊ उपाशी.’

कोंद्यापा ओरडायला लागतात तेव्हा आईने सांगितलेली गोष्ट आठवते. झाडावरून त्या खाली उतरतात, दुसऱ्या झाडाकडे झेपावतात तेव्हा लक्षात येते, त्यांची संख्या सातच भरते. इतरही अनेक पक्षी झाडांवर येतात. तिथून अंगणात येतात. त्यांचे आकार, रंग पाहताना विधात्याच्या निर्मितीतील विविधतेचे नवल वाटल्याशिवाय राहत नाही.

शेताच्या टोकावर पाझर तलाव आहे, चांगला मोठा. पाणी पिण्यासाठी हरणांचा कळप लांब लांब उड्या घेत शेतातून जाताना दिसतो तेव्हा मृगजळ हलत असल्याचा भास होतो. कधी कधी एकटाच काळवीट ऐटीने तर कधी हरवलेला असावा असा झापकन नजरेसमोर येतो. शिंगांचा मुकुट माथ्यावर मिरवत तो क्षणभर थांबून आजूबाजूचा अंदाज येतो. दुसऱ्याच क्षणी वेगाने निघून जातो. हरवलेल्या कळपाच्या शोधात किंवा पाण्याच्या शोधात. त्यावेळी ‘सत्तांतर’ काढंबरीची आठवण होते. नवीन नर कळपाच्या नायकाचा पराभव करतो आणि स्वतः त्या कळपाचा नायक होतो, तेव्हा पराभूत झालेला नायकाच्या वाट्याला एकांतवास ठरलेला असतो. एकटा भटकणारा काळवीट दिसला की कीव येते, बिच्चारा एकांतवासात सापडलेला दिसतोय.

रानातले कुत्रे हे हरणांचे शत्रू. त्यामुळे हरणांचे कळप फार सावध असतात. पण कुत्रा हा शिकारी प्राणी. त्याचेही डावपेच

बरोबर असतात, कळपाच्या पाठी धावताना अगोदर एखादाच कुत्रा असतो. पण चुकून एखादे हरीण कळपातून वेगळे झाले की, लगेच दुसरे कुत्रे येतात आणि ह्याचा पाठलाग करतात. एक दिवस एक हरण असेच एकटे सापडले. जिवाच्या आकांताने धावत होते. अगदी रोडवर डांबरी रस्त्यावरून त्याचा पाय घसरला. कुत्र्यांना आयती संधी सापडली. एकाने हरणाची मांडी दातात धरली, दुसऱ्याने कान. हरणाचा आवाज केविलपणे बाहेर आला. त्या आवाजाने मी आतून हेलावले. हरणाचा असा मरणाच्या दारात असताना आवाज कधी ऐकला नव्हता. डिस्कब्हरी चैनेलवर पाहणे वेगळे आणि समोर प्रसंग घडत असताना पाहणे वेगळे. आम्ही चारपाच जण पटकन दगड काठी घेऊन धावलो. कुत्रे शिकार सोडायला राजी नव्हते. उलट ते आमच्या अंगावर गुणगुण करायला लागले. हातातली तोंडाशी आलेली शिकार सोडायला कोण तयार होईल. दाढ-काठ्यांनी कुत्र्यांना हाकलून लावले. हरणाकडे पाहिले. नुकतीच वयात येत असलेली ती पाडस होती. तिला उठता येत नव्हते तरी धडपड सुरु होती. कुत्रे आणि माणसातला फरक तिला कसा कळणार? ती माणसांपासूनही पछू पाहात होती. पण कुत्र्यांच्या दातांनी मोठी जखम मांडीला केली होती. शिकारी सावजाच्या मान आणि मांडी येथेच लक्ष केंद्रित कसा करतो, हे न कळणारे कोडे आहे. रामाने सुवर्णमृगावर बाण सोडला, तेव्हा तो कुठे लागला असावा, मनात शंका आली. ‘मेलो, मेलो!’ असे सुवर्णमृग ओरडले. आमच्या समोरच्या हरणाच्या तोंडातून असा आवाज नव्हता. परंतु त्या आवाजातले कारुण्य, मरणाच्या दारातली विवहलता, जगण्याच्या धडपडीतून उठलेली वेदनेची कळ सरेच त्या आवाजात होते.

जखमेवर उपचार केला तर वाचू शकेल असा विश्वास वाट होता. शेजारचा शेतकरी पोपटाराव, त्याच्याकडे बकऱ्या आहेत. ‘या हरणाला बकऱ्यात ठेव. इलाज कर.’ मी त्याला सुचवले. नशिबाने हरणाच्या मानेभोवती जखम नव्हती.

पोपटने अडचण पुढे केली, ‘नको. हे फुकटचं लचांड. फारेस्टवाले लयी तरास देतेत. परवानगी नाही हरण धरायला. नाहीतर मला जड नाही. राहीन बकऱ्यांमधी.’

‘आम्ही साक्षीला आहोत, घे उचल याला.’ पोपटला धीर दिला. ही गोष्ट खरी आहे. हरणांची शिकार करण्यास वा पाळण्यास परवानाही नाही. त्यामुळे हरणांचे कळप मोठ्या प्रमाणात दिसून येतात. प्राणीप्रेमी म्हणून त्यांच्याकडे कौतुकाने पाहणे गमतीशीर असते. परंतु हाच कळप पिकात शिरतो तेव्हा कौतुकाची जागा संतापाने घेतलेली असते.

पोपट आणि आणखी दोघांनी हरण उचलले. सुटण्याची त्याची धडपड सुरु होती. पोपटने त्याला पिंजळ्यात ठेवले. पाणी पाजले. जखमेवर औषध टाकले. एक जीव वाचवला याचे समाधान सगळ्यांच्या डोळ्यांत होते, पण मरणाच्या भीतीने हरणाचे डोळे थरथरत होते. सारे शरीर थरथरत होते. ऊर धपापत होता. माणसांचे कळप हरणाने अनेकदा पाहिलेले असतील पण अंगाला स्पर्श करणारी माणसे ते प्रथमच अनुभवत होते. माणसाचा भरोसा माणूस देऊ शकत

नाही. हरीण तर प्राणी, त्याला माणसाचा भरोसा कसा वाटणार?

तीन दिवसांनी पोपटनेच बातमी दिली, 'नाही राव, ते नाही जमलं. सायंकाळ ही रमणीय असते असे म्हणतात. तो अनुभव सायंकाळ झाल्यावर येतो. पक्षी पाण्याच्या दिशेने झेपावतात हे खेरे पण त्यांच्यात एक शिस्त दिसून येते. प्रथम एक बगळा पाझर तलावाच्या दिशेने उडत येतो. ठरावीक अंतराने पग त्याचा थवा पाढून येतो. हा थवा उडताना गर्दी करत नाही किंवा एकमेकांच्या पुढे जाण्याची चढाओढ करत नाहीत. एक बगळा पंख पसरून उडत जाताना दिसतो तसा आकार हे बगळे विसरून येतात. त्यामुळे आकाशात शुभ्र बगळ्यांची माळ फुले, ती अनेक आकार घेते. हा थवा आपल्या डोक्यावरून उडत जाताना पाहणे, म्हणजे नवीन माणसाने आकाशातून उडणारे विमान प्रथम पाहावे, तसे आनंददायी असते. पाठोपाठ करकोचे येतात. प्रत्येकांचे स्वतंत्र गट असतात. त्यामुळे अनेक थवे येताना पाहण्यात वेगळीच मौज असते. रात्री ही मंडळी तलावाच्या काठावर असलेल्या झाडावर वस्ती करतात.

रात्री आकाश चांदण्यांनी फुललेले असते. इथे ते माहेराला आलेले असते की नाही ते सांगता येणार नाही, पण मी त्यांच्या माहेरी आलो आहे हे मात्र पटत जाते. अनेक तारे, त्यांची वेगवेगळी रूपे, सप्तर्षी, विंचू, तिकांडे असे अनेक आकार पाहायला मिळतात. दा.कृ. सोमणांची आठवण येते. ते दुर्बिण घेऊन तारे शोधत राहतात, इथे तारे आमचा शोध घ्यायला आलेले आहेत असा भास होतो. चंद्राची अनेक रूपे पाहायला मिळतात. त्याची प्रथमेतील कोर आणि चौदूवी का चांद हे दिवसागणीक दर्शन देत असतात. त्यावरून एवढेच कळते शुद्धपक्ष आणि शुक्लपक्ष कोणते आहेत.

दिवसा उन्हाचा कहर असतो. रणरणते ऊन म्हणजे काय द्याचा अनुभव इथे येतो. शेतावरच वस्ती असल्याने घरात पसलो तरी उन्हाच्या झाला पाठ सोडत नाही. झाडी आहेत, परंतु आता हिरवळ कमी झाली, त्यामुळे रखरखीतपणा दाटलेला आहे. रात्री निम्या रात्रीनंतर गरावा सुरु होतो. तो इतका असतो की दोन पांग्रुण अंगावर घ्यावी लागतात. आजबूबाजूला सगळी शिवारभर शेतीच शेती. प्रत्येकाच्या शेतात विहीर नाहीतर बोअर आहे. पाण्याची मुबलकता आहे. तिथेच प्रत्येक शेतकऱ्याने घर बांधलेले त्यामुळे रात्री प्रत्येकाच्या घरासमोर दिवा चमकत असतो. सगळेजण उघड्यावर झोपतात.

इथे विजेची गंमत आहे. एक आठवडा दिवसा वीज असते. एक आठवडा रात्री. ही श्री-फेज वीज, यावर पाण्याचे पंप चालतात. सिंगल फेज नेहमी असते. तिचा उपयोग घरातले दिवे लावणे आणि चार्जर लावण्यासाठी होतो. दिवसांनी श्री-फेज सकाळी दहा ते सायंकाळी सहापर्यंत. रात्रीची श्रिफेज अकरा ते सकाळी आठ अशी असते. परंतु जेव्हा पिकांना पाण्याची विशेष गरज असते तेव्हा सगळीकडे पंप सुरु होतात. त्या काळात श्री-फेज एक दिवसाआड असते, म्हणजे सोमवार, बुधवार, शुक्रवार अशी हा लपंडाव शेतकऱ्यांसाठी जीवघेणा असतो. त्याचा अनुभव इथे राहिल्याने आला.

इथे राहिल्याचा एक मोठा फायदा असा झाला, जे गाव आता वस्तीवस्तीमध्ये शिवारात पसरले आहे. त्यातील कुटुंबे, जुनी माणसे,

यांच्याशी तितकासा संबंध राहिला नाही, त्यांना भेटा आले. पूर्वी ज्याच्याकडे दहावीस एकर शेती होती, मोठी कुटुंबे होती, ती आता वेगवेगळी झाली आहेत. शेताच्या वाटण्या झाल्या आहेत. जुनी माणसे काळाच्या पडद्याआड गेली तर नवीन अनोळखी झाली आहेत. कुणी मुलगा समोर आला तर त्याला त्याच्या बापाचे नाव अगोदर विचारावे लागते. बापाचा मित्र भेटला याचा आनंद मुलाच्या डोळ्यांतून दिसतो. जी जुनी माणसे आहेत. त्यांच्यातली आपुलकी मनाला दिलासा देणारी असते. परंतु मधल्या काळात बरेच पूर वाहून गेले. त्यांच्या आठवणी आई दरोज सांगत असते. बांधावरून मारामाच्या, खून, कुणी फाशी घेतली, कुणी मुलासाठी दोन दोन बायका केल्या, कुणाची म्हातारी एकटीच राहते, कुणी हिमतीने संसार केला अशा अनेक आठवणी. सगळी जुनी माणसे नव्याने दिसू लागतात.

कोरोनामुळे शहरात अनेक बंधने आहेत, ती बंधने इथे नाहीत. एक घर, समोर शेत, शेतात काम. त्यामुळे जो तो आपापल्या शेतात. ना तोंडाला पळूया-मुसके, ना घरात बसण्याची सक्ती, आपोआपच सोशल डिस्ट्रिंग. तरीही अवस्था मेघदूतातल्या यक्षासारखी झाली आहे. मुले, सुना, नातवंडे ठाण्यात मागे राहिली आहेत. फोनवर बोलणे होते, हा विंगुळा, पण आठवणी, तिथले व्यवहार यासाठी मनात अस्वस्थता आहेच. ठाण्यातील घर, संस्था, संस्थेमधील कामे, ग्रंथाली, तिथले व्यवहार, मित्र हे सरे डोळ्यांसमोर येतात आणि अस्वस्थता वाढत जाते. त्यातून दिवसभर कसाबसा वेळ जातो, रात्र राक्षसासारखी खायला उठते. लेखन-वाचन काहीच करता येत नाही. बायको, आई यांच्याशी बोलणे होते ते जुजबी. शेजारच्या शेतावरील वस्तीतील कुणी गप्पा मारायला आले किंवा आपण गेलो तर तेवढाच विंगुळा. पण इकडे सगळेच रात्री आठव्या दरम्यान सामसूम होतात. मोबाईलवरून थोडेफार मनोरंजन होते, पण तेही नेटची रेंज असेल तर, नाहीतर आपलीच रेंज गेलेली असते.

रात्री मग अंथरुणावर पडल्या पडल्या चांदण्या पाहात राहणे, त्यांची बदलती स्थित्यंतरे पाहून किती रात्र झाली याचा अंदाज घेणे. कुत्र्यांचे रात्रीचे भुंकणे, टिटवीचे टिवटिव करत जाणे, ही सोबत असल्याची जाणीव आणि हो, मध्येच कुठेतरी चोर आल्याची आरडाओरड ऐकू येते. मग सकाळी त्याविषयी कुतूहलाने चर्चा. या सगळ्यात एकच झाले, आईला सोबत मिळाली, बायको शेतकरीण झाली. तिने शेतात पिकलेल्या हरभरा, तुरी यांच्या डाळी करून घेतल्यात. मीही आता शेतकरी झालोय. पेनापेक्षा कुदळ, फावडेच हातात जास्त असते. जूनमध्ये पाऊस येईल, त्याच्या स्वागतासाठी शेतीची मशागत करतो आहे. लॉकडाऊन मे अग्वेरपर्यंत तरी राहील असा अंदाज आहे, म्हणजे पेरणी करूनच परत येणे होईल. पाहूया कसे जमते ते.

- चांगदेव काळे

भ्रमणध्वनी : १८६९२०७४०३

changdeokale12@gmail.com

लॉकडाऊनमध्ये ‘आविष्कार’ - अबू हसन आणि मी योजना शिवानंद

लॉकडाऊनच्या तणावपूर्वक काळात अचानक एक फोन येतो आणि माझ्या नकळत ‘आविष्कार’ या प्रायोगिक रंगभूमीवरील मातब्बर संस्थेच्या ‘अबू हसन’ या चव्वेचालीस वर्षांपूर्वीच्या नाटकाच्या आठवणींचा पडदा उलगडतो... मी इरड्डर लिहीत जाते... त्या नाटकाबद्दल... तो रम्य काळ... निर्मितीचा... अनुभवाचा... नवं शिकायचा... आणि बरंच काही... लॉकडाऊन लिहितं करतं मला... आठवणी मांडत जाते शब्दांतून...

दुपारी एकचा सुमार... असहा ऊन, घामाच्या धारा आणि लॉकडाऊनचा विचिर मनस्ताप. धुणी-भांडी, केरवारा, माफक स्वयंपाक करून झाल्यावर आता फ्रेश होऊ... गिझर सुरु केला आणि इतक्यात मोबाईल वाजला. फक्त नंबर दिसला... आता कोण?... कुणाचा फोन... समोरून बोलणं सुरु झालं, मी ‘आविष्कार’मधून रवी सावंत बोलतोय... त्या स्वरात आणि बोलण्यात आविष्कारी संस्कार होता. आविष्कार... नुसत्या नावानं जादुई झूळूक अंगावरून फिरली! खस आणि वाळायुक्त सुगंधी गुलाबपाणी शिंपडावं तसंही झालं काहीसं... पण मनाला बांध घातला... जरा थांबा हं... फोन हातात घेऊन, पहिल्यांदा गिझर बंद केला, कारण जिव्हाळ्याच्या गोर्धंवर बोलताना भान राहत नाही म्हणजे गिझर जळून गेला तरी ‘आविष्कारी’ प्रेमात बोलत राहण्याची शक्यता अधिक होती. गिझर बंद केल्यावर मग... पुढचा संवाद...

‘आविष्कार’च्या ‘अबू हसन’ नाटकात तुम्ही होतात नं... ‘हो, त्याला जवळजवळ ४४ वर्ष झाली...’ ‘काही आठवतं का?...’ फ्लॅशबॅकमध्ये जायला क्षण पुरेसा होता.... ‘हो, खूपसं आठवतं आणि बरचसं नाही...’ ‘जे आठवेल ते आपल्या फेसबुक पेजसाठी लिहाल का?...’ हो... माझा होकार सहज होता... त्यातल्या काही रंगीत आठवणी रवी यांना बोलता बोलता सांगितल्यादेखील! ‘हेच हवंय, नक्की लिहा आणि पाठवा...’ आठवणींचा संवाद थोडक्यात थांबला आणि त्याच धुंदीत अंघोळही झाली.

विचारांचं चक्र सुरु झालं... आविष्कार – एक ज्येष्ठ घराणं – काकडेकाका, जयदेव, कवी शंकर वैद्य, शंक-नील, ही सारी अस्सल कलाकार मंडळी मनाच्या विलंबित आवर्तनातली. या आठवणी शुद्ध स्वरांसारख्या सात भागांत किंवा कदाचित शुद्ध आणि कोमल एकूण

सुरांसारख्या बागा भागांत सांगता येतील. आधी आरंभ तर करू... १९७६ साली योजना सप्रे ही महाविद्यालयात जाणारी एक झापाटलेली नाट्यवेडी मुलांनी होती. अभिनयासोबत तिला अभिजात गाणंही येत होतं. ज्येष्ठ नाट्यकर्मी अमोल पालेकर यांनी दिग्दर्शित केलेल्या ‘इंडिया कल्चर लीग’च्या ‘द्रौपदी’ या नाटकात दहावीत असतानाच तिनं काम केलं होतं. आत्मा आणि धर्म कलाकाराचा होता. तेव्हा जसा होता तसा आजही टिकून आहे.

त्या सुमारास १९७६ मध्ये दादर टी.टी.ला राहणाऱ्या मला आणि माझ्या वडिलांना भेटायला अरुण काकडेकाका आणि भिडेकाका आल्याचं आठवतं. माझी कलेतील पॅशन मध्यमवर्गीय ब्राह्मण कुटुंबाला मंजूर नव्हती. काकडेकाका मला पहिल्यांदाच पाहत होते. काकांनी माझ्या वडिलांना योजना, ‘आविष्कार’च्या ‘अबू हसन’ या नाटकात सखीची भूमिका करेल का हे अशा पद्धतीत विचारलं, की माझ्या कडक वडिलांनी परवानगी दिली बाबा! काका येथे जिंकले होते. अर्थात माझ्या मनात आनंदाच्या उकळ्या वगैरे उद्या छबिलदासला ये... काकांनी सांगितलं.

अरुण काकडे यांनी सांगितल्याप्रमाणे मी दादरच्या छबिलदास मुलांच्या शाळेतील हॉलवर आविष्कारच्या परिवारात प्रवेश केला. आविष्कार... प्रायोगिक नाटकाचे एक विशाल दालन, नवर्निमितीचे मोकळे अंगण आणि एक कुटुंब-परिवार... नाटकाची संपूर्ण टीम तिथं उपस्थित होती. लहानमोठ्या प्रत्येकाला स्वतंत्र अस्तित्व होतं आणि सरे आविष्कारी कुटुंबाचा भागही होते. संस्थेच्या वृत्तीचा विशाल कॅनव्हास आणि विचारांची भरभक्कम बैठक प्रथमदर्शनी जाणवली ती आजही तशीच आहे. अत्यंत अभिमानास्पद आहे हे.

अरुण काकडे यांनी मला दिग्दर्शक जयदेव हड्डंगडी यांची

ओळख करून दिली. जयदेवच्या तोंडून मी 'काकडेकाका' हा शब्द तेव्हा पहिल्यांदा ऐकला. तेव्हापासून सर्वांप्रमाणे ते माझेही काकडेकाका झाले. उत्साही, कार्यरत, हसतमुख, शांतपणे ऐकून घेणारे, सकारात्मक विचाराचे, निर्मितीप्रमुख; आपल्या घरातील मोठं जबाबदार कुणी आणि बरंच काही...

वयानुसार मी नवखी, पोरसवदा, साधी-सहज, मुक्त, मुग्ध, बन्यापैकी दिसणारी आणि कोवळ्या वयात अमोल पालेकर यांच्यासारख्या प्रतिभावान दिग्दर्शकासोबत काम केलेली तरुणी होते. मुख्य म्हणजे मला गाता येत होतं. काकडेकाका मला घेऊन आले

होते. मला क्षणभर पाहूनच, माझ्यामधल्या खन्या कलाकाराला जयदेवमधल्या बुद्धिमान दिग्दर्शकानं ओळखलं असावं, कारण ओळख झाल्यानंतर त्याच्या चेहन्यावर आनंदाची लहर होती.

'अबू हसन' या नाटकाच्या चमूमध्ये सामील होणारी मी शेवटची सदस्य होते. बाकी भूमिका आधीच निश्चित झाल्या होत्या आणि त्यांच्या तालमीही झालेल्या होत्या. सखीच्या भूमिकेला गाणी होती म्हणून जयदेवनं संगीतदिग्दर्शक शांक-नील यांच्याशी माझी रीतसर ओळख करून दिली. पहिल्या दिवशीच गाण्याची तालीम सुरु झाली.

काकडेकाकांनी आपणहून मला चहा-कॉफी विचारली आणि

लॉकडाऊन राग, क्रारंटाइन ख्याल आणि स्वरांजली!

२४ मार्च, २०२० पासून आयुष्यात लॉकडाऊनचा अवघड राग सुरु झाला. जीवनसंगीतातला हा राग, हे स्वर, हे आरोह-अवरोह, रागचलन सारंच अचानक आणि अनोळखी होतं. लॉकडाऊनच्या या रागात विलग्वासाचा (Quarantine) ख्याल होता.

पं. शिवानंद पाटील शास्त्रीय संगीतसेवेद्वाल मा. दीनानाथ मंगेशकर पारितोषिक (वर्ष २०१०) भारतगत लता मंगेशकर यांच्या हस्ते सन्मानपूर्वक स्वीकारताना!

पं. शिवानंद पाटील यांच्या व्हिडिओंचा शोध घेतला. त्यात तीन अप्रकाशित एडिटिंगची जबाबदारी घेतली आणि तीन नवे व्हिडिओ तयार झाले मित्रांनो!

स्मृतिदिनाच्या आधी आठवडाभर सोशल मीडियावर, पं. शिवानंद यांचे अचानक सापडलेले, दिग्गजांसोबतचे काही दुर्मिळ सुंदर फोटो, मागील आठ स्मृतिदिनांचे कवहर आर्ट वर्क आणि नवीन बनवलेले तीन व्हिडिओ... हे सारं, काही दिवसांच्या अंतरानं लाईव्ह केलं. या तिहेरी पोस्टमुळे पं. शिवानंद पाटील यांचं अस्तित्व, त्यांचं गाणं केवळ एका मैफिलीपेक्षा, अधिक लोकांपर्यंत पोचलं. रसिकांवर त्याचा असर झाला.

दीडदोनशे रसिकांच्या उपस्थितीत मैफल गायनातून वाहिलेल्या श्रद्धांजलीची जागा, घरातूनच केलेल्या डिजिटल क्रिएशनन घेतली. त्यातून माझा एकाकी क्रारंटाइन ख्याल पोचला सर्वांपर्यंत! तुझ्याच स्वरांतून लॉकडाऊन रागाचा उघडला, विलग्वासातही तूच सोबत आलास ... लॉकडाऊन असूनही साकारली अनोखी डिजिटल स्वरांजली! तुझ्या नवव्या स्मृतिदिनी!

या सान्याचं मूळ ...यात असावं कदाचित की

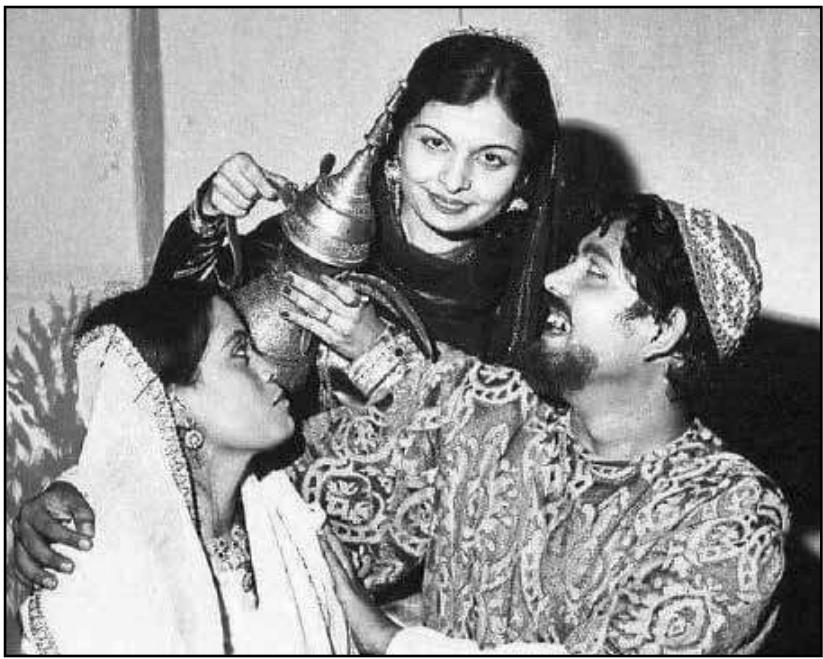
Quarantine ख्याल मी निरंतर गात राहिले!

केलं नाही स्वतःला, मी लॉकडाऊन कधीही!

२३ एप्रिल, २०२०. पं. शिवानंद पाटील यांच्या
नवव्या स्मृतिदिनाचे आर्ट वर्क

- योजना शिवानंद

‘अबू हसन’मध्ये राजश्री करंदीकर, योजना सप्रे आणि श्रीकांत दादरकर

आवडत्या कॉफीचा ग्लास समोर आला. ही गोष्ट किती साधी आहे, पण त्यातली आपुलकी किती मोठी! कॉफी मिळाल्यावरचा त्यांचा आनंदी चेहरा पाहून मी भारावून गेले.

‘आविष्कार’ संस्थेतलं सारं घरेलु वातावरण मला खूप आवडलं.

असा ‘आविष्कार’मधला आरंभीचा षड्ज सुरेल लागला. त्यानंतर पुढचे शुद्ध, कोमल मिळून सारे स्वर सुंदरच लागत गेले. तीव्र सुराच्या अस्तित्वाचा तेथे प्रश्न नव्हता. सखीच्या भूमिकेतील माझी गाणी (बहुथा तीन-चार) गळ्यावर चढत होती. मी प्रवेश केला तेव्हाच बैठूचा तालमी संपून नाटकाच्या स्टॅडिंग तालमी सुरु झाल्या होत्या.

नट, कोरस आणि वादक असा कलाकारांचा ताफा संख्येन मोठा होता. नाटकात लाइव्ह गायचं होतं, पण संगीत नाटकापेक्षा ते वेगळं होतं. नायक, नायिका आणि सखी या पात्रांना हालचाली करत, तर कधी थोडंसं नाचत गायचं होतं. नाटकात गाणं आलं की तालमीत अधिक वेळ जातोच. आमच्या संचातील काही जण कॉलेजात जाणारे, काही व्यवसाय सांभाळून नाटक करणारे, तर काही नोकरी करून नाटक करणारे होते. एकंदरीत समूह, संमिश्र कलाकारांचा होता. विविध वयोगटांतील आमच्या सर्वांच्या तालमीच्या वेळा आविष्कार काटेकोरपणे सांभाळत होती.

‘आविष्कार’ - एक ध्येयनिष्ठ, शिस्तबद्ध, दृढ विचारसरणीची, कष्ट घेणारी, कलात्मक व प्रयोगशील अशी, निर्मिती करणारी संस्था होती. संस्थेची आधारस्तंभ माणसंच संस्था उभारत जातात. त्यांचं योगदान मोलाचं आणि महत्वाचं असतं. त्यापैकी अरविंद देशपांडे, सुलभा देशपांडे, अरुण

काकडे ही त्रयी आविष्कार परिवाराची पालक होती. नाटक अनुवादित होतं. बंगालचे प्रसिद्ध नाटकाकार बादल सरकार यांच्या नाटकाचा काकडेकाकांनी केलेला तो अनुवाद होता. ‘एनएसडी’मधून आलेला जयदेवसारखा हुशार दिग्दर्शक होता. नाटकात हलकंकुलकं, संगतदार संगीतही होतं. नाटकाच्या नेपथ्य, प्रकाश, ध्वनी, रंगभूषा, केशभूषा, वेशभूषा, संगीत या विविध अंगांचा अत्यंत बारकाईनं अभ्यास होत एक नवं नाटक घडत होतं. हे सारं मी पहिल्यांदाच अनुभवत होते. मेंकिंगची ही प्रक्रिया इंटरेस्टिंग होती आणि आनंद देत होती.

आविष्कार ही संस्था आणि काकडेकाका हे अद्वैत आहे हे कळण्याचं ते वय निश्चितच नव्हतं, पण एक नवीकी जाणवलं की नाट्यकर्मी म्हणून काका जबर जाणकार आणि एकदम पॅशनेट आहेत. तसेच, संस्थेचे कार्यकर्ते आणि

माणूस म्हणूनही मोठे आहेत.

नाटकाच्या सनथू तालमी सुरु झाल्या. तालमी संपायला रात्रीचा उशीर व्हायला लागला. काकडेकाका आणि भिडेकाका अनेकदा मला टॅक्सीनं घरी सोडायला येत. घराला लिफ्ट नव्हती आणि फ्लॅट तिसऱ्या मजल्यावर होता. काका खाली रस्त्यावर थांबून राहत. मी घरी पोचले की हॉलचा दिवा लावून खिडकीतून त्यांना पोचल्याचा हात केला की मग ते परत जात असत. काळजी घेण्याचा त्यांचा स्वभाव विरळा होता. तो मी कसा विसरू शकेन? जबाबदारीची अशी जाणीव क्वचितच आढळते. काकडेकाका तुम्हाला सलाम!

खेळीमेळीचं, सहज, निकोप, कौटुंबिक वातावरण ठेवून, मूल्य जोपासत कार्यरत असणारी आविष्कार आणि काकडेकाका यांचा स्थायीभाव तालीम ते प्रयोग होईपर्यंत अनुभवता आला, (अंदाजे वीसेक प्रयोग) माझ्या कोवळ्या कलावंत मनावर याचा गहिरा असर झाला आणि आजही तो तसाच आहे .

जयदेवही त्याच घराण्यातला आणि परंपरेतला.

अभिजात संगीतात गुरुला अनन्यसाधारण महत्व आहे. रंगभूमीच्या संदर्भातही मी तसंच मानते. शालेय जीवनात अमोल पालेकरांसारख्या मोठ्या दिग्दर्शकासोबत नाटक केल्यानं ते गुरुस्थानी होते आणि महाविद्यालयीन वयात केलेल्या ‘अबू हसन’ या नाटकाचे गुणी दिग्दर्शक जयदेव हड्डंगडी हेही माझे गुरुच होते!

जयदेवनी दिग्दर्शित केलेलं आविष्कारचं ‘चांगुणा’ हे नाटक तेव्हा गाजलं होतं. दिल्लीच्या एनएसडीतून ‘नाटक’ पद्धतशीर शिकून आलेला जयदेव एक तरुण, बुद्धिमान कलाकार होता. चण लहान, बारीक देहयष्टी, चपळ अंगकाठी, बोलका चेहरा, प्रभावी डोळे, निरागस हास्य, स्वच्छ मनाचा, तल्लख बुद्धीचा आणि शार्प व्यक्तिमत्त्वाचा जयदेव हड्डंगडी!

तालमीतला त्याचा चैतन्यमय वावर आताही
डोळयांसमोर येतोय.

नायिकेवी मैत्रीण असलेल्या 'सखी'ची
भूमिका होती माझी. अल्लुड, अवखळ,
खेळकर, रंगमयी आणि चमकदार अशी ती
सखी! प्रवेश थोडेच पण भूमिका गोड. स्क्रिप्ट
हातात पडल्यावर संवाद पाठ करून ठेवले
होते मी. पाठांतर चोख होतं माझं. इतकं, की
इतर पात्रांचे संवादही पाठ. गाणी गळ्यावर
चढली आणि माझ्या सीनच्या डायरेक्ट
स्टॉडिंग तालमी सुरु झाल्या. चोख पाठांतर
आणि संवादाचा स्वर, लगाव, लहेजा, लय
समजून सारं सहज येत गेलं, कारण सखी हे
पात्र माझ्याच वयाचं होतं. त्यासाठी मला
वेगळं काही विशेष सांगावं आणि करावं
लागलं नाही. जयदेवला ते आवडलं. त्यामुळे
त्याच्यासोबत काम करण्याची कमर्फ्ट लेब्हल वाढत गेली .

अबू हसन - जयदेव हड्डांगडी, श्रीकांत दादरकर आणि अरुण काकडे

हालचाली बसवताना सहजता येत गेली. आता गाणी इनअॅक्ट
करायची होती. जयदेवला गाण्याची उत्तम जाण होती. हिंदम तर
त्याच्या अंगातच होता. विविध तालवाद्यं तो सहजतेन वाजवत असे.
मी खुल्या आवाजात गात असे. आवाजाला मुळातच व्हॉल्युम
आणि थ्रो होता. गायकनटासाठी ही अत्यंत आवश्यक बाब आहे.
गाणी गाताना हालचाली आणि सोबत जरा नाचाणंही होतं. नृत्यातील
काही सोपं-साधं फूटवर्क करत गायचं होतं मला. फूटवर्कच्या त्या
स्टेप जमायला मला खूप वेळ लागला. काही केल्या येईना. त्यावर
जयदेव म्हणाला, 'योजनाला कठीण गोष्टी पटकन येतात, पण ही एक
साधी गोष्ट येत नाहीए. कशी ग तू.... आता एका बाजूला जाऊन
सतत ती स्टेप्स करत राहा. मग येईल ती!'

एकदा रोहिणी ओक (हड्डांगडी होण्यापूर्वी) तिचं काम संपवून
तालमीला आली होती. तशी ती अनेकदा येत असे. जयदेव तिला
म्हणाला, 'अग रोहिणी, योजनाला जरा ही स्टेप शिकव आणि
तिच्याकडून बसवून घे.' त्यावेळी रोहिणी ही मोठी अभिनेत्री होती, पण
तिनं जयदेवच्या सांगण्यानुसार लगेचच मला बाजूला घेतलं, शिकवलं,
करून घेतलं आणि ते मला येऊही लागलं. अहंकाराचा मागमूस
नसलेला रोहिणीचा साधेपणा मोहित करणारा होता. तिच्यातील

स्पिरिटेड नाट्यकर्मींला खूप वेळ मी प्रेमानं न्याहाळतच राहिले.

लहानपणापासून मला नृत्याची खूप आवड होती, पण घरातून
नृत्य शिकायला कधीही परवानगी मिळाली नव्हती. त्या स्टेपचं
निमित्त झालं... नृत्याचा ओझरता स्पर्श झाला.. तो आविष्कारी अबू
हसनमुळेच... तो कसा विसरू?

चांगला दिग्दर्शक समोरच्या नटांकडून त्याला हवं ते, हवं तसं
आणि हव्या त्या पद्धतीनं करून घेतो, तसेच झालं. जयदेवमधल्या
उत्तम दिग्दर्शकानं माझ्या नकळत भूमिका माझ्यातून फुलवत नेली. मी
फक्त ती साकार केली इतकंच. जयदेव गुरुला प्रणाम!

लॉकडाऊन काळात आठवणींची दारं उघडून तो अनमोल
काळ मनानं पुन्हा अनुभवता येतोय आता इथेच थांबते. उत्तरार्ध
पुढील अंकात!

(‘आविष्कार’च्या सौजन्याने)

योजना शिवानंद

प्रमणाध्वनी : ९९२०९३८८७४
shivanand.yojana@gmail.com

॥ग्रंथानि॥ * ||

अम्लान

योजना शिवानंद

मूल्य १५० रु.
सवलतीत ९० रुपये

परिधावरचा दलित साहित्यिक उत्तम बंडू तुपे

सुरेखा पैठणे

१९७० नंतर लेखन करणाऱ्या दलित लेखकांमध्ये उत्तम बंडू तुपे हे महत्त्वाचे नाव. त्यांनी आपल्या साहित्यातून आपल्या व भोवतालच्या माणसांच्या व्यथावेदनांना ताकदीने मुखर केले आहे. ज्यांच्या अनेक पिढ्यांनी गावकुसाबाहेरची अस्पृश्यता भोगली, ज्यांच्या कित्येक पिढ्या इथल्या व्यवस्थेचा गावगाडा आपल्या खांद्यावर वाहत नेस्तनाबूत झाल्या, अशा अस्पृश्य वेदनेला त्यांनी बोलते केले.

स्वातंत्र्यानंतर मराठी साहित्यात अनेक वाढमयीन प्रवाहांनी प्रवेश केला. यामध्ये दलित साहित्य, ग्रामीण साहित्य, कामगार साहित्य, आदिवासी साहित्य, स्त्रीवादी साहित्य अशी काही ठळक नावे घेता येतील. यामध्ये महत्त्वाचा आणि स्वतःच्या अंगभूत गुणविशेषामुळे वाचक व समीक्षकांचे लक्ष वेधून घेणारा प्रवाह हा दलित साहित्याचा प्रवाह आहे. दलित साहित्याने मराठी साहित्यातील सचलेपणा टूट सारून त्याला गतिमान केले. दलित साहित्याने मराठी साहित्याची पारंपरिक चौकट ओलांडून नवा विषय-आशय, नवी अनुभवदृष्टी, नवे प्रतिभाविश्व दिले. दलित साहित्याच्या मुळाशी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची तेजस्वी वैचारिक आणि सामाजिक क्रांती होती आणि आहे. आंबेडकरी विचारांनी प्रभावित झालेला इथला नवशिक्षितवर्ग अंतमुख होऊन आपला व आपल्या समाजाच्या अस्तित्वाचा शोध घेण्यासाठी धडपडत होता. या धडपडीत त्याला जाणवले, की आपले पशुपातळपणे जगाणे ह्याला जगाणे म्हणताच येऊ शकत नाही. आपल्या समाजाची संगळ्याच पातळीवरील केळी गेलेली ही कोंडी फोडली ती काही संवेदनशील लिहिणाऱ्या हातांनी. लेखक म्हणून असणारी सर्व समाजाची मक्तेदारी मोडीत काढून, आपल्या जगण्याच्या आत्मभिमानी हुंकारांनी आपलं जगण, आपलं भोगण, उसन्या शब्दांनी नव्हे तर स्वतःच्या अस्सल भाषेत, गावकुसाबाहेरचा हा परीघ विस्तारत त्यांनी मराठी साहित्यात आणलं आणि प्रमाणभाषा, म्हणून असलेल्या मराठीला बोलीभाषेचा स्वीकार दिला. दलित आत्मकथनांनी सुरुवात झालेला हा प्रवाह कविता, कथा, कादंबरी, नाटक अशा समग्र अंगांनी समृद्ध होत गेला.

१९७० नंतर लेखन करणाऱ्या दलित लेखकांमध्ये उत्तम बंडू तुपे हे महत्त्वाचे नाव. त्यांनी आपल्या साहित्यातून आपल्या

व भोवतालच्या माणसांच्या व्यथावेदनांना ताकदीने मुखर केले आहे. ज्यांच्या अनेक पिढ्यांनी गावकुसाबाहेरची अस्पृश्यता भोगली, ज्यांच्या कित्येक पिढ्या इथल्या व्यवस्थेचा गावगाडा आपल्या खांद्यावर वाहत नेस्तनाबूत झाल्या, अशा अस्पृश्य वेदनेला त्यांनी बोलते केले. ते स्वतः मातंग समाजाचे असूनसुद्धा त्यांच्यापेक्षाही अधिक पददलित जिणे जगणाऱ्या लोकांच्या जगण्याला त्यांनी साहित्यात आणले. त्यांचे आत्मकथन, ‘काट्यावरची पोट’, कथासंग्रह : ‘आंदंण’, ‘कोंबरा’, ‘माती आणि माणसं’, ‘पिंड’, तसेच त्यांच्या कादंबन्या : ‘उजाळा’, ‘झुलवा’, ‘खार्ई’, ‘काळाशी’, ‘चिपाड’, ‘खुळी’, ‘झावळ’, ‘भस्म’, ‘लांबलेल्या सावल्या’ या याचीच साक्ष देतात.

सामाजिक बांधिलकी मानणारा हा लेखक आपल्या भोवतालचे समाजजीवन न्याहाळतो आणि जे डोळ्याला खुपते, सलते ते आपल्या साहित्यातून उजगरण करत राहतो. इतर दलित साहित्यकृतीप्रमाणेच तुपे त्यांच्या साहित्यातून अभिव्यक्त झालेली माणसे उपेक्षित, दरिद्री, माणूसपण हिरावलेली, गावकुसाबाहेरचे अस्पृश्य जीवन भोगणारी, शहरी झोपडपट्टीतील बकाल जीवन रेंगणारी अशीच आहेत. त्यांच्या साहित्यातील व्यक्तिरेखा समाजाने त्यांच्याभोवती माणूस म्हणून जे प्रश्न उभे केले आहेत ते सोडविण्यासाठी जिवाचे रान करणाऱ्या आहेत. अण्णाभाऊ साठेंच्या साहित्याचा प्रभाव घेऊन येणारे तुपे यांचे लिखाण वेगळे ठरते ते त्यांच्या ‘काट्यावरची पोट’ ह्या आत्मकथनातून. ह्या आत्मकथनातून समोर येणारा ‘उत्तम’ त्याच्या मानवीय सुखदुःखे, विकारांसकट वाचकांना भेट राहतो. मांग म्हणून अस्पृश्यतेच्या खालच्या पायरीवरचे जगाणे रेखाटताना तो नात्यातले ताणेबाणेही मांडताना दिसतो. बायकोचे लग्नाआधीच आलेले

परपुरुषसंबंध स्वीकारताना तो इथल्या पुरुषप्रधान मानसिकता असलेल्या सम जासोबत संघर्ष पत्करत जगतो. कुठल्याही प्रकारच्या उदात्तीकरणाचा हव्यास टाळून येणारे हे आत्मकथन अत्यंत प्रामाणिक आणि नितल मानवी भावभावनांचा, मानवी विकारांचा आलेख जणू.

दलित उपेक्षित, शोषित मजूर आणि त्यांचे हेलावून टाकणारे दुःख तसेच प्रतिकूल परिस्थितीवर मात करण्यासाठी चाललेली अव्याह धडपड हाच तुपे यांच्या साहित्याचा गाभा आहे असे म्हटल्यास वावगे ठरू नये.

तुपे यांच्या साहित्यातील त्यांच्या स्वजातीय दुःखाच्या वेणा तर आहेतच, त्याहीपलीकडे जाऊन ते भरके विमुक्त, मसंजोगी, देवदासी, भूमीहीन शेतमजूर आदी घटकांतील दुःखांना केंद्रबिंदू मानून त्यावर लिहितात. स्वजातीचा परीघ विस्तारून जे जे म्हणून इथल्या धर्मव्यवस्थेने लाचार झालेले, जे जे म्हणून इथल्या समाजव्यवस्थेने पिचलेले लोक आहेत त्यांच्या जाणिवा गोचर करण्याचे काम तुपे यांनी जोरकसपणे केलेले आहे. याचे उत्तम उदाहरण म्हणजे 'भस्म' ही कादंबरी होय. मसणवटीत राहन राक्षसी जिण भाग पाडणाऱ्या इथल्या गावगाड्याच्या आणि वाळीत टाकण्याची धमकी देणाऱ्या जातपंचायतीच्या विरोधात कादंबरीचा नायक बंड करून उठतो.

उत्तम बङ्डु तुपे यांच्या कथा-कादंबरीत भेटणारी स्त्री हाही एक स्वतंत्र अभ्यासाचा विषय ठरावा अशीच आहे. ही स्त्री इथल्या पारंपरिक पुरुषप्रधान, धर्मप्रवण व्यवस्थेला ठोकरणारी आहे. तत्कालीन मराठी वाडमयातून दिसणारे स्त्रीदर्शन हे एकत्र अत्यंत दैवाधिन अथवा परिस्थितीशरण असेच आलेले आहे. अगदी स्त्री लेखिकाही याला अपवाद नव्हत्या. तुपे यांच्या साहित्यकृतीतील स्त्रिया परिवर्तनाचा वसा उचलणाऱ्या दिसून येतात. 'झुलवा' कादंबरीतील, जगन जोगतीन आपल्या वाट्याला आलेले भोग हे इथल्या धर्मव्यवस्थेने आणि समाजव्यवस्थेमुळे आलेले आहेत याची ठाम जाणीव होऊन यल्लमादेवीच्या मुखवट्याने भरलेला 'जग' नदीच्या पुरात फेकून देते. आणि परंपरेने लादलेल्या भोगदासीपणाला

उत्तम बङ्डु तुपे

नकार देण्याचे सामर्थ्य दाखवते.

एवढी समृद्ध लेखनसंपदा असूनही समीक्षकांच्या दृष्टीने वंचित राहिलेले तुपे जास्त आघात करून जातात. भारतात माणूस म्हणून मोठे होण्याकरिता तो देहरूपाने मारावा लागतो हा जणू काही अलिखित नियमच आहे. हयात असताना अण्णाभाऊ साठेंची झालेली परवड त्यांच्या मृत्यूनंतर थांबली. तेच झुलवाकार असे टोपणनाव मिरवणाऱ्या तुपेंच्या बाबतीत होणार. तब्बल ५२ हून अधिक पुस्तकं, साहित्यकृतीच्या सगळ्याचा अंगांना सर्पी करणारी लेखनशैली, 'भस्म' कादंबरीवर

निघालेला चित्रपट, 'झुलवा' कादंबरीला नाटकाने मिळवून दिलेली झळाळी, सयाजी शिंदे ह्या बावनकशी अभिनेत्याचा झालेला उदय... एवढं सगळं असूनही तुपे मराठी वाड्यमयीन समीक्षकांपासून वंचित का राहिले असावे हा प्रश्न माझ्यासारख्या सर्वसामान्य वाचकाला नक्कीच सतावतोय, की इथेही जात आडवी येते, की तुपे यांच्या साहित्यकृतीतून डोकावणारा समूह आपल्या प्रस्थापित पांढरपेशी जाणिवांचा तळ ढवळतच नाही? या आणि अशा अनेक प्रश्नांची उत्तरे मराठी सारस्वतांवर उधार ठेवून एक डोंगराएवढे व्यक्तिमत्त्व आपल्यातून हरपले आहे.

संदर्भ :

- १) सुरेश पैठणकर यांचा इंटरनेटवर उपलब्ध असणारा शोधनिबंध
- २) शोधगंगा वेबसाइटवरून साभार

- सुरेखा पैठणे

भ्रमणध्वनी : ७७०९००४३३१
surekhsid2003@gmail.com

इरफान

स्वप्ना पाटसकर

त्याचा नवीन सिनेमा आला म्हणजे तो उत्तमच असणार अशी आपली सगळ्यांची खात्री असायची. पुन्हा इरफान भेटणार म्हणून बघायला जावं तर तो पूर्वीसारखा नसायचाच. वेगळ्याच भूमिकेमध्ये तो असायचा. तो गेल्याचे कल्ल्यावर असं वाटलं-

नब्ज जांच लेना दफ्न करने से पहले, कलाकार उम्दा है वो,
कहीं किरदार ना निभा रहा हो

इरफान...गहिरा अर्थ असलेला शब्द. उर्दूमध्ये इरफानचा अर्थ कृतज्ञता असा आहे.

त्याचा प्रवास अनोखा होता. या प्रवासात कुठेतरी त्याला भेटलो, कामानिमित किंवा प्रेक्षक म्हणून, नेमकी तीच कृतज्ञतेची भावना आता मनात दाटली आहे. ती आहे इरफान खान या जाणत्या अभिनेत्याबहूल. तो आता आपल्यात नाही पण संवेदनशील कलाकार आणि एक सुंदर माणूस म्हणून त्याने स्वतःची निर्माण केलेली ओळख मात्र रसिकांच्या मनावर कायमची कोरली गेली आहे.

२००६ साली सिनेमा व्हिजन इंडिया, यांचा एक नवीन शो स्टार वन या चैनेलवर सुरु झाला. सिद्धार्थ काक याचे निर्माते होते. अर्थात ती सिरीयल टीव्हीकर दिसण्याच्या बन्याच आधी त्याची तयारी सुरु झाली होती. ‘मानो या ना मानो’ ही अद्भुत आश्चर्यकारक घटना, ठिकाणे, माणसांच्या गोष्टी सांगणारी होती.

एक रिसर्च टीमने अखब्या देशातून अशा अद्भुत गोष्टी शोधल्या. मग त्या सर्व शूट करण्यासाठी वेगवेगळ्या टीम जमा झाल्या. अशाच एका टीममध्ये असलेली मी आणि अंतरा काक नांदेडच्या दिशेने निघालो. तिथे आम्ही ‘मंकी ब्रदर्स’ची गोष्ट शूट केली.

या सर्व गोष्टी सांगायला, सादर करायला एक उत्तम नट हवा होता. इरफानची दखल त्याच्या पहिल्या ‘हासिल’ या सिनेमापासूनच अनेकांनी घेतली गेली. त्यानंतर त्याचा ‘मक्बूल’ चित्रपट आला होता आणि त्याची भूमिका गाजली होती. हा चित्रपट लोकप्रिय झाला होता. समीक्षकांनी हा अनोखा प्रयोग वाखाणला होता.

एवढा चांगला कलाकार एखाद्या चैनेलवर आठवड्यातून एकदाच दिसणाऱ्या कार्यक्रमात अनाकलनीय, गृह गोष्टी सांगणार ही या शोबरोबर जोडल्या गेलेल्या सगळ्यांसाठी खूप आनंदाची गोष्ट

होती. सगळेच त्याच्याबरोबर काम करण्यासाठी उत्सुक होते.

इरफान खूप शांत वृत्तीचा होता. त्यानं सगळं नीट समजून घेतलं, प्रत्येक एपिसोडसाठी सहा अँकर लिंक्स करायच्या होत्या.

पहिल्या दिवशी सेट, लायरिंगमध्ये बराच वेळ गेला होता. एक टेलिप्रॉम्प्टर आणला होता पण तो काही नीट सुरु होईना.

इरफान त्याच्या खोलीत स्क्रिप्ट वाचत बसला होता. बाहेर सेटवर चालू असलेली गडबड त्याला जरा घाबरत घाबरतच सांगितली. “अरे, कोई प्रॉब्लेम नहीं!”

“नको तो टेलिप्रॉम्प्टर. तुम्ही बाकीचा सेट अप करा, मला थोडा वेळ द्या. मी ह्या लिहिलेल्या ओळी माझ्या पद्धतीने बोलतो, चालेल का?”

इरफान बोलू लागला, स्क्रिप्ट लिहिणारे, असिस्टंट डायरेक्टर वगैरे मंडळी अस्वस्थ झाली, कारण इरफानने वेगळीच सुरुवात केली होती. जोवर दिग्दर्शिका काही म्हणत नाही तोवर जो काही शॉट चालू आहे तो चालू राहतो.

इरफानने बोलता बोलता एक मोठा पॉज घेतला. कॅमेन्यात न बघता फ्रेमच्या बाहेर दूर काहीतरी बघत त्याने परत बोलणे सुरु केलं. आणखी एक-दोन वाक्य बोलून तो थांबला पण त्याचा चेहरा बोलतच होता.

तो जे बोलला ती गोष्ट त्याने पूर्ण समजून घेतली होती, त्यातली प्रत्येक अद्भुत घटना जणू त्याला जाणवली होती आणि ती त्याला प्रेक्षकांना सांगायची, दाखवायची होती.

ती इरफानची अँकरिंगची स्टाइल ‘मानो या ना मानो’ मालिकेची खासियत झाली. सेट वर पुन्हा कधीच टेलिप्रौम्प्टर आला नाही.

इरफान साधा, नम्र, जमिनीवर पाय असलेला माणूस होता.

त्याला काहीतरी वेगळंच गमतशीर दिसायचं आणि त्याची विनोदबुद्धी अफाट होती. त्याचं बरचंस बोलणं फिलोसॉफिकल असायच.

तो अनेक मोठ्या चित्रपटात कामं करू लागला होता पण त्याला ‘मानो या ना मानो’चा सूत्रसंचालक म्हणून लोक ओळखत होती, ह्याचा त्याला आनंद ब्हायचा.

त्याच्या बोलण्या-वागण्यातच त्याची बुद्धिमत्ता लक्षात यायची. त्याचा चेहरा, त्याचे डोळे हे गृहगंभीर व्यक्तिमत्त्वाचे साक्षी. त्याची ही मॅंगेटिक हॉटिंग पर्सनेलिटी या शोसाठी तर अगदीच योग्य होती!

सिरीयलसाठी त्याला वेगवेगळे लूक देऊन, प्रत्येक भागासाठी वेगळे पोशाख दिले जायचे. सुरुवातीला तो हे बरं दिसेल का हे विचारायचा. हातात खूप सरे रंगीबरंगी बँडूस, कधी कधी एकावर एक दोन शर्ट, कधी सूट, असं सगळं त्यांनं घातलं. प्रत्यक्ष मात्र तो साधे कपडे घालायचा. एकदा त्याला “आता तू एवढा स्टार झाला आहेस तर सगळं ब्रैंड भारी कपडे का नाही घालत?” असं विचारलं तर तो पटकन म्हटला, “कू! ये मामुली घडी सही वक्त नर्ही दिखाती क्या?”

इरफानचा संपूर्ण प्रवास त्याच्या एकेका कामातून, उलगडत जातो. पुन्हा त्याच्याबरोबर काम करण्याचा योग आला नाही तरी पड्यावर तो साकारत असलेल्या प्रत्येक भूमिकेमध्ये त्याला मी शोधत राहिले. प्रत्येक वेळी तो वेगवेगळ्या रूपामध्ये भेटला. प्रत्येक वेळी एक वेगळी अनुभूती देत राहिला.

इरफान अनेक चित्रपट, सिरीयलमध्ये छोट्या छोट्या भूमिका करत स्ट्रगल करत राहिला होता. त्याने नेशनल स्कूल ऑफ ड्रामा (एनएसडी) या संस्थेतून अभिनयाचे प्रशिक्षण घेतले होते. त्याचे तेव्हाचे बॅचमेट्रस सांगतात की तो कायम शांत, एकट राहणं पसंत करणारा आणि नाटक, सिनेमावर जीवापाड प्रेम करणारा विद्यार्थी होता. जेवढी पुस्तकं, स्क्रिप्ट्स तो वाचायचा तेवढे कदाचित त्याच्या इतर बॅचमेट्रसनी कधी वाचली नसतील. तिथल्या हॉस्टेलमध्ये २-२ जण एका खोलीत राहायचे. हॉस्टेलमध्ये दोनच सिंगल ॲक्युपन्सी रूम होत्या. इरफानने त्याली एक मिळवली होती. कायम काहीतरी वाचत, खिडकीतून बाहेर बघत, विडी ओढत तिथे बसलेला असायचा. नंतर अनेक वर्ष स्ट्रगल करणाऱ्या इरफानमध्ये यामुळे कसलीही कुटुंब नव्हती आणि तो स्वतःवर नाराज न होता प्रयत्न करत राहिला.

इरफानला नसीरुद्दीन शहाबदूल विशेष आदर होता आणि त्याच्यासारखा नट होण्याची इच्छा होती. नसीरुद्दीन एनएसडीमध्ये शिकवतो, पण नेमकं इरफानच्या बॅचला शिकवण्याचा योग आला नव्हता.

२००६ साली ‘यू होता तो क्या होता’ हा चित्रपट नसीरुद्दीन शहाने दिग्दर्शित केला होता. हा एक महत्वाचा विषय होता, भारतातील सर्व स्तरातील लोक अमेरिकेला जाण्यासाठी कसे धडपडत आहेत, आणि ९/११ चा ट्रीन टॉवरवरचा हळ्या याबदूल सांगणारी त्याची

कथा होती. अमेरिकेला जाण्याची प्रत्येकाची कारण वेगळी आहेत, पण तिथे गेल्यावर त्यांच आयुष्य बदलणार आहे. या गोष्टी स्वतंत्र आहेत, पात्र, त्यांची परिस्थिती वेगळी आहे तरी शेवटी ते सगळे एका घटनेमुळे गुफले जातात.

यातल्या एका गोष्टीत इरफानला कास्ट केलं होतं. सलीम राजाबली हा एक शेरर ब्रोकर असतो आणि वयाने मोठ्या असलेल्या एका स्त्रीच्या प्रेमात असतो. तिच्याबद्दल त्याला आकर्षण असते. मात्र एक खून होतो आणि त्या परिस्थितीतून स्वतःला वाचवण्यासाठी तो आणि त्याचा भाऊ जावेद ताबडतोब अमेरिकेला पळून जातात.

नसीरुद्दीन शाह याने सिनेमा रिलीजच्या वेळी सांगितलं होतं, की ‘पुढे अनेक वर्षांनी लोक जेव्हा विचारतील की २००१ साली भारत कसा होता, इथल्या माणसाची काय स्वप्नं होती, तेव्हा त्यानी हा चित्रपट पाहावा. त्यांच्या सर्व प्रश्नांची उत्तरे या चित्रपटातून मिळतील.’

इरफानला काम करताना पाहिलं की त्या पात्राच्या मनात काय चालू आहे ते दिसतं. इरफाननं कधीच अतिशयोक्ती करत ओळ्हर द टॉप काम करून प्रेक्षकांपैर्यंत पोहोचण्याचा प्रयत्न नाही केला. त्याने त्याच्या वाट्याला आलेली प्रत्येक भूमिका प्रामाणिकपणे साकारली आणि प्रेक्षकांनी त्याला आपल्या अगदी जवळच मानलं. वेगळा दिसणारा, सहज काम करणारा इरफान एखादी गोष्ट इतकी सहज करायचा की त्यासाठी त्याने काही मानसिक, शारीरिक तयारी केली आहे असं वाटायचं नाही. जणू चालता चालता तो सहज उडू लागायचा. त्याचं त्याच्या कामावर प्रेम होतं, विश्वास होता. अभिनय त्याच्यात भिनलेला होता आणि म्हणूनच बहुतेक तो आपल्या सर्वांच्या मनात इतका सहज शिरला, घटू रुतू बसला. त्याने ‘बिल्लू’, ‘मुंबई मेरी जान’मध्ये सामान्य माणसाची भूमिका ज्या सहजतेने केली, त्याच सहजतेने त्याने ‘इफेनों’, ‘जुरासिक पार्क’, ‘मायटी हर्ट’मध्ये ते ते पात्र जिवंत केलं आणि ‘साडेसात फेरे’, ‘संडे’, ‘क्रेजी ४’, ‘चमकू’, ‘दिल कबड्डी’, ‘न्यू यॉर्क’ असे खास हिंदी मसाला चित्रपटही केले. ‘सात खून माफ’, ‘मुंबई मेरी जान’, ‘लाईफ इन ए मेट्रो’ हे चित्रपटदेखील त्याच्या वैशिष्ट्यपूर्ण भूमिकांसाठी सगळ्यांच्या लक्षात राहतील. ३० वर्षांत त्यानं इतकी अफाट कामं केली आहेत की त्याला एक नट म्हणून कुठल्या व्याख्येमध्ये बांधताच येणार नाही.

तो त्याचे काम सचोटीने करत राहिला, ते पात्र संगवण्यात त्याला

अपार आनंद होता.

१९९१ साली गोविंद निहलानीच्या जडीरे या टेलिफिल्ममध्ये त्याने एक रोल केला होता. तेव्हा त्याची आणि नसीरुद्दीनची भेट झाली.

२००३ साली विशाल भारद्वाजच्या ‘मकबूल’ चित्रपटासाठी त्याला मुख्य भूमिकेत निवडलं. मकबूल हा त्याच्यासाठी, त्याला नाव आणि ओळख मिळवून देणारा सिनेमा रला. विशाल भारद्वाजबोरेबर नंतर त्याने हॅम्प्लेटर आधारित हैदर या कलाकृतीत ‘रुहदार’ या एका भूताची भूमिका केली.

ओम पुरी, पंकज कपूर, नसीरुद्दीन शाह, तब्बू अशा एक से एक कलाकारांच्या बोरेबर त्याने तोडीचा अभिनय केला.

नसीरुद्दीन इरफानबोरेबरची आठवण सांगताना म्हणतो, की इरफान आणि पीयूष मिश्रा यांचा एक सीन होता, ज्यात मॅक्बेथवर आधारित या चित्रपटात त्याच्या काकाचा मृतदेह चित्रेवर ठेवला जातो आणि मृतदेहाचे डोळे उघडतात. नसीरच्या लक्षात आले नाही की रिहर्सल सुरु आहे आणि त्यावेळी अचानक इरफानचा तोल गेलेला पाहून तो त्याची मदत करायला सरसावला. इरफान त्याची भूमिका करत होता हे लक्षातच नाही आले इतकी त्याची देहबोली खरी होती !

आपण म्हणतो तो सहज अभिनय करायचा, पण सहज काही नसं. वर्षानुवर्षांचा तुमचा अनुभव, तुमचा स्वभाव, तुमचं निरीक्षण आणि ते स्मरून एक एक शॉट, एक एक दृश्य साकारणं, पात्र रंगवणं, जिवंत करणं हे कसब त्यानं आत्मसात केलं होतं. तो आयष्याकडून खूप शिकला होता, जगाकडून शिकला होता.

इरफान एक संवेदनशील कलाकार होता. तितकाच ऐमल आणि दर्यादिल. स्लम डॉग मिलीओनियर हाही चित्रपट चर्चेत आला. बॉलिवूड मसाला असलेला हॉलिवूड चित्रपट. अमेरिकी पत्रकार डॅनियल पर्ल याची पाकिस्तानमध्ये २००२ साली हत्या झाली त्याची गोष्ट मायटी हार्ट या चित्रपटात होती. अँजेलिया जोलीने डॅनियल पर्लच्या पत्नीचे काम केले होते आणि इरफानने पाकिस्तानचा पोलिस चीफ जीशान काजमी यांची भूमिका साकारली होती.

इरफानने अनेक हॉलिवूड चित्रपटांमध्ये काम केले. ‘दी नेमसेक’, ‘दी दार्जिलिंग लिमिटेड’, ‘दी गर्ल इन यलो बुट्स’, ‘न्यू यॉर्क आय लव्ह यू’, ‘दी अमेझिंग स्पायडरमॅन’, ‘लाईफ ऑफ पी’, ‘जुरासिक वर्ल्ड’, ‘इन्फेन्टी’, ‘पझल’ या चित्रपटांमध्ये आणि टोकियो ट्रायलसासारख्या वेब सीरिजमध्ये त्याने अफाट भूमिका केल्या आहेत. अमेरिकन मेनस्ट्रीम चित्रपटात मुख्य भूमिका तसेच मुख्य व्हिलनच्या भूमिका त्याने तेवढ्याच सहजतेने केल्या आहेत.

‘पानसिंग तोमर’, ‘पिकु’, ‘लंच बॉक्स’, ‘डी डे’ यातील त्याच्या भूमिकांबद्दल त्याने म्हटले होते की ही खरी पात्रे आहेत. ती साकारताना त्यांच्याशी खरोखरच जोडलं गेल्यासारखं वाटं. लेखकाने लिहिलेल्या पात्रातून, दिग्दर्शकाच्या दृष्टीने ती साकारताना एक देवाणघेवाण होते. त्याने जणू बॅटरी रिचार्ज झाल्यासारखे वाटते.

एखादा क्षण असा असतो की बस तो आपल्या हातून घडला की खूप मोठा पुरस्कार मिळाला असं काहीसं वाटत. ‘लंच बॉक्स’मधला तोचतोपणा, म्हातारपण येण्याची जाणीव, हे सगळं खूप कठीण होतं, पण त्या गोष्टीत ज्या तरल भावभावना आहेत, त्यात जी एक प्रेमकथा हल्लवार गुंफली जाते ते त्याला स्वतःला खूप आवडलं होतं. ‘लंचबॉक्स’, ही इंडो-फ्रेंच-जर्मन फिल्म होती, ती २०१३ मध्ये कान्समध्ये प्रदर्शित झाली. त्या फिल्मचा विषय युनिव्हर्सल होता. अगदी कोणीही त्या गोष्टीच्या प्रेमात पडावं आणि ही जगात कोणाचीही प्रेमकथा असावी अशी.

पानसिंगसाठी त्याने अफाट शारीरिक मेहनत घेतली होती. त्याला पडद्यावर धावताना पाहून हा खरोखरच धावपटू आहे असंच वाटत होतं. पानसिंगचा प्रवासपण अवघड होता. एक साधा भाबडा माणूस ते व्यवस्थेवर रागावलेला ‘बागी’ असे ते पानसिंगचे पात्र इरफानने पडद्यावर साकारले.

एक चांगला नट एक चांगला मनुष्य असावा लागतो. एक प्रामाणिक मनुष्य, आणि त्यासाठी तुम्ही स्वतःला आहे तसं स्वीकारावं लागतं. तो म्हणायचा, की लोकांना कदाचित माझा चेहरा आवडत नसेल पण माझं काम नक्की आवडतं.

इरफानने खूप कामं केली, त्याचबोरेबर त्यानं अनेक सामाजिक कार्याही केलं. तसंच त्याच्या धर्मातल्या अनेक वाईट रुढीपंरंपरांबद्दलही त्याने टीका केली. बदल हव्हूक्यू घडेल आणि त्यासाठी वाट बघावी लागेल अशी त्याची धारणा होती .

इरफानने खूप वाट पाहिली. आधी काम मिळण्याची वाट पाहिली. तो जेव्हा टीव्हीसाठी काम करत होता तेव्हा त्याने फिल्मसाठी वाट पाहिली, तो जेव्हा फिल्मसमध्ये काम करू लागला तेव्हा त्याने योग्य त्या रोलसाठी वाट पाहिली. जेव्हा त्याच्याकडे योग्य रोल होता तेव्हा पुन्हा नव्या फिल्मसाठी वाट पाहिली. ही खरे तर कधीच न संपणारी प्रक्रिया असते. त्याने उत्तम उत्तम भूमिका केलेल्या आहेत पण अजूनही खूप छान पात्र, भूमिका त्याच्याकडून घडली असती. अगदी आता आलेला ‘अंग्रेजी मीडियम’ हा त्याचा शेवटचा चित्रपट. त्याचं असं जाणं हे सर्वांनाच धक्कादायक आहे. कारण त्याचा नवीन सिनेमा आला म्हणजे तो उत्तमच असणार अशी आपली सगळ्यांची खात्री असायची. पुन्हा इरफान भेटणार म्हणून बघायला जावं तर तो पूर्वीसारखा नसायचाच. वेगळ्याच भूमिकेमध्ये तो असायचा.

तो गेल्याचे कल्ल्यावर असं वाटलं-

नब्ज जांच लेना दफन करने से पहले,

कलाकार उम्दा है वो, कहीं किरदार ना निभा रहा हो

‘मानो या ना मानो’ आज इरफान आपल्यात नाही, पण तो कायम आपल्या हृदयात असेल.

- स्वप्ना पाटसकर

भ्रमणधनी : ९८३३६७०७११

swapnasmail@gmail.com

चाळीस दिवस झाले ? कदी ?

श्रीकांत बोजेवार

‘रोजची बातम्यांची पाने’ ही जलद लयीतील ठुमरी किंवा तराण्यासारखी असतात. संपादकीय म्हणजे अग्रलेखाचे पान हा बडा ख्याल असतो. तर, साप्ताहिक पुरवण्या म्हणजे विलंबित लयीतला तब्येतीत चालणारा रागविस्तार असतो. मनाच्या, मेंदूच्या तळाशी हा सगळा स्वरसंसार आपापल्या कामाच्या आवश्यकतेनुसार सुरु कायम सुरुच असतो. एकही मात्रा, एकही स्वर न चुकता गेले दीड-दोन महिने आम्ही गरज असेल तेव्हा बाहेर पडून, परंतु मुख्यत्वे आपापल्या घरांमधून हे साध्य करतो आहेत.

अचानक अंगावर कोसळलेल्या मोकळ्या वेळेचे काय करावे, असा अनेकांना प्रश्न पडला असल्याचे वेगवेगळ्या सोशल व्यासपीठांवरून लक्षात येते. माझा व्यवसाय (नोकरी), लिखाण, आवडीनिवडी यांमुळे मला मात्र लॉकडाऊनच्या काळात अजिबात वेळ मोकळा मिळालेला नाही. दिवस कसा उगवतो आणि कसा संपतो याचा पत्ता लागत नाही. सामान्य स्थिती मी कदाचित याहून कमी काम करत असेन असे वाटते. ऑफिसला जाण्या-येण्याचा जो वेळ वाचतो तोसुद्धा मी सत्कारणी लावतो आहे.

पेपर अजूनही रोज छापला जातो आहे, परंतु त्याची वितरण व्यवस्था नसल्याने तो अल्प प्रमाणात छापला जातो आहे. त्यामुळे आपल्यापैकी अनेक जण गेला महिना-दीड महिना वृत्तपत्रांच्या पीडीएफ वाचत असतील आणि सर्कुलेटेटी करत असतील. काही इ-पेपर वाचत असतील. तर काही अगदीच थोडे, ज्यांना हे दोन्ही मार्ग माहीत नाहीत, कळत नाहीत, ते छापील वृत्तपत्राच्या आठवणी काढत असतील. त्यातील काही थोड्यांना कदाचित पेपर न वाचल्याने आपले काहीच बिघडत नाही, असा साक्षात्कारही झाला असण्याची शक्यता नाकारता येत नाही. पीडीएफ, इ-स्वरूपात का असेना ‘तुम्हा सर्वांच्या हाती’ वृत्तपत्र येते आहे आणि ते अगदी नेहमीसारखेच निघते आहे. ‘लेख, बातम्या, पुरवण्या वगैरे. जणू काही अडचणीच नाहीत’ अशा पद्धतीने रोजचे वृत्तपत्र प्रसिद्ध होते, यामागील श्रमांची कल्पना फार कमी लोकांना येत असेल. डॉक्टरांपासून पोलिसांपर्यंत अनेक व्यवसायांतील लोकांना कोरोनाच्या काळातील सेवांबद्दल संल्युट केले जातात, ते योग्यही आहे. परंतु पत्रकार, रिपोर्टर, कॅमेरामन

हेसुद्धा जिवावर उदार होऊन बातम्या तुमच्यापर्यंत पोहोचवत आहेत याचं ना कुणाला कौतुक आहे ना सोयरसूतूक. या धावपळीत एखादी बातमी चुकली, एखादी आगळीक घडली तर त्या पत्रकाराला अटक करण्यापासून त्याला शिव्या घालण्यापर्यंत सर्व बाबतीत मात्र शेकडो लोक उत्साहाने सहभागी होतात.

वृत्तपत्रांपरते बोलायचे झाले तर कोरोनाच्या काळात वृत्तपत्र निघू शकली हा केवळ माहिती-तंत्रज्ञानाचा चमत्कार आहे. अगदी दहा वर्षांपूर्वी जरी कोरोनासदृश्यस्थिती आली असती तरी वृत्तपत्र निघू शकली नसती. रिपोर्टरनी कार्यालयात न येता आपल्या मोबाईलवरून अथवा लॅपटॉपवरून बातमी पाठवणे हे तर आता सामान्य स्थितीतही होत असते. रिपोर्टरनी बातम्या लिहिण्याएवजी केवळ मोबाईलच्या माईक्समोर बोलून दाखवल्या तर त्या आपोआप टाइप होण्याचे तंत्रज्ञानीही काही मराठी वृत्तपत्रे वापरू लागली त्याला दोनेक वर्षे झाली असतील. परंतु बातमी पाठवणे हा वृत्तपत्रांच्या कामाचा केवळ एक छोटासा टप्पा झाला.

‘बातमी’ नेमकी कशात आहे, ती किंती मोठी केली पाहिजे याचा अंदाज घेऊन बातमी पाठवणारे रिपोर्टर, स्वतःच्या पद्धतीने त्या त्या बातमीचे बजन जोखणारा संपादकीय विभाग आणि त्या बातम्या पानावर कमी वेळात जास्तीत जास्त आर्कषक पद्धतीने मांडण्यासाठी झटणारी आर्टिस्ट मंडळी, ही झाली एक साखळी. आलेल्या बातम्यांची वर्गवारी करणे, त्या संपादित करणे, पीटीआयसारख्या माध्यमातून मिळालेल्या बातम्यांचे भाषांतर करणे, लेखांचे संपादन करणे. फोटोंवर संस्कार करणे आणि अखेर वृत्तपत्रात कुठल्या पानावर

काय घ्यायचे ते ठरवणे, त्याबरहुकूम आर्टिस्टकडून पानावर लावून घेणे हे एक टीमवर्क आहे. टीम समोर दिसत नसताना ते करून घेणे हे एक दिव्य आहे. या दिव्याचा आणि चमत्काराचा अनुभव आम्ही रोज घेतो आहोत. तीस-पस्तीस जण आपापल्या घरी स्क्रीनसमोर बसलेले असतात. कोण काय करतो आहे हे प्रत्येक जण पाहू शकतो, सूचना देऊ शकतो, सुधारणा करू शकतो. वाद्यवृद्ध रचनाकार आणि संगीतकार यांनी ठरवून दिलेल्या स्वरावलीबरून रेकॉर्डिंग रूममध्ये एखादे गाणे आकाराला यावे तसा रोजचा अंक संध्याकाळी चार ते रात्री अकरा या सात तासांत आकाराला येतो. आपल्या डोऱ्यांदेखत एकेक पान भरत जाते, ते पाहण्यातला आनंद वृत्तपत्रात काम करणाऱ्यालाच कळू शकतो. कार्यालयात एका बंदिस्त अवकाशात रोज येणारा हा अनुभव माणसे शहरभर विखुरलेली असताना, आपापल्या घरातून काम करत असतानाही त्याच तीव्रतेने, आणि त्याच सहजतेने येऊ शकतो याची आम्हीच काय कुणीच कल्पना केली नसेल. कोरोनाने दिलेले हे नवे ज्ञान आहे, नवी अनुभूती आहे. तंत्रज्ञानाची ही कमाल आहे.

‘रोजची बातम्यांची पाने’ ही जलद लयीतील दुमरी किंवा तराण्यासारखी असतात. संपादकीय म्हणजे अग्रलेखाचे पान हा बडा ख्याल असतो. तर, सासाहिक पुरवण्या म्हणजे विलंबित लयीतला तब्येतीत चालणारा रागविस्तार असतो. मनाच्या, मेंदूच्या तळाशी हा सगळा स्वरसंसार आपापल्या कामाच्या आवश्यकतेनुसार मुरु कायम सुरुच असतो. एकही मात्रा, एकही स्वर न चुकता गेले दीड-दोन महिने आम्ही गरज असेल तेव्हा बाहेर पडून, परंतु मुख्यत्वे आपापल्या घरांमधून हे साध्य करतो आहोत.

वृत्तपत्र तयार होण्यातला शेवटचा दुवा आहे छपाईचा. त्यात आता बरेच यांत्रिकीकरण झाले असले तरीही काही लोकांनी जाण्याची गरज असतेच, तसे ते जात आहेत. या साखळीत अत्यंत महत्वाचा घटक असतो तो प्रत्यक्ष वृत्तपत्र तुमच्या दारात, हातात पोचवणारी व्यक्ती. कोरोनाच्या काळात आमची साखळी आम्ही इतरत्र कुठे ब्रेक होऊ दिली नाही तरी या ठिकाणी ती थोडी ब्रेक झाली होती, परंतु तीही आता हळूहळू पूर्वपदावर येत आहे. ती जेवढ्या वेगात पूर्ववत होईल तेवढे तुमच्या मोबाइल स्क्रीनवरील पीडीएफचे प्रमाण कमी होत जाईल.

कार्यालयात जाऊन काम करताना ठरलेल्या वेळा असतात, एखादा विचार मनात आला तरी, ‘आज भेटल्यावर बोलू’ असा विचार करत आपण तो मेंदूच्या स्टोरेजमध्ये ठेवून देतो. ‘वर्क फ्रॉम होम’मध्ये मात्र ‘सुचलं की सागितलं’, अशी वृत्ती बळावते त्यामुळे आपण नेहमीपेक्षा अधिक वेळ काम करतो. त्यात पत्रकारिता हे तसंही २४ तास कामावर असण्याचं क्षेत्र असल्याचं म्हटलं जातं (टीव्हीच्या बाबतीत तर ते अधिकच खरं आहे) त्याचा अनुभव आम्ही आता खच्या अर्थाने घेत आहोत.

मी नेहमीच्या दिनचर्येतसुद्धा माझ्या व्यक्तिगत लिखाणासाठी सकाळचे दोन तास रिकामे ठेवत असतो. लॉकडाऊनच्या पहिल्या पर्वात, कधी ऑफिस, कधी घर अशा पद्धतीने काम मुरु होते, तेव्हा काही काळ सगळे विस्कळीत झाले होते. मग हळूहळू घडी बसली.

मग मी माझ्या लिखाणाचेही नियोजन सुरु केले. त्याविषयी सांगायचे तर हाती असलेल्या/घेतलेल्या विविध प्रोजेक्ट्सविषयी थोडक्यात सांगावे लागेल.

एका चित्रपटाच्या पटकथेच्या पहिल्या ड्राफ्टचे काम मी या काळात पूर्ण केले. पटकथेचा पहिला ड्राफ्ट तयार होणे ही अगदीच प्राथमिक अवस्था असल्याने त्याविषयी आताच फार काही सांगत नाही. परंतु ते एक काम या काळात झाले.

रोहन प्रकाशनाच्या रोहन चंपानेरकर यांच्याशी चर्चा करताना दोनेक वर्षांपूर्वी, ‘आजच्या साहित्यात अर्नाळकरी साहित्याचा अभाव असल्याचा’ मुद्दा निघाला होता. बालसाहित्याकडून प्रौढ साहित्याकडे वाचकाचा प्रवास होताना, त्याच्या वयाच्या २२-२३ ते ३५ पर्यंत वाचक अशा प्रकारच्या साहित्याचा हात धरून असत. काही जण कालांतराने तो सोडून पुढे वेगळ्या साहित्याकडे जात, तर काही वाचक कायमचे ठिथेच थांबत. परंतु आज अशा प्रकारातले साहित्यच प्रकाशित होत नाही. मी माझ्या पंचविशीच्या मागे-पुढे अशा प्रकारचे मराठी, हिंदी, इंग्रजी साहित्य भरपूर वाचले होते, त्याचाही उल्लेख मी त्या चर्चेत केला होता. ‘मग तुम्हीच का नाही लिहीत?’ असा प्रश्न रोहनने विचारला, तेव्हा मी ते चॅलेंज स्वीकारले. आजच्या काळाचा, आधुनिक तंत्रसज्ज, तरुणांच्या बदललेल्या मानसिकतेशी जबळीक साधेल असा ‘अगस्ती’ हा नायक मी टीम रोहनशी चर्चा करून जन्माला घातला आणि तीन छोट्या काढंबन्यांचा संच काढायचे ठरले. या मालिकेच्या पहिल्या तीनमध्यी शेवटची काढंबरी पूर्ण झाली ती लॉकडाऊनच्या पहिल्या पर्वाच्या अखेरीस. ‘अगस्ती’ आणि या तीन काढंबन्या लिहिण्याचा अनुभव हा एक स्वतंत्र विषय असल्याने योग्य वेळी त्याविषयी बोलेनन. ‘अगस्ती’ आता मी प्रकाशकाकडे सोपवलेला आहे. ‘त्याला दृश्यरूप कसे द्यायचे याची खलबते’ आणि ‘कट कारस्थाने’ सध्या सुरु आहेत.

माझी पहिली काढंबरी, ‘पावणे दोन पायांचा माणूस’ प्रसिद्ध होऊन दहा वर्षे झाली आहेत. ती काढंबरी आल्या आल्या मी पुढली काढंबरी लिहायला घेतली होती. परंतु मधल्या काळात ‘एक हजाराची नोट’, ‘ब्रेवहार्ट’, ‘माझी आई’, डॉक्टर रामार्णीच्या आयुष्यावरील चित्रपट असे पाठोपाठ पटकथालेखन होत राहिले आणि काढंबरीतली पात्रे माझी वाट पाहत एकाच जागी थांबून राहिली. कधी तरी चार दोन पाने पुढे जाई आणि मग पुन्हा दोन-चार महिने स्टॅच्यू, हाती असलेल्या पटकथेचा पहिला खर्डा पूर्ण झाल्यावर मी आतापर्यंत लिहून झाली तेवढी काढंबरी वाचायला घेतली. त्यातील व्यक्तिरेखांसोबत थोड्या गप्पा मारल्या. त्यांचे काय करायचे ठरले होते, कुठल्या दिशेने जायचे ठरले होते वगैरे अंदाज घेतला आणि मग पुन्हा त्यांचा प्रवास पुढे सुरु केला. आताची ‘वर्क फ्रॉम होम’ची स्थिती मे अखेरपर्यंत राहील असा अंदाज आहे. हा लेख मी ५ मेला लिहितो आहे म्हणजे अजून २५ दिवस बाकी आहेत. या अवधीत रोज नेमाने लिहीत राहिलो तर कदाचित काढंबरी बन्यापैकी पुढे जाईलही. माहीत नाही.

हार्ड डिस्कमध्ये तीनेकशे फिल्म्स साठवलेल्या आहेत, त्यातल्या बन्याच बघायच्या राहिलेल्या होत्या. पंकज भोसलेसारख्या

मित्राकडून सतत नवीन चांगल्या वेब सीरिज, चित्रपट यांच्या शिफारशी होत असतात, शक्य झाल्यास तो चित्रपट मिळवूनही देतो. रोज रात्री दीड-दोन तास काहीतरी बघायचे असा नियम चाळीस दिवस सुरु आहे. त्यामुळे राहून गेलेले, ‘पाहून’ होते आहे.

वाचायचे तर ब्रेच पडलेले आहे. ते नेहमीच असते. परंतु थोडा वेळ मिळाला तेव्हा, आधी काही दिवस कपाटातली पुस्तके काढून धूळ झटकण्यात घालवले. आपल्या कपाटात काय काय आहे याची पुन्हा उजळणी केली. ‘वाचायचं आहे’च्या रांगेत दीपक करंजीकर या मित्राचे भलेमोठे पुस्तक आहे, मिलिंद चंपानेरकर या आणखी एका मित्राचे साहिरवरचे पुस्तक आहे. इंद्रायणी सावकारांनी प्रेमाने पाठवलेली इंटरेस्टिंग पुस्तकांची चळत आहे, मोपासांच्या कथांचे मराठी भाषांतर आहे, मंटोच्या कथा वसुथा सहस्रबुद्धेनी मराठीत केल्या तो संग्रह आहे... अशी जपळपास वीसेक पुस्तके असतील. मूळ होईल तसे यातले थोडे, त्यातले थोडे वाचत आहे. मध्येच कधीतरी रोआॅल्ड डॉल, डेव्ह बॅरी हाती येतात आणि त्यातलीही चार-पाच पान वाचली जातात. कपाट आवरता आवरता ‘रात्र काळी घागर काळी’ हाती लागले, ते पुन्हा एकदा वाचण्यासाठी म्हणून काढून ठेवले, त्यातलीही अधूनमधून हाती धरतो आहे. काही सूत्र राहिलेले नाही वाचण्याला, पण मजा येते आहे.

दाढी-अंघोळ करतानाचा वेळ रिकामा असतो. मग दाढीचा ब्रश हाती धरण्यापूर्वी कधी हिट्स ऑफ एसजे, कधी मदन-लता, कधी खय्याम, कधी तलत, कधी नौशाद, कधी कौशिकीचा हंसध्वनी, कधी गुलाम अलीचं ‘बालम मोहे छोड के न जा...’ असे त्या त्या वेळी आठवेल ते लावायचे. अंघोळ, तयारी झाली की गाणे अर्ध्यातूनही थांबवायला मी कमी करत नाही. कारण त्यात अडकलो की बाकीचे मग रेंगाळत, शिस्त राहात नाही.

कधी सकाळी पेपर आणायला चौकात, कधी भाजी, कधी ब्रेड, कधी किराणा आणायला. सकाळी गच्चीच्या वीतभर आवकाशात

हातभर फेच्या मारत मॉर्निंग वॉकची भरपाई करण्याचा प्रयत्न. सर्व काही तोंडावर ‘कापडी पट्टिका’ लावून..

स्वयंपाकात लुडबड करत कधी ‘चल, आज मी दालफ्राय करतो’ म्हणत पाककला आजमावतो, कधी पाट्यावर हिरव्या मिरचीचा ठेचा करतो, यातही छान वेळ जातो. आणि हो, यातूनही थोडा वेळ काढून, कधी रात्री झोपण्याआधी, कधी दुपारी मुलगी आणि बायको म्हणतात, ‘चल लुडो खेळू’, ‘चल सापशिडी खेळू..’ तेव्हा मग तेही!

फोन करणारांची एक गंत. ऑफिसचे फोन तर रोजच्या पेपर काढण्याच्या धावपळीचाच एक भाग असतात, ते चालू असतातच. शिवाय इष्ट-मित्रांच्या, आसांच्या ख्यालीखुशालीचे फोन करणे-घेणेही या काळात अपरीहार्यच आहे. परंतु काही फोन डेंजरस असतात. अशाच एकाचा फोन आला. ही व्यक्ती काही नेहमी फोन करणारी नव्हती. दोन-चार मिनिटे बोलून झाल्यावर, मुंबईत फारच वाढलेली दिसते संख्या वगैरे सांगून झाल्यावर, मी फोन संपर्वण्याचे संकेत देऊ लागलो, तेव्हा तो म्हणाला, ‘अरे तू घाईत दिसतोस, मला वाटलं काही काम नाही, तुला वेळ कसा घालवावा असा प्रश्न पडला असेल म्हणून मी फोन केला. अरे, रोज एकाला करतो, यादीच केली आहे. त्याना बरे वाटते.’ मी म्हटलं, ‘थँक यू, पण माझ्याकडे खरंच वेळ नाहीये.’

...असा दिवस जातो, रात्र होते, नवी सकाळी उगवते आणि मी जेव्हा ‘मटा’मध्ये वाचतो, की लॉकडाऊनचा आज चाळिसावा दिवस, तेव्हा वाटतं, चाळीस दिवस झाले? कधी?

हा लेख तुम्ही वाचाल तेव्हा कदाचित साठावा वगैरे दिवस असेल किंवा आपण यातून बाहेरही पडलेले असू.

- श्रीकांत बोजेवार

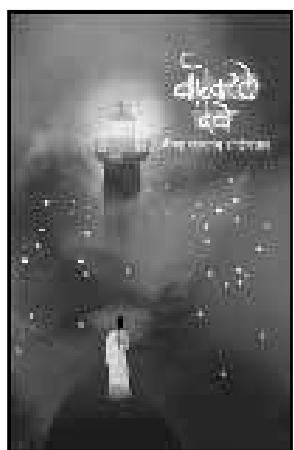
भ्रमणधन्वनी : ९८९२४१९२६७

shrikant.bojewar@gmail.com

वाटेवरले दिवे नीला चांदोरकर

मूल्य ३०० रु.

सवलतीत १८० रुपये

टीपंवणी डॉ. सिसिलिया काव्हालो

मूल्य ४०० रु.

सवलतीत २५० रुपये

लॉकडाऊनाच्या काळात^{अभिरुची वाढवण्याची सुसंधी मिळाली}

नरेंद्र लांजेवार

मकरंद या माझ्या वीस वर्षांच्या चिरंजीवाने रोज एका कवितेचा व्हिडिओ तयार करावयास सुरुवात केली. सुरुवातीला मंगेश पाडगावकर यांच्या कवितांचा व्हिडिओ केला. तो फेसबुकवर टाकला. मुलांनी पुन्हा यूट्यूबवर टाकला. अनेकांच्या चांगल्या प्रतिक्रिया आल्या. चिरंजीवांच्या आणि माझ्यां असं ठरलं, की रोज एक चांगली कविता टीनएजमधील मुलांना आपण समजावून सांगितली पाहिजे आणि हा सिलसिला सुरु झाला.

कोरोनाच्या काळात लॉकडाऊन म्हणजे नेमकं काय, हे समजण्यासाठी सुरुवातीला एक-दोन दिवस गेले. आमची पिढी आज पन्नाशीच्या जवळ्यास आहे. आमच्या पिढीने आणीबाणीच्या काळातील संघर्ष, कडकडीत बंद बघितले नाही किंवा त्यापूर्वी साथीचे आजार असेल किंवा पहिले-दुसरे महायुद्ध असेल किंवा भारत, पाकिस्तान, चीनसोबतचे युद्ध जवळून पाहिले नाही. म्हणजे आमच्या पिढीला विशेष काही भोगावे लागले नाही. अशा युद्धजन्य-साथीच्या आजाराच्या परिस्थितीमध्ये माणसाने माणसांसोबत किंवा माणसाने समूहासोबत कसे वागावे याचे कोणतेही शिक्षण आम्हाला मिळाले नव्हते. घरी बसून काय करावं, हा सर्वांत मोठा प्रश्न होता. परंतु वाचन करणाऱ्या माणसांना किंवा माणसप्रेमी माणसांना गण्या मारल्याशिवाय शांत बसता येत नाही. मोबाईलवरून इतर मित्रांची किती चौकशी किती काळ करणार हाही प्रश्न होताच.

डोक्यामध्ये सहज विचार आला की बन्याच दिवसांपासून अनेक कवितासंग्रह, काही चांगली पुस्तके वाचण्याची राहिली आहेत. काही चांगले चित्रपट बघायचे राहिले आहेत. पुस्तके आपण वाचली पाहिजे, चित्रपट बघितले पाहिजे... म्हणून मग पुस्तकांच्या कपाटाच्या जवळच जास्तीत जास्त वेळ जाऊ लागला. एका एका कपाटातून एक-एक पुस्तक बाहेर निघू लागले आणि पुन्हा पुन्हा वाचण्याचा जो आनंद

असतो तो काहीतरी वेगळाच आहे याची प्रचीती येऊ लागली. विश्राम बेडेकरांची 'रणांगण' असेल किंवा पु.शि. रेंगेंची 'सावित्री' असेल, मारुती चितमपल्ली यांची 'चकवाचांदण' असेल, व्यंकटेश माडगूळकर यांची 'माणदेशी माणस' असतील, गो.नी. दोंडेकर यांची 'कुणा एकाची भ्रमणगाथा', ज्ञानपीठ पुरस्कार विजेत्यांची भाषण असतील, अशी अनेक पुस्तके पुन्हा पुन्हा वाचली तरी ती नवीनच वाटत राहतात.

कधी कॉलेज लाईफमध्ये असताना मी वि. स. खोंडेकर यांची अमृतवेल वाचली होती. आता ती माझ्या टिनएजमध्यल्या मुलाला अमृतवेल काय चीज आहे ते समजावून सांगितली. त्यानेही ती एका दिवसात पूर्ण केली. अच्युत गोडबोले यांच्या काही चांगल्या पुस्तकांची त्यांच्या 'सिंफनी' आणि 'लाईम

लाईट' या पुस्तकांनी काही दिवस मजेत घालविले.

हे सर्व करत असताना माझ्या मुलाला आणि मुलीला मराठी कविता आपणच समजावून सांगितल्या पाहिजेत. त्यांना मराठी कवितेची गोडी वाटली पाहिजे म्हणून माझ्या आवडीचे जे मराठी कवी आहेत त्यांच्या बन्याच कविता सोष्या आणि सरळ भाषेत मुलांना वाचून दाखवल्या. (कधी काळी कवितावाचनासाठी माझा आवाज सूट होत होता, आता तो होत नाही)

सुरुवातीला कविता मुले हक्काची श्रोते म्हणून ऐकत होती. मग मुलांनाही यातील वेगळेपेण जाणवू लागले. मकरंद या माझ्या वीस

वर्षांच्या चिरंजीवाने रोज एका कवितेचा व्हिडिओ तयार करावयास सुरुवात केली. सुरुवातीला मंगेश पाडगावकर यांच्या कवितांचा व्हिडिओ केला. तो फेसबुकवर टाकला. मुलांनी पुन्हा यूट्यूबवर टाकला. अनेकांच्या चांगल्या प्रतिक्रिया आल्या. चिरंजीवांच्या आणि माझ्यां असं ठरलं, की रोज एक चांगली कविता टीनएजमधील मुलांना आपण समजावून सांगितली पाहिजे आणि हा सिलसिला सुरु झाला.

रोज एक चांगली कविता, कधी ती सुरेश भटांची असेल, कधी विंदा करंदीकरांची, कधी नारायण सुर्वे, कधी श्रीकृष्ण राऊत कधी प्रशांत असनारे, किशोर बळी, कधी मर्ढेकरांची, तर कधी अरुण कोलटकर, नामदेव ढसाळ, प्रलहाद कुळकर्णी, कुसुमाग्रज, वसंत आबाजी डहाके, ना.धों. महानोर अशा अनेकांच्या कवितांचे वाचन फेसबुकवर सुरु झाले. या सर्व कविता लेकीने Narendra Lanjewar Buldana नावाने यूट्यूबवरसुद्धा हे व्हिडिओ अपलोड केलेत.

जाणकार मित्रांनी बरंच कौतुक केलं. आजच्या या सगळ्या लॉकडाऊनच्या काळात नैराश्यावर भाष्य करत बसण्यापेक्षा मनाला समाधान देणारे काही करावे असे वाटले. माझे अनेक कवी मित्र स्वतः च्याच निराशावादी कविता स्वतःच्या आवाजामध्ये शूटींग करून फेसबुकवर टाकण्यात धन्यता मानतात. परंतु अभिजात साहित्य इतरांपर्यंत पोचले पाहिजे यासाठी शक्यतोवर काहीच करताना दिसत नाही. मी कटाक्षाने स्वतःच्या कविता वाचणे, त्या रेकॉर्ड करणे आणि त्या टाकणे बंद ठेवले आणि कटाक्षाने अभिजात कविता, चांगल्या कविता, चांगल्या उत्तम साहित्यिकांच्या कलाकृती कविता टाकणे सुरु केले. सुरुवातीला प्रतिसाद कसा मिळेल याबद्दल सांशंकता होती. परंतु बन्याच टीनएजमधील मुलांच्या छान कॉर्मेट्स आल्यात. त्यामध्ये आम्हाला विंदा करंदीकर यांचे सर्व कवितासंग्रह कुठे मिळतील, मंगेश पाडगावकर यांचे कवितासंग्रह कुठे वाचायला मिळतील किंवा सुरेश भटांच्या कविता कुठे मिळतील असे विचारले. अनेकांना विकीपिडीयावरून, यूट्यूबवरून, गूगलवरून कविता उपलब्ध करून दिल्या. वाचकाला वाचनाचा वेगळा आनंद आपण देऊ शकतो याची मला जाणीव झाली.

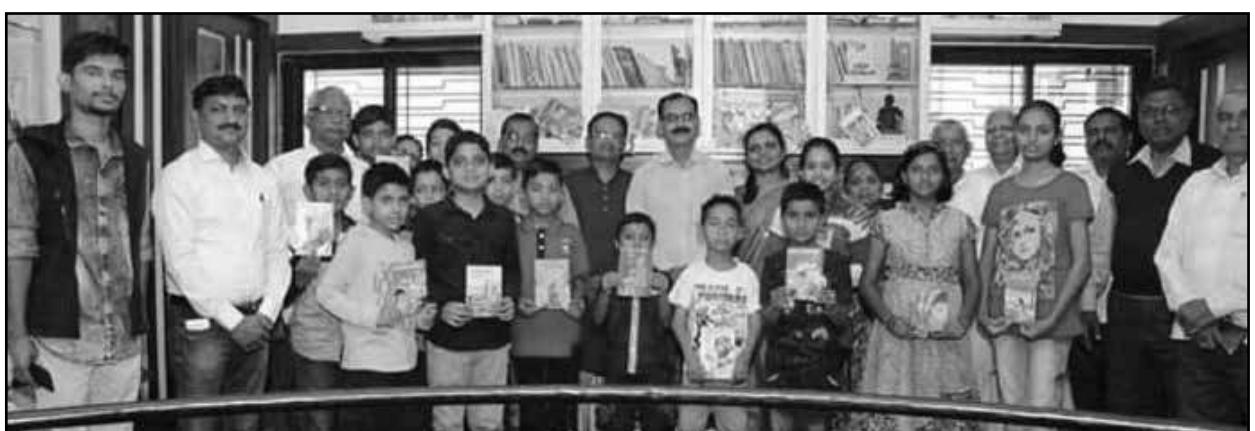
चिरंजीवांसोबत गप्पा मारताना काही जागतिक दर्जाच्या

चित्रपटांबद्दल आम्ही चर्चा केली. त्यामध्ये प्रामुख्याने The persuit of happiness, The dark knight, The shwashant redemption, The Godfather, Forest gump, The matrix, Eternal Sunshine of the spotless mind, Back to the future, Interstellar, Inception, Avatar, 1917, The Martian, Gravity, Tarrival, Parasite चित्रपट बघण्यासारखे आहेत आणि टीनएजमधील मुलांपासून सर्वांनी हे जागतिक दर्जाचाचे चित्रपट बघितले पाहिजे, असे वाटले. मराठी -हिंदी चित्रपटसृष्टीतील आणि हॉलिवूड चित्रपट यातील दर्जा जर आपण विचारात घेतला तर आपल्याला प्रचंड थक्का बसतो.

आपण जगात जे जे चांगले आहे, उत्तम आहे, सर्वोत्कृष्ट आहे ते बघितले पाहिजे. मग ते चित्रकृती असेल, साहित्य कलाकृती असेल अथवा मोटिव्हेशन लेक्चर असतील, हे सर्व बघितले पाहिजे, ऐकले पाहिजे, बघितले पाहिजे.

लॉकडाऊनच्या काळामध्ये घरांमध्ये कविता-चित्रपट, नाटक सोबतच इतरही काही पुस्तकांचे वाचन या निमित्ताने होत गेले. सासाहिक साधनाने प्रकाशित केलेले गांधी हे पुस्तक वाचण्यात आले. सोबतच गामचंद्र गुहा यांचे देशभक्त आणि अंधभक्त हेसुद्धा पुस्तक या काळात वाचून काढले. चाळीस-पन्नास कवितासंग्रह पुन्हा नव्याने वाचली-चाळली आणि काही कविता पुन्हा पुन्हा आनंदित करू लागल्या. बालकर्वींची औंटुंबर कविता पुन्हा पुन्हा वाचल्यानंतर एक वेगळा आशय नव्याने गवसतो.

आम्ही बुलडाणा शहरात महाराष्ट्र अंधश्रद्धा निर्मूलन समितीचे काम करतो. आमच्या या समितीच्या वतीने मार्च महिन्यामध्ये होऊ घातलेली बुलडाणा जिल्ह्यातील सैलानी बाबांची यात्रा आम्ही प्रशासनाला विनंती करून बंद करावयास भाग पाडली. चार-पाच लाख लोक या यात्रेत सहभागी होतात आणि एवढ्या मोठ्या प्रमाणावर ही माणसे यात्रेनिमित्त एकत्र आली असती तर कोरोनाचा मोठ्या प्रमाणावर प्रसार झाला असता म्हणून लॉकडाऊनपूर्वीच महाराष्ट्र अंधश्रद्धा निर्मूलन समितीने जिल्ह्यात जी भूमिका घेतली तिचे कौतुक नंतर संपूर्ण महाराष्ट्रभर झाले. अंधश्रद्धा निर्मूलन समितीच्या वतीने परिसरातील आणि जिल्ह्यातील या रेशन दुकानदारांकडे गोरगरिबांना खरोखरच शासनाने दिलेले धान्य मिळते की मिळत नाही याचीसुद्धा

पुस्तक मैत्री बालवाचनालयाच्या मुलांशी गप्पा मारताना फास्ट्हॉल काढी

आमच्या टीममार्फत आम्ही सातत्याने चौकशी सुरु ठेवली आणि चार दुकानदारांच्या विरोधात तक्रार करून त्या विरोधात प्रशासनाने कारवाई केली.

दरवर्षी आम्ही भारतरन्न डॉक्टर बाबासाहेब आंबेडकर यांची जयंती आणि २३ एप्रिल जागतिक पुस्तकदिन मोठ्या प्रमाणावर साजरे करत असतो. या वर्षी प्रगतीशील लेखक संघाच्या वर्तीने १४ एप्रिलला ऑनलाईन साहित्य संमेलन आम्ही घेतले. त्यामध्ये मी एक कविता सादर केली. २३ एप्रिलला मी स्वतः पुढाकार घेऊन बुलडाणा शहरात फेसबुकवर प्रथमच लाईव्ह कविसंमेलन यशस्वी घेऊन दाखवले. जिल्हातील बन्याच कवींनी यात सहभाग घेतला. लॉकडाऊनचा काळ असला तरी प्रत्येक कवी आपापल्या घरून या कविसंमेलनात सहभागी झाले आणि रसिक वाचकांनीही फेसबुकवर घरी बसून या संमेलनाचा आनंद घेतला.

आमच्या पुस्तक मैत्री बालवाचनालय आणि स्थानिक प्रगती सार्वजनिक वाचनालयाच्या वर्तीने बालवाचकांसाठी आम्ही दर उन्हाळ्यात आणि दिवाळीच्या सुट्टीत वाचनवृद्धीचे अनेक प्रयोग घेत असतो. या वर्षी लॉकडाऊनमुळे कार्यक्रम आयोजित करता आले नाही, तरी मी बालवचकांचे व्हॉट्सअपवर तीन ग्रुप केले आहे. या व्हॉट्सअप ग्रुपवर मुलांनी वाचण्यायोग्य कथा, कविता, काही माहितीपर लेख सातत्याने टाकत असतो. अनेक चांगल्या पुस्तकांच्या पीडीएफ प्रतिसुद्धा टाकत असतो. काही ऑडिओ गोष्टीचे पुस्तकसुद्धा मुलांसाठी टाकत असतो. मुले हे मनापासून वाचत असतात. काही मुले नवीन पुस्तकांच्या पीडीएफ मागत असतात. या सर्व पुस्तकांच्या पीडीएफ काही उपलब्ध होत नाहीत, मग अशा मुलांसाठी आपल्या जवळची काही पुस्तक मुद्दामहून मिळवून द्यावी लागतात. मुळात वाचनसंस्कार मुलांमध्ये आपल्याला रोजच रुजवावा लागेल. कुठे मुलांनी हे पुस्तक आहे का ते पुस्तक आहे का, असे म्हटले आणि आपण जर त्याला म्हटले, की नाही ते पुस्तक माझ्याकडे नाही...

तर ते पुस्तक वाचण्याची उत्सुकता मुलांची संपूर्णत येते. म्हणून मुलांना आपण किमान पुस्तक व्हॉट्सअपवर किंवा विकिपीडियावर किंवा यूट्यूबवर असल्याबद्दलची काही माहिती मिळाली तरी ती मुलांना दिली तरी ती खूश होतात.

मुलांशी चित्रपटांबद्दल, जुन्या हिंदी गाण्यांबद्दल किंवा क्युब कसा सोडवायचा यावर आपण गप्पा केल्या तरी त्या मुलांना भावतात. मग मुले खन्या अर्थाने पुस्तकांच्या, कवितेच्या, साहित्याच्या, शेरोशायरीच्या प्रेमात पडतात. जी मुले साहित्याच्या प्रेमात पडतात ती लवकर संवेदनशील होतात.

संवेदनशील असतात ती छान लिहू

लागतात, चांगले बोलू लागतात आणि चांगले वाचण्याचा प्रयत्न करतात.

आपण सहकुटुंब एक तरी चांगलं मराठी नाटक रोज बघत गेलो, तर आपल्या मुलांना सुद्धा जुन्या नाटकांबद्दलची आवड निर्माण होईल, जुने हिंदी चित्रपट जरी आपण मुलांसोबत बघत गेलो काही चांगली जुनी गाणी मुलांना समजून सांगितले तर तीसुद्धा हिंदीमधील एक उत्कृष्ट कविता असते याबद्दल आनंद मुलांना माहिती मिळत जाईल.

मी एक लेखक म्हणून, मुक्त पत्रकार म्हणून आणि सामाजिक कार्यकर्ता म्हणून वावरत असताना हे काम सामाजिक भान ठेवून करावी लागतात. मुलांसाठी यूट्यूबवर रोज एक कविता टाकण्याचा प्रयत्न केला आणि काही चांगली जुनी चित्रपट गाणी ऐकून आपलीच रसिकता उंचावण्यासाठी प्रयत्न केला. हे करत असताना या विविध विषयांवर घरातील मुलांशी आपण बोलत गेल्याने त्यांचीपण समज वाढत चालली यातच मला समाधान मिळत गेले. उलट आजच्या मुलांची जी चौकेर समज वाढत चालली आहे त्यातूनच मला बन्याच गोष्टी या लॉकडाऊनच्या काळात शिकायला मिळाल्या. माझी कन्या तर मला म्हणते सरकारने दर हप्त्यात एक दिवस जनता कफ्र्यू सक्तीचा करावा म्हणजे पर्यावरणाची फार मोठी हानी आपण टाळू शकू...

चला, आता मुलांकडून शिकण्याचे दिवस आले, नाही का?

- नरेंद्र लांजेवर

प्रमणध्वनी : ९४२२१८०४५१

1_narendra2001@yahoo.com

कोरोनाकाळाच्या दैणदिया

श्रीपाद भालचंद्र जोशी

माणसांचे आरोग्य, सार्वजनिक कल्याण, सामाजिक सुरक्षा व वैज्ञानिक संशोधने यावरच युद्धसामग्रीपेक्षा अधिक पैसा खर्च करणे का व कसे आवश्यक आहे ते या कोरोनाकाळाने सिद्ध केले. नफा अणि त्यासाठी व्यापार या जागी सध्यातरी मानवी जीविताचे रक्षण यालाच प्राधान्य दिले गेले पाहिजे.

कोरोना ऊफ कोविड-१९ असे नामकरण झालेल्या एका विषाणूच्या उदयाने मानवी संस्कृतीच्या इतिहासात कधी घडले नसेल असे अभूतपूर्व घटित या विश्वाच्या वाट्याला आणले.

या अगोदर होऊन गेलेल्या भीषण महायुद्धांच्या वेळीचे मानवनिर्मित संहारक-अस्त्र, शस्त्रांनी घडवलेल्या तसेच या युद्धाचा भाग म्हणून घडवल्या गेलेल्या भीषण वांशिक नरसंहाराने जशी युद्धपूर्व जग आणि युद्धोत्तर जग अशी इतिहासाची विभागणी केली गेली किंवा जसे इसवी सन पूर्व आणि इसवी सनानंतर अशी जगाच्या इतिहासाची मांडणी केली गेली तशी काहीशी स्थिती असून, यापुढे कोरोनापूर्व जग आणि कोरोनोत्तर जग अशी मांडणी करावी लागणार आहे इतके मूळभूत परिणाम या एका विषाणूने घडवून आणले आहेत.

या विषाणूमुळे सारे जग आजच्या कोरोना काळात जसे सर्वत्र एकाचवेळी जागच्या जागी थांबवून ठेवले, माणसे जिथल्या तिथे, घरच्या घरी, जागच्या जागी खिळवून, स्थानबद्ध करून ठेवली तसे मानवी संस्कृतीच्या इतिहासात आजवर कधीच घडले नव्हते.

सारा मानवी व्यवहार, वाहतूक, रेल्वे, बस, कोणतेही वाहन लोकल, मेट्रो, पूर्णपणे बंद होऊन जागच्या जागी थांबल्या असे या अगोदर कधीच घडले नव्हते.

जीवनावश्यक वस्तू आणि सेवा वगळता सारा व्यापारउद्दिम, कारखाने, उत्पादन, वितरण, दुकाने, कार्यालये, अशी जगभर एकाचवेळी, एकाच समान आपत्तीनिवारणासाठी बंद करण्याची वेळ कधीच आली नव्हती.

ईश्वर या संकल्पनेची मानवाने निर्मिती केल्यापासून त्याची सारी मंदिरे, प्रथमास्थळे, माशिदी, गुरुद्वारा, चर्च एकाच वेळी जगभर प्रथमच बंद करून ठेवण्याची वेळही या अगोदर आली नव्हती.

ईश्वरी सत्तेच्या हस्तक्षेपाने व कृपेने नव्हे तर केवळ मानवनिर्मित, संशोधित ज्ञान, विज्ञानाच्याच आधाराने या विषाणूच्या प्रकोपाला तोंड देता येणे शक्य आहे, धर्माच्या आधाराने नव्हे याची पर्यायाने धर्मनिरपेक्ष अशा विज्ञानाची गरज या कोरोनाकाळाने अधोरेखित केली.

विंदा करंदीकर यांनी धर्मावर नव्हे विज्ञानावर श्रद्धा असे जे ठामणे म्हटले होते त्याचा प्रत्यय या काळाने आणून दिला. ईश्वराचा मृत्यु घोषित करणारा नित्येही आठवला. ‘गॉड इंज नॉट ग्रेट’ ग्रंथाचीही आठवण झाली.

गेल्या काही दशकांपासून कल्याणकारी राज्य गिळकृत करून, त्याचे रूपांतर कॉर्पोरेट राज्यात करून, समाजवादी अर्थव्यवस्थेचा नायनाट करून, राज्याकडून सार्वजनिक कल्याणाच्या जागी खाजगी कल्याणाचे तेवढे कायदे करून घेणाऱ्या खाजगीकरणाच्या भांडवली व्यवस्थेला व तिच्या सर्वोच्च संचालकानादेखील संपत्तीचे न्याय वाटप राज्यामार्फतच करून देण्याचा आप्रह या कोरोनाकाळाने परत आणला.

एवढी सारी हतबलता केवळ कोरोना नामक एका अतिसूक्ष्मा-तिसूक्ष्म विषाणूमुळे जगाच्या वाट्याला आली.

या विषाणूच्या जगभरातल्या संसर्गाने मानवी जीविताच्या हानीबोरात आधुनिक विकासकारणाच्या व त्यावर आधारित अर्थकारण, सत्ता, महासत्ता, स्वतःला जगाचे स्वयंघोषित महानायक घोषित करणारे यांच्या खोळी गव्हून पाडल्या.

या विषाणूसंसर्गाने सारे जगच एकाचवेळी सारख्याच हतबलतेच्या समपातळीवर आणून उभे केले गेले.

हा ग्रह मानवाचा एकट्याचा नसून, मानवप्राणी हा एकटाच या ग्रहाचा मालक नसून, त्याने विकासाच्या प्रक्रियेत ज्या हजारो जीव, जंतू, कृप्ति, कीटक, जिवाणू यांच्या प्रजातीच्या प्रजाती कायमच्या

अतिशय क्रूरपणे नष्ट करून टाकल्या त्यांचाही हा ग्रह सारख्याच मालकीचा आहे याची प्रकर्षने जाणीव या एका विषाणूच्या या महासंसर्गने माणसाला करून दिली.

त्या प्रजाती कायमच्या नष्ट करून, नैसर्गिक साधनसंपत्तीचे अंदाधुंद शोषण, दोहन करून माणसाने एकट्यानेच सारा उपभोग घेण्याची जी तथाकथित विकासाची संस्कृती विकसित करून अशा विकासाचे नाते राष्ट्रभक्तीशी जोडले ते या विषाणूने क्षणार्धात तोडून टाकले.

गावच्या गावे विकासवंचित राखून, लाखोंची विस्थापने घडवून आणून, त्यांना भूमिहीन करून, केवळ चार दोन महानगरे व त्याच्या भोवतालचा परिसर समृद्ध करणाऱ्या विनाशकारी समृद्धीची फळे धारावीसारख्या झोपडपट्ट्या उभारण्यात जी दिली गेली त्याचीच परिणती आज मानवजात ठिकठिकाणी भोगते आहे.

कोरोना नामक विषाणूने निर्माण केलेल्या दहशतीने 'दहशतवादाविरुद्ध युद्ध' नावाची जगातल्या महानायकांची मोहीम व त्यासाठी शस्त्रांची स्पर्धा चालवणारा युद्धउद्योग हा अशा युद्धासाठी कसा निरर्थक आहे हे सिद्ध केले.

माणसांचे आरोग्य, सार्वजनिक कल्याण, सामाजिक सुरक्षा वैज्ञानिक संशोधने यावरच युद्धसामग्रीपेक्षा अधिक पैसा खर्च करणे का व कसे आवश्यक आहे ते या कोरोनाकाळाने सिद्ध केले.

एका फूटबालपटूला दहा लाख डॉलर आणि एका विषाणूकरील लस शोधणाऱ्या प्रयोगशाळेतील संशोधकाला केवळ अठारशे डॉलर पगार देणारे जग हे माणसाला सुरक्षा प्रदान करणारे नव्हे तर ती काढून घेणारे जग ठरते हे या कोरोना काळाने सिद्ध केले.

या काळाने अनेकांना अनेक गोष्टी शिकवल्या. नको त्या अनिष्ट व अवांछित अशा खाण्यापिण्याच्या सवर्योपासून दूर राखले. प्रदूषणाचा वाढता व्यापार रोखला, पर्यावरणाचा पूर्ण ढळलेला समतोल काय वापरले नाही म्हणजे परतू शकतो हे दाखवून दिले.

विस्मृतीत गेलेले पारपंरिक इष्ट संस्कार, सवयी, शिकवण यांचे महत्त्व अधोरेखित केले.

जीवन जगण्यासाठी माणसाला लागते किती आणि तो अकारणच साठवतो किती, याची जाणीव करून दिली.

या काळाने मानवी संस्कृतीच्या इतिहासात असे बरेच काही काही जगभर एकाच वेळी केले.

मात्र इथून पुढे काय?

याबाबतचे अनंत प्रश्न या काळाने उभे केले आहेत.

अगदी रोजगार, उपजीविकाविहीन झालेल्या प्रचंड मोठ्या लोकसंख्येचे, आर्थिकदृष्ट्या विस्थापित झालेल्या लोकांचे, त्यांच्या वेतनाचे, जिवंत राहण्याचेच अनेकांसमोर अनेक प्रश्न या काळाने उभे केले आहेत.

यातून जगाची पुनर्रचना ही इष्ट व उचित दिशेने घडवून आणता येईल की आहे त्यापेक्षाही ती अधिक अनिष्ट व अवांछित माणसी होईल असही प्रश्न या काळाने उपस्थित केला आहे.

जगाची पुनर्रचना ही चार प्रकारानी संभवते असे सांगितले

जात आहे. त्यातील एक म्हणजे क्रौर्य आणि रानटीपणाकडे जगाचा उलट प्रवास, दुसरी शक्यता मजबूत अशा राज्य समाजवादाचा उद्य, तिसरी शक्यता जहाल अशा राज्य समाजवादाची आणि चौथी शक्यता ही पारस्परिक सहकार्य व मदतीवर आधारित मोठ्या समाजव्यवस्थेत मानवी समाजाचे रूपांतर. हा विषाणू मानवनिर्मित की जनावरातून माणसात आलेला की आणला गेलेला याची खरी खरी उत्तरे मिळण्याची शक्यता तशी कमीच आहे.

पण कोरोना व त्याच्या संसर्गाची व्यापी ह्यांचा संबंध आपल्या आधुनिक जागतिक अर्थव्यवस्थेशी नक्कीच आहेच.

केवळ नफेखोरी व त्यासाठी कृत्रिमरीत्या गरजा निर्माण करून त्यांच्या पूर्तीसाठी वस्तूचा उपभोग आणि त्यावर आधारित अर्थव्यवस्था टिकवण्यासाठी उत्पादन या चक्रातच माणूस पिलून काढला गेला आहे.

या विनाशकारी विकासालाच आता राष्ट्रविकासाशी जोडले जाऊन त्याला विरोध म्हणजे राष्ट्रद्वारा ठरवण्यापर्यंत मजल गेलेल्या व्यवस्थेचे भीषण दुष्परिणाम या व्यापक संसर्गने दाखवून दिले आहेत.

नफा अणि त्यासाठी व्यापार या जागी सध्यातरी मानवी जीविताचे रक्षण यालाच प्राधान्य दिले गेले आहे.

जेम्स मिडवे या अर्थशास्त्रज्ञाने युद्धाच्यावेळचे प्रचंड उत्पादनवाढीचे अर्थकारण या काळात निस्पयोगी असून त्याच्या नेमके विरोधी 'स्माल इज ब्यूटीफुल' याकडे वळण्याची गरज प्रतिपादित केली आहे.

हे शूमाकरचे व बुद्धाचेच अपरिग्रहाचे अर्थशास्त्र आहे.

त्यासाठी आजच्या जीवनशैलीतच आमूलाग्र बदलाची गरज असल्याचेही हा कोरोनाकाळ सांगतो आहे.

सामाजिक न्यायाला बाधा उत्पन्न होणार नाही अशा रीतीने उत्पादनप्रक्रिया राबवण्याची गरज मांडणारा विचार ही या काळाची मुख्य देणगी आहे.

अर्थशास्त्राचे काही अभ्यासक यावर उपाय म्हणून कामाचे तास कमी करणे, लोकांकडून ताणविरहित कमी कामाची अपेक्षा करणे, एकावेळी कमी लोकांची उपस्थिती, कमी लोकसंपर्क, कमी संसर्ग अशा कार्यसंस्कृतीआधारित अर्थकारणाची गरज उद्भवली असल्याचे सांगत आहेत..

विनिमयमूल्याधारित अर्थकारणामुळे नफा कमावण्यासाठी, मूर्ख लोकांच्या संपत्तीचे केन्द्रीकरण करण्यासाठी मोठ्या फाराच्या अधिकाधिक नोकच्या हे जे धोरण आले त्याला

मानववंशशास्त्रज्ञ डेविड ग्रैबर यानी 'बुलशिट जॉब्ज' संबोधले आहे. या उलट आरोग्य आणि सामाजिक कल्याण क्षेत्रातून संधी व नोकच्या कमी झाल्या कारण या क्षेत्रातून मोठ्या प्रमाणावर पैसा त्वरित मिळेनासा झाला.

मात्र या कोरोनाकाळाने स्पेनमध्ये खाजगी दवाखान्यांचे राष्ट्रीयीकरण घडवून आणले, ब्रिटनमध्ये वाहतुकीच्या साधनांचे राष्ट्रीयकरणाच्या मागणीचे वातावरण निर्माण केले, फ्रान्सने मोठ्या

उद्योगांच्या राष्ट्रीयीकरणाची तयारी दर्शविली, डेन्मार्क आणि ब्रिटनमध्ये लोकांनी कामावर न जाण्यासाठी लोकांना उत्पन्न पुरवले, अशा बाबींकडे अर्थशास्त्रज्ञांनी लक्ष वेधले आहे.

पैसा मिळवण्यासाठी काम करणे गरजेचे आहे या धारणेपासून तो जे काम करू शकत नसतील तेही जगायला पात्र आहेत म्हणून ते जगवले पाहिजेत या धारणेपर्यंत या काळाने बदल घडवून आणला आहे.

गेल्या पाच दशकांच्या केवळ नफेखोरीच्या अर्थकारणापासून फारकत घ्यायला या कोरोना काळाने बाध्य केले आहे

मानवी श्रमाधारित निर्मित उत्पादने आणि आरोग्यक्षेत्र हे या कोरोनाकाळाने पुन्हा राज्यसंस्थेकडे परत सोपवले आहे.

मानवी अस्तित्वाच्या आणि आनंदाच्या निर्देशांकाला बाजाराच्या निर्देशांकापेक्षा अधिक महत्त्व या कोरोनाकाळाने प्राप्त करून दिले आहे.

सामाजिक न्याय व त्यासाठी परिवर्तन हा एकेकाळचा परवलीचा शब्दप्रयोग जो गेल्या चार-पाच दशकांच्या अर्थकारणाने निकामी व अर्थहीन केला होता, तो या काळाने पुनर्जीवित केला आहे.

मात्र पुढचे जग हे अधिकच बंदिस्त, कमी समृद्ध, कमी मोकळीक व स्वातंत्र्य अधिकच कमी करणारे असण्याचा धोकाही वाढला असल्याचे सांगितले जात आहे.

तुटपुंजे नियोजन, अक्षम नेतृत्व आणि कोरोना विषाणू यांच्या संयोगाने एकूणच मानवता ही काळजी करावी अशा मार्गावर आणून सोडली गेली असल्याचेही सांगितले जात आहे.

रॉबिन निब्लेट यांच्या मते कोरोनाकाळ हा जागतिकीकरणाचा अंतकाल ठरणार आहे. तर काही विचारवंतांच्या मते पुढील जग हे अमेरिकीकरणाच्या जागी चीनकेंद्री झालेले दिसेल.

शैनन ओनिल यांच्या मते बहुराषीय आणि बहुस्तरीय पुरवठा साखळ्यांबाबत कंपन्या आता पुनर्विचार करतील व त्या आक्रसतील, फायदेशीरपेक्षाही पुरवठ्याचे स्थैर्य महत्त्वाचे ठरेल.

लोकांना त्यांचे निर्णय घेऊ न देणाऱ्या प्रभुत्ववादी शक्ती व वृत्तीना या काळामुळे बळ मिळेल, पुरवठा पद्धतीत बदल होऊन वस्तू घरोघरी पोचत्या केल्या जातील, अमेरिकेचे वर्चस्व हा काळ

निकालात काढेल, अशी वेगवेगळी भाकिते केली जात आहेत.

‘माणसांचा आत्मविश्वास वाढणे’ ही महत्त्वाची देणगी हा काळ देऊ जाईल.

मार्क लॉरेन्स या राज्यशास्त्राच्या अभ्यासकाने हा कोरोनाकाळ राष्ट्रवादाची नवी व्याख्या देणारा असल्याचे आणि इतरांना उद्धवस्त करण्याएवजी आपल्या समाजांचे स्वास्थ्य आणि जीवनरक्षण यावर भर देणारी राष्ट्रवादाची नवी आवृत्ती उदयाला आणेल असे म्हटले आहे.

न्यू यॉर्क विद्यापीठातील समाजशास्त्राचे प्राध्यापक एरिक क्लिनेनबर्ग यांनी बाजारवाद आणि अतिव्यक्तिवादाच्या युगाचा अंत हा काळ घडवून आणेल, मात्र प्रभुत्ववादी प्रवृत्तीकडे झुकाव वाढेल असे भाष्य केले आहे.

एमी सुलिवन यांनी धार्मिकतेही बदल संभवतात असे म्हटले आहे.

ब्रूकिंग इन्स्टिट्युशनचे जोनाथन रौच यांच्या मते आरोग्यविषयक व्यवस्थेतही लोक मोठ्या बदलाची मागणी करतील. विधिमंडळ, कायदेमंडळ यांचे कामकाज प्रत्यक्ष उपस्थितीपेक्षा तंत्रज्ञानाधारित असे चालेल असे एमआयटी या संस्थेकडून सांगण्यात येत आहे तर हॉर्वर्ड विद्यापीठातील एका प्राध्यापकाने नव्या नागरी संघराज्यवादाची बीजे हा काळ रोवून जाणार असल्याचे म्हटले आहे.

एकूण काय, तर मानवी संस्कृतीच्या इतिहासातील पायाभूत महत्त्वाचे बदल या कोरोना विषाणू संसर्गाच्या काळामुळे घडलेले दिसतील.

१९५० च्या सुमारास जन्माला आलेल्या व आज सतरीत असलेल्या पिढीने या सतर वर्षांतच जगात एवढ्या शक्तीपरिवर्तने बघितली, की जेवढी कोणत्याही पिढीने आपल्या हयातीत बघितली नसतील, त्यातही पडणारी ही संभाव्य भर ही तर अगदीच अभूतपूर्व अशीच असेल.

- श्रीपाद भालचंद्र जोशी

भ्रमणधनी : ९९६०४९३६२२

shripadbhalchandra@gmail.com

॥ग्रंथानि॥ * ||

तिसरा डुळा

किरण येले

मूल्य २५० रु.
सवलतीत १५० रु.

गंध आणि काटे

चांगदेव काळे

मूल्य २५० रु.
सवलतीत १५० रुपये

|| साहित्याच्या पारवर ||

साप्ताहिक अक्षरमैफल

या लिंकवर पाहा - <https://www.facebook.com/granthali.watch>

यूट्यूबवर उपलब्ध

१ मे २०२० पासून नवा उपक्रम आहेय

प्रस्तुतिं इाले पुढील दोन भाग..

भागद्वय पाहा

भेटाच राहूच कर गुग्ळवारी

भाग १

शुक्रवार, १ मे २०२०

संपादक
कल्पनेश्वर
लेखक

संचोचक
संस्कृतकर्ता
ग्रन्थाकार

भाग २

शुक्रवार, ८ मे २०२०

संचोचक
जोगावाहन
सेसाच-कवी

संकाय
चीवरी
कवी

शुक्रवार

डॉ. सवित्रा चांदूरावी

शुक्रवार

अश्विना चतुर्वेदी

|| साहित्याच्या पारवर ||

साप्ताहिक अधारमैफल

या लिंकवर पाहा - <https://www.facebook.com/granthali.watch>

यूट्यूबवर उपलब्ध

भाग ३

गुरुवार, २५ मे २०२०

किळा
ज्ञानकर्मी
सेवक

संस्कृत
वाचो
सेवक

शुक्रवार

राष्ट्रीय कानूनज्ञानी

१

दोन साहित्यिक

अभियं आपण...

वर गुरुवारी भेटूना
सफरकी १० जाजल्यापासून
झेंडाली फेस्सुक पेणावर...

भाग ५

गुरुवार, २६ मे २०२०

चांगलेप
काढे
सेवक

निवार
वेळे
सेवक
कली

भाग ४

गुरुवार, २२ मे २०२०

संस्कृत
वाचो
सेवक

भावनकरी
वेळेश्वर
कलमिकी

शुक्रवार

आर्दिता पांडे

संवोदक

सुदेश शिंगलसाहूवर, अनंवद गांगार, अठव जोडी, रायू खाड्य,
अनंदी खाड्य, योगिलाल गारे

कोरोना लॉकडाऊन एक अनुभूती

डॉ. माया पाटील (शहापूरकर)

सध्या आपण सर्वजण घरी असल्यामुळे रस्त्यावर वाहने कमी आहेत. प्रदूषण नाही. घरचे स्वच्छ अन्न खात आहेत. या आधुनिक कालखंडामधून परत इतिहासपूर्व कालखंडात जात असल्याचा भास होतो आहे. या विचारामुळे माझ्या पेंटिंगमध्ये वेगवेगळे विषय बहरत गेले. मिळालेल्या वेळेचा सदुपयोग प्रयोगशाळा असलेल्या स्वयंपाकघरातही झाला.

संस्कृतीचा उदय, विकास आणि न्हास असे चक्र युगे न युगे फिरत आहे... मग ती सिंधू संस्कृती असो वा इजिष्यिन.... जगाच्या पाठीवर अशा कितीतरी संस्कृती उदयाला आल्या. त्या प्रगतीच्या सर्वोच्च स्थानावर होत्या आणि हव्हूहव्हू लयास गेल्या. यातील जवळपास १० टक्के संस्कृती निसर्गाच्या अवकृपेमुळे नाश पावल्या. मग भूकंप, दुष्काळ ही कारणे समोर आली. आज २०२० मध्ये मानवाने प्रगती केली आहे. विज्ञान-तंत्रज्ञान, अवकाश या क्षेत्रामध्ये तो पुढे गेला आहे त्यामुळे संपूर्णपणे मानवी संस्कृतीचा न्हास होणे शक्य नाही, परंतु निसर्ग मानवाला त्याच्या पुढे जाऊ देत नाही हे वारंवार सिद्ध होते आहे; मग भूकंप असो, वादळवारा असो, त्सुनामी असो, वा रोगराई... याचे मूळ स्थान विषाणू असतात. मग ते नैसर्गिक असोत वा प्रयोगशाळेत बनवलेले कृत्रिम.

इ.स. २०२० मध्ये संपूर्ण जग कोरोना विषाणूच्या संकटात सापडले आहे. प्लेग, पटकी, देवी अशा रोगांच्या साथी गेल्या दोनशे वर्षांमध्ये आल्या होत्या, यामध्ये हजारो लोक मरण पावले. भारताचा इतिहास पाहता सिंधू संस्कृतीच्या न्हासानंतर इसवीसन पूर्व १९०० मध्ये व त्यानंतर दुष्काळामुळे गावेच्या गावे ओस पडू लागली शहरीकरणाचे रूपांतर ग्रामीणीकरणामध्ये झाले होते.

साधारण इसवी सनपूर्व ५०० पर्यंत ही परिस्थिती होती. त्यानंतर इसवी सनपूर्व चौथ्या शतकापासून इसवी सनाच्या चौथ्या-पाचव्या शतकापर्यंत म्हणजेच जवळपास आठशे वर्ष भारताची स्थिती चांगली होती. इसवी सनाच्या पाचव्या शतकानंतर दुष्काळ, रोगराई, प्रतिकूल पर्यावरणामुळे भारताची अधोगती झाली. पाण्याअभावी शेती पिकेनाशी झाली, कामगारांना काम मिळानासे झाले, व्यापार संपुष्टात आला. त्यामुळे लोक देशोधडीला लागले. गावेच्या गावे उजाड बनली. सतत बारा वर्षे पडणाऱ्या दुष्काळाला दुर्गादिवीचा दुष्काळ म्हणत. इसवी सन १३९६ ते १४०८ मध्ये महाभयंकर दुष्काळ होता. इसवी सन १४६८ ते इसवी सन १४७५ या काळातही दुष्काळ होता. पुरातत्त्ववेत्ते पद्मश्री एम. के. ढवळीकर यांनी प्राचीन पर्यावरणाचा सखोल अभ्यास केला आहे. मध्ययुगामध्ये भारताची अवस्था दयनीय होती. सोळाव्या आणि सतराव्या शतकामध्ये मोठा दुष्काळ पडलेला होता. नंतरच्या काळात प्लेग, पटकी, देवी या

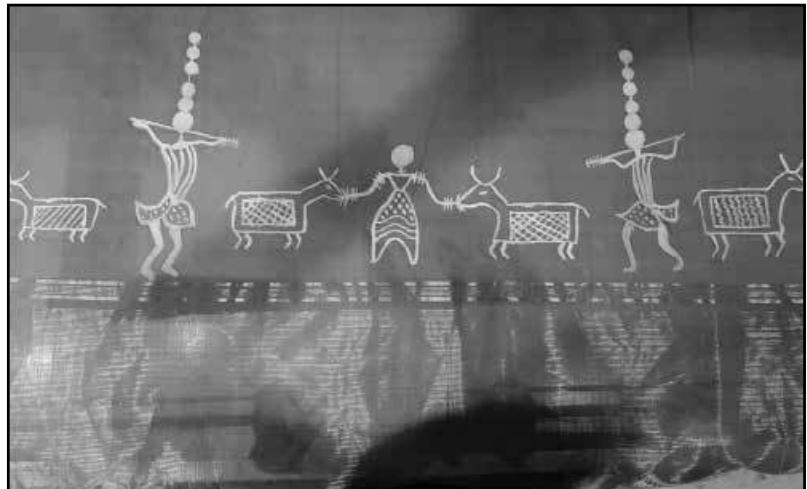
रोगांच्या साथी येत राहिल्या आणि हजारो लोकांचा प्राण घेत गेल्या. तेब्हासुद्धा लोक गाव सोडून शेतामध्ये राहत असत.

अशा परिस्थितीत त्या त्या कालखंडातील लोकांनी या परिस्थितीला कसे तोंड दिले असावे? काय उपाय योजना केल्या

असाव्यात? या सर्वांचा उपयोग आज कदाचित होऊ शकेल. आजच्या कोरोनाच्या संकटामुळे भारताच्या प्राचीन व मध्ययुगीन काळातील रोगराईचा अभ्यास करावासा वाटला.....आणि अभ्यास करायला वेळ मिळाला तो केवळ लॉकडाऊनमुळे. कोरोनाचे महाभयंकर संकट जगावर आले आहे. या विषाणूला हरवण्यासाठी लॉकडाऊन आवश्यक आहे. केवळ बाहेर पडता येत नाही म्हणून नाराज होऊन डिप्रेशनमध्ये जाऊन कसे चालेल? मिळाण्या वेळेचा सटुपयोग करायला हवाच. वर्क फ्रॉम होम चालूच असते. विद्यार्थ्यांचा अभ्यासक्रम पूर्ण करून त्यांना टेस्ट्स देणे.

होम असेसमेंट्स देणे, तपासणे इत्यादी करून वाचनाचा आपला छंद जपायालाच हवा. वाचनाचा छंद माझ्या घरी परंपरागत आहे. आजोबा, आई-वडील, आम्ही भावंड, वहिनी, भाचे कंपनीसुद्धा. तसेच पतीलाही वाचनाची आवड असल्याने घरी लहानशी लायब्रिच आहे. त्यात प्राचीनत्वाचा पुरावा शोधणाऱ्या आणि जमिनीखालील पुरावेशे उत्खननातून शोधणाऱ्या पुरातत्त्वशास्त्रच्या ग्रंथापासून उंच अवकाशातील ग्रह-तात्त्वांचा मागोवा घेणाऱ्या खगोलशास्त्रापर्यंत आवडीच्या पुस्तकांचे मनोसोक्त वाचन करायला या काळात मिळाले. पु.ल. देशपांडे यांच्या नर्म विनोदी, कधी न काळाच्या पडद्याआड जाणाऱ्या साहित्याबरोबर जी.ए. कुलकर्णी यांची गूढरम्यता अधिक खोलात घेऊन गेली.

मानवाने स्वतःला किती विभागांत विभागून घेतले आहे. विविध देश, प्रांत, जिल्हे, धर्म, वर्ग, जात, उपजात, पोटजात या सर्वांमध्ये बंदिस्त करून घेतले आहे, आणि मुक्त संचारामधून स्वतःला बाजूला केला आहे. विस्तीर्ण विचारातून संकुचित विचाराकडे स्वतः

ला नेले आहे. कोरोना नावाच्या विषाणूने लोकांना धर्म, जातपात, देश विसरायला लावला आहे. आता खरे तर कोरोनापासून मानवाने हाच धडा घ्यावा की सर्व मानव एकच आहे. मानवी उत्क्रांतीसुद्धा हेच सांगते. लॉकडाऊन काळामध्ये भरपूर मिळालेल्या वेळामुळे विचारांच्या वेगवेगळ्या फैरी झडतात आणि काही साक्षात्कार नेहमीच होतात. विचार करायला पण निवांत वेळ पाहिजे, त्यात काही डिस्टर्बन्स नको असतो. असाच वेळ बन्याच जणांना या कालावधीत मिळाला.

मला चित्रकला खूप आवडते. तसे मी चित्रकलेचे कोणतेही औपचारिक शिक्षण घेतले नाही. तरीपण वेगवेगळी चित्रप्रदर्शन बघत चित्रकला वाढवत गेले. पण पुरातत्त्वशास्त्रात काम करत राहिल्याने चित्रकलेसाठी वेळ मिळेनासा झाला. पुरातत्त्वशास्त्र आणि चित्रकला अशा दोन्ही विषयांची सांगड घालून काही चित्रे काढली आहेत. पण सध्या वेळेच्या अभावाने बाकी चित्रे काढणं जमलंच नव्हते. आता लॉकडाऊनच्या काळामध्ये काही मोकळा वेळ मिळाला

आणि कॅन्बहासवर पृथ्वी, आप, तेज, वायू आणि आकाश या पंचमहाभूतांमध्ये सामाविष्ट असलेली एक मोठी शक्ती की जिला कोणी शिव म्हणेल, विष्णु म्हणेल, ब्रह्म म्हणेल, देवी अथवा शक्ती म्हणेल, वा बोधिसत्त्व म्हणेल किंवा जैन तीर्थकर, कुंचल्यातून साकारली गेली. हे सर्व करत असताना कोरोनाची भीषणता जाणवत होती. सोशल डिस्टन्स, लॉकडाऊन असल्यामुळे कोणाला मदत करावीशी वाटली तरी ती होत नसे, परंतु काही सोशल फाउंडेशनच्या मध्यस्थीने काही आर्थिक मदत गोरगरीब जनतेसाठी केली. तसेच मुख्यमंत्रीनिधी आणि पंतप्रधाननिधीला काही मदत दिली. सर्व मानवजात एकच आहे. स्वतःच्या अधिकाराचा, मोठेपणाचा, संपत्तीचा गर्व मानवाने कधीही करू नये हीच शिकवण या सर्वातून मानवाला मिळाली आहे. आहे त्या रिसोर्स सचा वापर करून घ्यावा, अन्न-पाणी वाया घालू

नये, असे कितीतरी धडे कोरोनाने दिले आहेत. आपण गरजेपेक्षा कितीतरी वस्तू जमवतो. खेरे म्हटले तर मानवाच्या गरजा किती कमी आहेत. सध्या घराच्या बाहेर आपण पडत नसल्याने कपडे किती कमी लागतात. या सर्वांचा साक्षात्कार याप्रसंगी होतो आहे.

घरातीलच कॉटनची साडी माझ्याजवळ होती. मिळालेल्या वेळेचा उपयोग करावा आणि आवडही जोपासावी अशी ऊर्मी एकदम आली. आणि मग त्या साडीवर प्रीहिस्टोरिक म्हणजेच प्रागैतिहासिक कला आणि प्रोटोहिस्टोरिक म्हणजेच इतिहासपूर्व कालखंडातील कला यांचे मिश्रण साकारले. यामध्ये भीमबेटका चित्रांचा आधार घेतला. तसेच सिंधूसंस्कृतीमधील एक शिंग्या म्हणजे युनिकॉन साकारला. मग मनातील कल्पना चांगल्याच विस्तारत गेल्या. प्रागैतिहासिक कालखंडमध्ये मानवाचे जीवनमान, त्याचे वस्त्र, त्याचे अलंकार, करम णूक करून घेण्याची त्याची पद्धत हे सर्व एकत्रित चितारले. त्यामध्ये आनंदाच्या प्रसंगी हे मानव नृत्य करत, मानवापेक्षा प्राणी म्हणजेच निसर्ग किती मोठा आहे हे भीमबेटका येथे एका चित्रामध्ये दाखवले आहे. एक प्रचंड मोठा गेंडा आणि त्याच्यासमोर पलणारा मानव हे ते चित्र आहे. तसेच वेगवेगळे प्राणी आणि नृत्याविष्कारात असलेले स्त्री-पुरुष याचे चित्रण मी साडीवर केलं आहे... यामध्ये माझ्या कल्पनेला पंख फुटले आहेत आणि लाखो वर्षांचा कालखंड एकत्रित आला आहे. मानव वेगवेगळ्या कालखंडांमधून गेला आहे, या सगळ्यांचे दर्शन येथे होते. या काळातील टेकनॉलॉजी फारशी प्रगत नसेल परतु मानव सुखी, आयुष्य जगला होता. सेंद्रिय पद्धतीचे अन्नधान्य, फळे, भाज्या, घरी बनवलेले अन्न, सुती वस्त्र, दगडविटामध्ये बाईंडिंग मटेरियल म्हणून माती अथवा चुन्याने बांधलेले घरे, भोवतालचा रस्य निसर्ग... प्राणी, झाडे जंगले. हा कालखंड पर्यावरणाच्या दृष्टीने अत्यंत महत्वाचा होता. प्रदूषण नव्हते.

सध्या आपण तेच बघतो आहोत. सर्वजण घरी असल्यामुळे

रस्त्यावर वाहने कमी आहेत. प्रदूषण नाही. घरचे स्वच्छ अन्न खाणे आहोत. या आधुनिक कालखंडामधून परत इतिहासपूर्व कालखंडात जात असल्याचा भास होतो आहे. या विचारामुळे माझ्या पैरिंगमध्ये वेगवेगळे विषय बहरत गेले.

मिळालेल्या वेळेचा सदुपयोग प्रयोगशाळा असलेल्या स्वयंपाकघरातही झाला. तिथे वेगवेगळे प्रयोग करून बघितले. त्यातून वेगवेगळ्या स्वादिष्ट पदार्थाची निर्मिती झाली आणि जिभेचे चोचलेही पुरवले गेले.

शरीराची तंदुरुस्ती किती महत्वाची असते हेसुद्धा या कालखंडात परत एकदा नीट कळाले. दरोज योगासने, प्राणायाम, व्यायाम करणे परत एकदा सुरु केले. गच्चीवर अथवा घरातल्या घरात भरपूर चालता येते हेही लक्षात आले. योग करत असलेल्या काही मृण्यां मर्ती ७००० वर्षांपासूनच्या सिंधसंस्कृतीमध्ये मिळतात.

आपल्या आरोग्याची काळजी घेणारे डॉक्टर आणि आपणास कोरोना होऊ नये म्हणून जिवाचा आटापिटा करणारे पोलीस यांना मनापासून अभिवादन. स्वतःचा जीव धोक्यात घालून आपला जीव वाचवण्यासाठी प्रयत्न करत असलेले डॉक्टर आणि पोलीस यांना साथ देणे आपले कर्तव्य आहे.

लवकरात लवकर कोरोना हरावा आणि मानव जिंकावा. या सर्वातून एक सुंदर अशा जगाची निर्मिती व्हावी, जेथे भेदभेदाला थारा असू नये. सर्वत्र शांतता, समाधान आणि प्रेम असावे असे वाटते.

- डॉ. माया ज. पाटील (शहापूरकर)

भ्रमणध्वनी : ९८६०५६१९६४

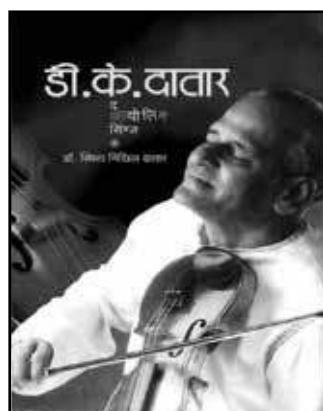
विभागप्रमुख, पुरातत्वास्त्र, सोलापूर

पुण्यश्लोक अहिल्यादेवी होळकर सोलापूर विद्यापीठ, सोलापूर

डी.के.दातार

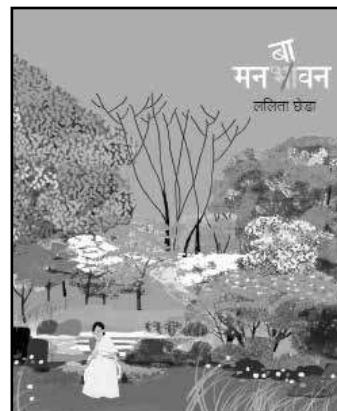
द
व्हायोनिल
सिंग्ज

डॉ. स्मिता
निखिल
दातार

मूल्य ४०० रु.
सवलतीत २४० रु.

॥ग्रंथानि॥ *

मूल्य ३०० रु.
सवलतीत १८० रुपये

बा
मनभावन

ललिता
चेडा

मराठीचा प्रेक्षक किंवा एकूणच टेलिव्हिजनचा प्रेक्षक आणि वेब सीरिज पाहणारे यांच्यात अजूनही खूप मोठी दरी आहे, हे यापूर्वीच ठाऊक असलेले सत्य जगाला पटवून देण्यासाठी एक तरी पुरावा हाती लागला. याबद्दल आम्ही लॉकडाऊनचे आभारीच आहोत.

या वर्षाच्या सुरुवातीलाच कोरोनाबद्दलच्या बातम्या गडद होऊ लागल्या होत्या. आपण सर्वांनीच, निदान मी तरी, त्याकडे पुरेसं दुर्लक्ष केलं. रोजची काम सुरु होतीच. त्यात कुठेही खंड नव्हता. फेब्रुवारी महिना उजाडला आणि झी गौरव पुरस्कारसोहळ्याची तयारी सुरु झाली. मुख्य आणि भव्य सोहळ्यापूर्वी खास आणि केवळ निमंत्रितांसाठी एका छोट्या सोहळ्याचं तसंच मेजवानीचं आयोजन दरवर्षी केलं जातं; जिथे नामांकन घोषित केली जातात. हा छोटेखानी सोहळा मार्चच्या पहिल्या आठवड्यात एका पंचतारांकित हॉटेलमध्ये होणार होता. तत्पूर्वी आमच्या कार्यालयात इफ्फारेड थर्मोमीटर आणि हॅण्ड सॅनिटायझर यांचा वापर सुरु झाला होता. आजूबाजूला एक जरी व्यक्ती खोकताना किंवा शिंकताना आढळली तरी संशयाच्या नजरा वळू लागल्या होत्या. कडेकोट सुरक्षेत नामांकन सोहळा पार पडला, पण मुख्य सोहळा मात्र रद्द करण्यात आला.

दिल्लीत रुण सापडले, पुण्यात सापडले, मुंबईतही सापडले आणि दिवसागणीक वाढू लागले. चित्रीकरणही बंद झाले. लॉकडाऊनचा आदेश निघाला. जे भाग आधीच चित्रित झाले होते, त्यांचं प्रक्षेपण आम्ही करू शकत होतो. पण पुढे काय? हा काळ किंती लांबणार आहे याची कुणालाच स्पष्ट कल्पना नव्हती. झी मराठीवर दाखवणार काय, हा मोठा प्रश्न होता. पण त्याहीपेक्षा मोठा प्रश्न किंवा समस्या आपणा सर्वांना भेडसावत होती...कोरोना. ज्याचं उत्तर कुणाहीकडे नव्हतं. याआधी देशावर आलेल्या आपत्तीजनक परिस्थितीत वृत्तवाहिन्यांनी उथळणे कारभार केल्याबद्दल आधीही त्यांच्यावर टीका झाली आहे. यावेळीही तसंच काही घडणार याची अपेक्षा होती, पण वृत्तवाहिन्यांनी यावेळी काही अंशी संयम बाळगला. वारंवार लोकांना कोरोनाविषयी माहिती दिली आणि जागरूक करण्याचा प्रयत्न केला. शासनाचे निर्णय सामान्यांपर्यंत पोहोचवले आणि सामान्यांच्या समस्या शासनाच्या नजरेसमोर आणून दिल्या. पण काही दिवसांतच चोवीस तास बातमी

मिळवण्याचा अद्भुत अंगलट आला याचीही उदाहरणे आपण पाहिली. सतत काहीतरी वेगळी बातमी देत आहोत असा आभासी खेळ करत गर्दी गोळा करण्याचा प्रयत्न सुरु झाला. पण मुळातच अशा गंभीर आणि भीतिदायक वातावरणात वृत्तवाहिन्यांचा अतिरंजित खेळ पाहण्यात प्रेक्षकांचा रसही कमी झाला. इथेच झी मराठीमध्ये आपण काय करायचं या प्रश्नाचं उत्तर आम्हाला सापडलं. रस्त्यावर खेळ करण्यासाठी थाळ्या बडवून प्रेक्षक जमवणाऱ्या मंडळीचा किंबहुना त्यांच्या प्रेक्षकांचा नीट अभ्यास केला, तर दिसून येतं, की हाती काही लागत नाही. हे लक्षात येताच प्रेक्षक तिथून निघतात. मुळात या मंडळीकडे दाखवण्यासारखं फारच कमी असतं. आम्ही आमच्या कार्यक्रमांची त्यानुसार आखणी केली. अल्पावधीतच आमचा अंदाज खरा ठरला. त्याच त्या बातम्यांना कंटाळलेले प्रेक्षक बहुसंख्येन झी मराठीकडे वळले.

झी मराठीची गणना जीईसीमध्ये केली जाते. जी.ई.सी. म्हणजे जनरल एण्टरटेनमेंट चॅनल. या प्रकारात मोडणारी मनोरंजनवाहिनी जितकी मोठी, म्हणजेच जितकी अधिक प्रेक्षकसंख्या तितकी कार्यक्रमांची निवड आणि निर्मिती अवघड. झी मराठीचा प्रेक्षक हा अक्षरशः जगभर पसरलेला आहे. देशाच्या कानाकोपन्यात आहे. महाराष्ट्रातल्या खेडोपाडी आहे. उच्च अभिरुचीसंपन्नही आहे आणि सणसणीत शिझृज्यांनी मनमोकळी दाद देणाराही आहे. या सर्वांना एकाचवेळी आवळू शकेल अशा कार्यक्रमांची निर्मिती करणं हे नेहमीच एक आव्हान असतं. पण झी मराठीची टीम, आमचे निर्माते, लेखक, दिग्दर्शक, कलाकार आणि तंत्रज्ञ नेहमीच हे आव्हान यशस्वीरीत्या पेलतात.

झी मराठी आणि इतर वाहिन्या, विशेषत: हिंदी, यांच्यात एक मूलभूत फरक आहे. आम्ही ज्या हॉटेलमध्ये काम करतो त्याच हॉटेलमध्ये जेवतो. आम्ही आणि आमचे प्रेक्षक वेगळे नाही आहोत. त्या सर्व स्तरांत आम्ही वावरतो जिथे आमचे प्रेक्षक असतात. किंबहुना त्यासाठी आम्हाला वेगळे प्रयत्न करावे लागत नाहीत. तो आमच्या

जगण्याचा एक भाग आहे. त्यामुळे कार्यक्रमांची निवड आणि बांधणी करणं सोपं जातं. काही वेळा आम्ही चुकतोही, पण त्याच चुका आम्हाला शिकवतातही. काम करताना आम्हाला आनंद मिळत असेल तरच ते पाहताना प्रेक्षक आनंदित होणार यावर आमचा विश्वास आहे.

कोरोना आता आलाय, पण एखीही सर्वसामान्य माणसाचं आयुष्य अनेक प्रसंगांमधून जात असतं. दैनंदिन आयुष्यातल्या समस्यांनी तो गांजलेला असतो. अशा वेळी तो संध्याकाळी टीव्ही लावतो. आपल्या कुटुंबीयांसमवेत त्या मनोरंजनाच्या विश्वात तो भाबडेपणानं बुद्धून जातो. त्या तीन-चार तासांपुरता का होईना, त्याला आपल्या समस्यांचा विसर पडतो. हा विसर पडता नाही तर कुणी सांगावं, त्या गांजलेल्या मनात आत्महत्येचे विचारही घोळू लागतील. सतत विचार करून एखादी मानसिक विकृतीही निर्माण होईल. हा टीव्हीचा पडदा त्याला त्यापासून दूर ठेवतो. समस्येचा सांगोपांग विचार करून त्यावर पद्धतशीर मार्ग काढणं यासाठी लागणारी बुद्धिमत्ता आणि खंबीर मन शेकडा एक-दोन टक्के लोकांकडे असतं. उरलेल्यांसाठी हा टीव्हीचा पडदाचा डॉक्टर असतो. उद्याचा भाग पाहिलाच पाहिजे असा विचार घेऊन, उद्याचा दिवस कधी उजाडतो याची वाट पाहत एक भाबडं मन झोपी जात तेव्हा त्या भाबड्या प्रेक्षकाचा आत्मा त्याच्याही नकळत आम्हाला दुवा देतो. ते पुण्य आम्हाल लाभतं, यावर आमची नितांत श्रद्धा आहे. आम्ही काम करतो ते त्या पुण्यप्रासीसाठी.

या लॉकडाऊनच्या काळात आम्ही नेमकं हेच आणि इतकंच केलं. कोरोनाची भीती दाखवून आधीच घाबरलेल्या प्रेक्षकांना अधिक घाबरवणं खूपच सोपं होतं. त्यात काही वाहिन्यांनी ही जबाबदारी स्वयंस्फूर्तीनं आधीच उचलली होती. आम्ही त्यांना हसवण्याचा, त्यांचं मनोरंजन करण्याचा मार्ग स्वीकारला. सुदैवानं झी मराठीकडे असा अमूल्य ठेवा अमाप आहे. आजवर झालेले विविध कार्यक्रम, सोहळे आणि मुख्य म्हणजे 'चला हवा येऊ द्या'. या लॉकडाऊनच्या अनिश्चित काळात जिथे कसलीही खात्री देता येत नाही तिथे मनोरंजनाची हमखास गँरेंटी झी मराठीनं दिली.

लॉकडाऊनच्या काळात आमच्या टीमनं महाराष्ट्र आणि महाराष्ट्राबाहेरील काही प्रेक्षकांशी संवाद साधण्याचा प्रयत्न केला. आमच्या सहकाऱ्यांशी बोलताना हे प्रेक्षक इतक्या मनमोकळेपणानं बोलत होते की जणू घरातल्याच व्यक्तीशी गप्पा मारत आहेत. अशा कठीण काळात झी मराठीवर सुरू असलेले कार्यक्रम या उदासवाण्या काळात मनाला उभारी देणारा डोस ठरल्याची त्यांची भावना होती. झी मराठीमुळे लॉकडाऊनचा ताण हलका होतोय हे ऐकताना आधी सांगितल्याप्रमाणे पुण्यप्रासीचा साक्षात अनुभव घेतल्याचा आनंद पुन्हा एकवार मिळाला.

याच काळात एक प्रयोगही आम्ही करून पाहिला. काही मराठी वेब सीरिज आम्ही झी मराठीवर दाखवल्या. अगदीच पाच ते सहा भागांच्या मालिका होत्या या. पण म्हणावा तसा प्रतिसाद नाही लाभता. झी मराठीचा प्रेक्षक किंवा एकूणच टेलिव्हिजनचा प्रेक्षक आणि वेब सीरिज पाहणारे यांच्यात अजूनही खूप मोठी दरी आहे, हे यापूर्वीच ठाऊक असलेले सत्य जगाला पटवून देण्यासाठी एक तरी पुरावा हाती लागला. याबद्दल आम्ही लॉकडाऊनचे आभारीच आहोत.

एखी रोज न चुकता दैनंदिन मालिका पाहणाऱ्या प्रेक्षकांनी या काळात मालिकांवर फुली मारल्याचं दिसून आलं. कदाचित दोन गोष्टी कारणीभूत ठरल्या असाव्यात. प्रेक्षक एवढी हादरवून टाकणारी घटना अथवा घटनाक्रम आयुष्यात किंवा अनेक पिढ्यांत प्रथमच अनुभवत होते. दुसरं म्हणजे समस्त पुरुषवर्ग घरी...अगदी चौबीस तास घरी असल्यानं गृहिणीकडे एखी असलेला रिमोटचा ताबा आता पुरुषांकडे होता. त्यामुळेच तशा कार्यक्रमांना आपसूकच पसंती मिळत गेली. चित्रपट दाखवले पाहिजेत असा एक मतप्रवाहही आमच्याकडे होता. त्याप्रमाणे आप्ही काही चित्रपट दाखवूनही पाहिले. तिथेही आमचा अंदाज खरा ठरला. प्रेक्षक मधेच एखादी नवी बातमी आली आहे का याचा अंदाज घेण्यासाठी वृत्तवाहिनी लावून पाहतात. आणि पुन्हा काही वेळाने मूळ मनोरंजनाकडे परत येतात. अशावेळी चित्रपटाचा काही भाग पुढे गेलेला असतो. प्रेक्षक पुन्हा त्याच तन्मयतेनं त्या कथानकात शिरू शकत नाही. ते दुसरीकडे जातात. असे अनेक धडे या काळात प्रेक्षकांनी आम्हाला दिले.

हा काळ शिक्षणाचा आहे. खरी परीक्षा पुढे आहे आणि ती असणारच. चित्रीकरण सुरू करायला इतक्यात परवानगी मिळणार नाही. मिळालीच तर मुंबईत नक्कीच नाही. तेही झालं तर पावसाळा आहेच. झी मराठीच्या काही मालिका मुंबईबाहेर चित्रित होतात. त्यामुळे पावसाळ्याआधी या मालिकांचे भाग चित्रित करून ठेवले जातात. परंतु यावर्षी ही पूर्वतयारी होऊ शकली नाही. त्यामुळे पावसाळ्यात मुंबईबाहेरच्या मालिकांचं चित्रीकरण करणं ही मोठी कसरत ठरणार आहे. गेल्या वर्षी सांगली, कोल्हापूर या भागांतल्या महापुराने या मालिकांच्या निर्मितीला मोठा फटका बसला होता. तर यावर्षी कोरोनाचं संकट आलं. सर्वात जास्त आर्थिक उलाढाल असणारी ही इंडस्ट्री आहे, पण कोरोनानं या इंडस्ट्रीचंदेखील अतोनात नुकसान केलंय. अनेक हातावर पोट असणारे कामगार या इंडस्ट्रीत काम करतात. आमच्या मालिकांच्या सेटवर जे जे लोक रोजंदारीवर काम करत आहेत त्यांना हातभार म्हणून झी मराठीनं मदतीचा हात पुढे केला. परंतु परिस्थिती अशीच राहिली तर मदतीचा ओघही आटेल. त्यानंतर मात्र परिस्थिती हाताबाहेर जाऊ शकते. उपाशीपोटी मनोरंजन करण्याची ताकद कुटून येणार? मात्र आम्ही आशावादी आहोत. आमच्यासाठी आमचे कलाकार, तंत्रज्ञ यांची सुरक्षा सर्वात महत्वाची आहे. त्यामुळे शूटिंग सुरू झालं तरीही त्यांच्या सुरक्षिततेची जबाबदारी लक्षात घेऊनच पावल उचलली जातील. मुळत कोरोना पूर्णपणे संपलेला नाहीच आहे. त्यासाठी पुढे वर्षभर तरी सावधिगिरी बाळगणं अत्यावश्यक आहे. त्यातून आपण निश्चितच बाहेर पडू. परंतु त्यावेळी प्रेक्षकांची अभिरुची तीच असेल, तशीच असेल हे सांगता येत नाही. आजवर ज्यांनी शिकवल, ज्यांनी मार्ग दाखवला ते होते आमचे प्रेक्षक. तेच त्याही वेळी शिकवतील, मार्ग दाखवतील. तोवर स्वतःची काळजी घेऊ. एकमेकांची काळजी घेऊ.

– नीलेश मयेकर

भ्रमणाध्वनी : १९३०२१५१७१

mayekarn@gmail.com

लॉकडाऊन आणि आदिवासी पाडे

किरण येले

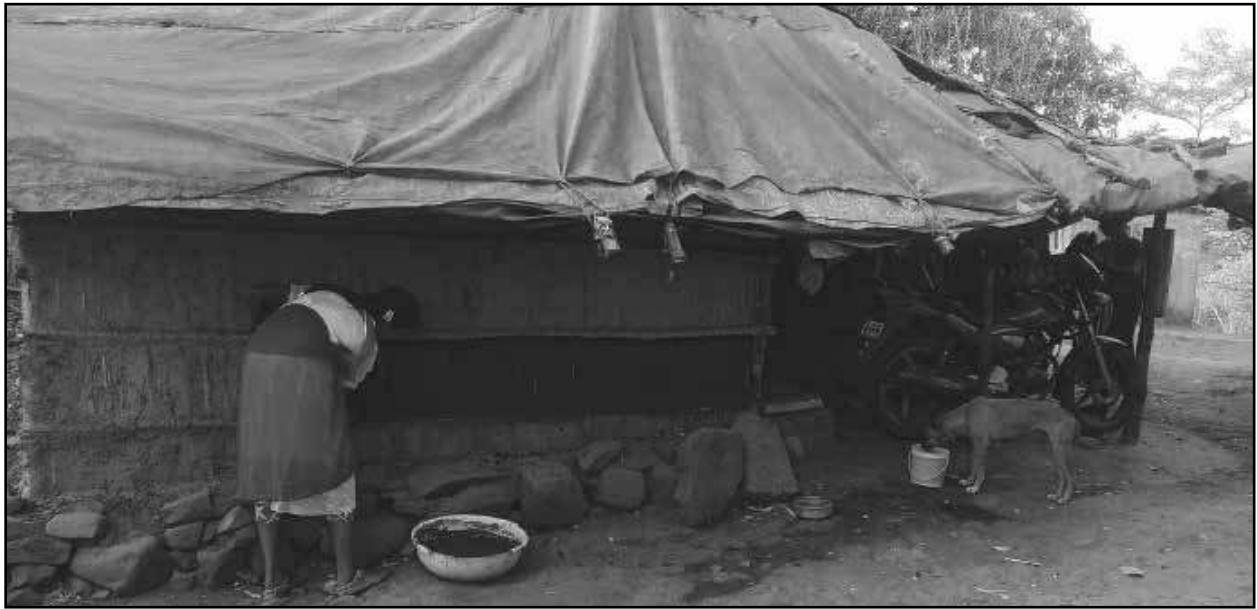
चिखलोलीच्या आदिवासी पाड्यात मदत वाटताना तिथल्या आदिवासींच्या चेहऱ्यावर मास्क नव्हते. ते पाहून मी एका म्हातारीला म्हनालो, आज्जीबाई तोंडावर बांधा की फडके. नाहीतर कोरोना घेईल. तर ती म्हणाली, साहेब इथे माणसासारखी माणसे येत नाहीत आणि आम्ही जगलो काय मेलो काय, कुणाला फरक पडतो. जे होईल ते होईल.

लॉकडाऊन. म्हणजे टाळेबंदी. कंपन्यांच्या बाबतीत हा शब्द आपण ऐकून होतो. लहानपणी मोठमोठ्या गिरण्या, कारखाने टाळेबंदी होऊन बंद पडताना पाहून आश्रय वाटायचे. वाटायचे काय होईल आता त्या कारखान्यातल्या माणसांचे, त्या कारखान्याच्या मालकांचे. मग जाता येता त्या कारखान्याला लागलेले टाळे पाहून मनात कसेसेच व्हायचे. त्या कारखान्यांचा धडधडता आवाज ऐकताना वाटले नव्हते की हा कारखाना कधी बंद होईल. पुढे मग हळूहळू कारखाने बंद होण्याची सवय झाली. परंतु एखादा देश लॉकडाऊन होऊ शकतो, अशी कल्पना आपण कधीच केली नव्हती. देश सोडून द्या अगदी आमची मुंबई शांत झोपू शकते, निर्जन होऊ शकते याचा विचारही आपण केला नव्हता.. आणि इथे तर कियेक देश लॉकडाऊन झाले आहेत. न भूतो न भविष्याति अशी स्थिती सध्या निर्माण झाली आहे. चार महिन्यांपूर्वी ३१ डिसेंबरला रात्री बारा वाजता नव्या वर्षाचे मोठ्या उत्साहात स्वागत करताना कुणाला माहीत होते की नव्या वर्षात हे संकट कोसळणार आहे? त्यावेळी हे नवे वर्ष आपणास सुखासमाधानाचे, भरभराटीचे आणि आरोग्याचे जावो ही शुभेच्छा देताना आपणापैकी कुणाच्याही मनात एकदातरी पुसट्से आले का की दोन महिन्यांनंतर सुखसमाधान, भरभराट आणि आरोग्य सगळेच पणाला लागणार आहे. संपूर्ण जगाला हे असे घरात बंदी होऊन राहावे लागणार आहे? त्यावेळी कुणी म्हटले असते की काही महिन्यांनंतर सगळे जग लॉकडाऊन होणार आहे तर त्या माणसाला सगळ्यांनी वेड्यात काढले असते.

दिनांक २० मार्च, शुक्रवार. कोरोना जगभर पसरत चालला होता. आपल्याकडे नुकतीच चाहूल लागलेली होती. लोक ऑफिसमधून लवकर घरी जाऊ लागले होते. लॉकडाऊन होणार असे

वात होते. कामामुळे मला थोडा उशीरच झाला निघायला. सीएसटी स्टेशनवर आलो तर गजबजलेले सीएसटी स्टेशन भेदरलेलल्या मुलाने चिडिचुप्प बसावे तसे शांत. कुठेही गडबड नाही गोंधळ नाही. निघणाऱ्या गाड्यांविषयी होणाऱ्या अनाऊन्समेटमध्येही नेहमीचा उत्साह नव्हता. मी अंबरनाथ गाडी पकडली तर गाडी रिकामी. संपूर्ण डब्यात एक-दोन माणसे. एकी अशा दृश्याने आनंद झाला असता, पण त्या दिवशी घाबरलो. येणाऱ्या संकटाची चाहूल लागली. ट्रेनमधून अंबरनाथला पोहोचलो तर नाक्यावर पत्रकार मित्र कोरोनाऱ्या बातम्यावर चर्चा करत होते.

लॉकडाऊन झाल्यास काय होईल यावर पुढारीचे पत्रकार राजेश जगताप यांच्याशी चर्चा करत असताना विषय आला की पहिला फटका बसेल तो नाका कामगार, बांधकाम मजूर, रोजंदारी कामगार आणि आदिवासीना. मी राहतो ते अंबरनाथ शहर नुकताच विकसित होऊ पाहणारे शहर. अनेक आदिवासी पाडे आणि जंगले, फॉर्मिंग सोसायटी अजूनही शहरात आहे. पण या शहरात नव्याने अनेक इमारती उभ्या राहत आहेत आणि त्यासाठी परप्रांतातून इथे आलेल्या बांधकाम मजुरांची वस्ती आहे. सोबत त्यांची बायकापोरेही आहेत. शहरात नंदीबैल फिरवून त्यावर आपले गुजराण करणाऱ्या फिरस्त्यांची वस्ती आहे. अंगावर चाबूक ओढून घेणाऱ्या पोतराजांची वस्ती आहे. फासेपारध्यांची वस्ती आहे. ही माणसे एका फटक्यात निराधार होती. आणि शेवटी लॉकडाऊन जाहीर झाला. जेवताना कुणाचा तरी धळ्का लागून हातातल्या अन्नाचे पान एका क्षणात मातीत पडावे तसे या सगळ्यांच्या हातातले काम आणि अन्न जाऊन त्या जागी फक्त भूक शिळ्क राहिली होती. शासनाकडून यांच्यासाठी येणाऱ्या मदतीस काही काळ जाणार होता म्हणून आम्ही पुढाकार घेऊन त्यांची

परिस्थिती शहरातील दोन मान्यवर व्यक्तींपुढे मांडली आणि मदतीचा ओघ सुरु झाला. त्यातून अंबरनाथ शहरातील मिरची वाडी येथील १३० आदिवासी कुटुंबांना डॉक्टर किनीकर आणि सुनील चौधरी यांनी काही दिवसांचे धान्य वाटले. प्रकाश नगर भागातील मजुरांना दीपक हरिया यांनी मदत केली. फैरेस्ट नाका आणि चिकलोली परिसरातील आदिवासींना अनिल सारडा यांनी मदतीचा हात दिला. या सगळ्या आदिवासींची घरे कुडाची आणि भिंती शेणामातीने लिंपलेल्या. चिकलोलीच्या पाड्यात प्रत्येक झोपडीत जाऊन धान्य वाटताना दिसले की काहींनी तोंडावर मास्क लावलाच नाहीय. म्हणून मी एका म्हातारीला म्हटले, आज्जी तोंडावर मास्क लाव की.. कोरोना येर्इल की? तर ती म्हातारी म्हणाली, अव हित माणसासारखा माणूस येत न्हाही कधी... कोरोना कशाला येतो? आनि आमी जगतो की मरतो कुणाला फरक पडतो? त्या म्हातारीचे ते बोल दिवसभर घुमत राहिले मनात.

मदत करून शहरात परतलो तर स्टेशन परिसरात निर्जन लॉकडाऊन रस्त्यावर एक फुगे विकणारी राजस्थानी बाई कडेवर तान्ह्या मुलाला घेऊन कासावीस होऊन फिरताना दिसली. सोबत आणखी एक सहा सात वर्षाचा मुलगा. आम्ही दुचाकीवर होतो. रस्ता निर्जन. आम्हाला दुचाकीवरून येताना पाहून तिने हात तोंडाजवळ नेऊन खूण केली. आम्ही गाडी थांबवली आणि विचारले तर ती म्हणाली कालपासून काही खाल्ले नाही. आम्ही त्या सहासात वर्षाच्या मुलाला घेऊन जवळच्याच एकमेव उघड्या किराणा दुकानात घेऊन गेलो आणि विचारले काय हवे, तर त्या सहासात वर्षाच्या मुलाने एखाद्या गृहिणीने जेवणाला लागणारे मुख्य साहित्य सांगावे तसे सांगितले. दाल चावल, तेल और आता. त्याचे बोबडे बोल ऐकून जीव सुखावला. मी त्याला गमतीत त्याच्याच बोबड्या भाषेत विचारले, छोटे, तेला नाम कया हई ले? आणि तो उत्तरला. अभिमानाने छाती वर काढत

तो म्हणाला, मेला नाम भालत हई.

या काळात आदिवासी आणि इतरांना मदत करताना अनेक किस्से घडत आहेत जे आम्हाला खूप काही शिकवत आहेत. चिखलोलीच्या आदिवासी पाड्यात एक लहान मुलगी भेटली. केस पिंजरलेले, कपडे मळलेले चेहरा उन्हाने रापलेला, चार पाच वर्षाची असेल, तिला म्हटले, अरे देवा, तुझ्यासाठी मी काहीच आणले नाही ग. विसरलोच बघ बिस्किट आणायला. पुढल्या वेळेस येर्इन न तेव्हा मस्त बिस्किटे घेऊन येर्इन बर का? नाहीतर तू सांग मी काय आणू तुला? मिठाई आणू तुला? काय आणू? गुलाबजाम की बर्फी? यावर ती जे म्हणाली त्याने हादरलो. ती म्हणाली, माना साळेचा द्लेस आणा. चारपाच वर्षाची ती चिमुरडी माझ्याकडे शाळेचा ड्रेस मागत होती. तिची आई म्हणाली तिला शाळेत जायचे आहे. रस्त्यावरून शाळेत जाणारी मुले पाहिली की ती रडू लागते. मी निःशब्द झालो.

सोबतचा मित्र त्या मुलीला म्हणाला, तुझा एक फोटो देशील आम्हाला मोबाइलमध्ये आणि ती लाजली. त्यावेळी कसलीती जांभळ्या रंगाची रानटी फुले तिच्या हातात होती. लाजून तिने दोन्ही हातांनी आपला चेहरा झाकून घेतला. चेहरा झाकून घेताना ती जांभळी फुले तिच्या चेहऱ्यावर आली आणि त्यावेळी जगत सगळ्यात सुंदर लाजणे मला पाहायला मिळाले. तिच्या लाजण्याचा फोटो आज माझा डीपी आहे.

चिखलोलीच्या आदिवासी पाड्यात मदत वाटाना तिथल्या आदिवासींच्या चेहऱ्यावर मास्क नव्हते. ते पाहून मी एका म्हातारीला म्हनालो, आज्जीबाई तोंडावर बांधा की फडके. नाहीतर कोरोना येर्इल.

तर ती म्हणाली, साहेब इथे माणसासारखी माणसे येत नाहीत आणि आम्ही जगलो काय मेलो काय, कुणाला फरक पडतो. जे होईल ते होईल.

आम्हाला बातमी मिळाली की अंबरनाथच्या फॉरेस्ट नाका परिसरात जंगलातल्या डोंगरावर असलेल्या कातकरी वाडीत फक्त आठ घरे आहेत आणि पोहोचण्यासाठी रस्ते नसल्याने कुणाचीही मदत तिथवर पोहोचली नव्हती. आम्ही त्या कुटुंबांना खाली बोलावून काही दिवसांचे अन्नधान्य दिले. ते घेताना त्यांच्या चेहन्यावर अपार आनंद होता. त्यांनी चहासाठी आम्हाला वर बोलावले. घर किती अंतरावर आहे विचारल्यावर त्या बाया म्हणाल्या इथून पंधरा वीस मिनिटे वर चालत गेलात की आमची कातकरी वाडी लागेल. वर जाऊन ते कोणत्या स्थिरीत राहत आहेत हे पाहावेसे वाटले परंतु सोबत अनिल डोडेजा होते. डोडेजा म्हणजे मोठा माणूस. मनाने आणि रुत्यानेही. उल्हासनगर परिसरात जीन्स पॅट बनवण्याचा त्यांचा कारखाना आहे. त्यांचे सगळे उत्पादन आखाती देशात निर्यात होत असते. पण सामाजिक बांधीलकी मानणारे अनिल डोडेजा या काळात नेवाळी नाक्यावरील सहासष्ट कुटुंबांना अन्नधान्य पुरवत होते. प्रकाशनगर परिसरातील १३० कुटुंबांना एक वेळचे जेवण देत होते. आम्ही नेमके काय करतोय हे पाहण्यासाठी ते आणि त्यांचा मुलगा हितेश डोडेजा पहिल्यांदाच आमच्यासोबत आले होते. सकाळपासून कल्याण नेवाळी नाका ते बदलापूर येथील चिखलोली असा परिसर त्यांना फिरवले होते.

चिखलोलीच्या आदिवासी पाडचातील कुडाची घरे, शेणामातीच्या भिंती आणी जमिनी, उघडी नागडी काळीशार पोरे, केस पिंजरलेली माणसे, रापलेल्या चेहन्याची माणसे पाहताना ते मुलाला म्हणाले, ये देखो. ये देश तो हमे पताही नाही था! त्यानी आजवर झोपड्या आणि झोपड्यातली माणसे दुरून पाहिली होती. त्या दिवशी

प्रथमच ते झोपडीच्या दाराशी जाऊन झोपडीच्या आत काय आणि कसे असते ते पाहत होते.

परताना ते म्हणाले होते इतक्या उन्हात असे फिरायची आम्हाला सवय नाही. त्यामुळे मग आम्ही त्यांच्यासाठी पंधरा-वीस मिनिटे डोंगरावर जाणे टाळले.

पण कालच पुन्हा त्या डोंगरावरील आठ घरांना मदत पोहोचवण्यासाठी गेलो तेव्हा आम्ही डोडेजाना म्हटले की तुम्ही गडीत बसा आम्ही वर जाऊन येतो. तर डोडेजा म्हणाले मै भी आता हू. मुझे भी आना है. पंधरा-वीसही मिनिट चलना है न बस. चलेंगे.. आणि आम्ही चालायला सुरुवात केली. रखरखीत डोंगरवरल्या टळटळीत उन्हात पाच मिनिटांतच अंगावर घामाच्या धारा वाहू लागल्या. वाटेत सावली नव्हती सागाची झाडे, हार व फुले बांधण्यासाठी वापरतात त्या पानांची झाडे, करवंदाच्या जाळ्या आणि दगडधोऱ्यातून वर गेलेती पायवाट बस. आसपास माणूस प्राण्याचे चिन्ह दिसत नव्हते. पंधरा-वीस मिनिटे झाली तरी झोपड्या दिसेनात म्हणून सोबत चालणाऱ्या गुलशनला विचारले किती दूर आहे वस्ती? तर तो म्हणाला हे काय आलच. हा समोर दिसतोय त्या डोंगरावर. गुलशन म्हणजे या आदिवासी संघटनेचा नेता. आम्ही एक डोंगर पार करून आलो होतो. आता त्या समोरच्या डोंगराच्या दिशेने निघालो आणि पुन्हा पंधरा-वीस मिनिटे झाली तर विचारले, अरे गुलशन कुठेय तुझी कातकरी वाडी. तर म्हणाला हे काय आलाच आता. शेवटी आलाच आलाच करत आम्ही त्या कातकरी वाडीत चाळीस-पन्नास मिनिटांनी पोहोचलो तर तिथे आठ कुडाच्या झोपड्या फक्त. वीज नाही, पाणी नाही. आम्हाला तिथे पोहोचल्यावर कळले की ते जबळपास तीन पिढ्या तिथे राहत आहेत साहजिकच हा डोंगर त्यांच्या रोजच्या पायाखालचा म्हणून त्यांना फक्त पंधरा-वीस मिनिटे लागतात डोंगर चढायला उतरायला. आम्ही थकलेलो त्यांच्यापर्यंत पोहोचल्यावर त्यांच्या चेहन्यावर जो आनंद दिसला तो शब्दात लिहिणे कठीण आहे. बरे ही माणसे स्वाभिमानी इतकी की जागची उठली नाहीत, मदत आली म्हणून. फक्त आजवर आमच्यासाठी आमच्यापर्यंत कुणी असे आले नाही असे म्हणत राहिल्या बाया. चहा बनवू का विचारत राहिल्या. गेल्या तीन पिढ्या ही माणसे इथे राहत आहेत जंगलात वीज-पाण्याशिवाय. पाणी आणायला दोनशे मीटर डोंगर खाली उतरून जावे लागते.

मदत देऊन आम्ही परतीच्या वाटेला लागलो. मनात भीती होती की डोडेजा काय म्हणतील? अक्षय तृतीयेचा दिवस होता तो. आणि दुपारच्या कडक उन्हात त्यांना अशा डोंगरावर दोन तास चालवले होते आम्ही. खाली आल्यावर गाडीत बसून ते पाणी प्यायले आणि चेहन्यावरचा घाम पुसत म्हणाले, किरनजी और राजेशजी, आज अक्षय तृतीया है. सुबह मै भगवानकी पूजा करके बाहर निकाला हू. सुबह मैने भगवान को भोग भी लगाया. पर अब लगा की मैने जो भोग लगाया वो भगवान ने खाया. आज की अक्षय तृतीय कभी नही भुलुंगा।

लॉकडाऊन झाले आणि सगळीकडे जगाचे रूप एका दिवसात पालटले. मलाही आदिवासी पाडचात काम करताना दोन जग दिसत

होते. तिथे आदिवासी पड्यात माणसे मुक्त फिरत होती. जंगलात त्यांना विचारपूस करायला कुणीही येत नव्हते. बदलापूरच्या वरड गावात नदीपलीकडच्या माणसांना रेशनचे कार्ड असूनही रेशन मिळत नव्हते. तिथे गाड्या पोहोचत नव्हत्या. माणसांच्या हातचे काम सुटले होते, त्यांच्याकडून लाकडे घेणे लोकांनी बंद केले होते. आणि इथे माणसे घरात बंद झाली होती. सगळे रस्ते निर्जन झाले होते. प्रदृशण कमी झाले होते. जंगलातले प्राणी अभयारण्यातून बाहेर पढू लागले होते आणि पक्षी मोकळा विहार करू लागले होते. शहरातल्या माणसांना आधी गम्मत वाटली. लोक निर्जन रस्ते पाहण्यासाठी बाहेर पढू लागले. पण मग युरोपातून काही व्हिडिओ येऊ लागले आणि लोक घरी राहू लागले. धावपळीला कंटाळलेले शहरी लोक घरातच विविध खेळ खेळू लागले. आपण कसे घरतल्यासोबत खेळ खेळतोय याचे त्यांना अप्रूप वाटू लागले आणि आपण हे काहीतरी वेगळेच करत आहोत या आवेशात त्यांनी आपण घरातले लोक मिळून खेळत आहोत याचे व्हिडिओ समाज मध्यमवर टाकले. काहीनी गाणी गाऊन ते व्हिडिओ समाज माध्यमांवर टाकले तर काहीनी विविध रेसिपी बनवून त्याची चित्रे टाकली. काहीनी स्वतःच काही व्हिडिओ बनवले आणि ते समाजमाध्यमावर टाकले, काहीनी स्पर्धा भरवल्या ऑनलाईन तर काहीनी मुलाबाळांशी खेळतानाचे फोटो व्हिडिओ टाकले. या सगळ्यातून काही गोष्टी तुमच्या लक्षात येतील त्या अशा, की आपण घरात मुलांसोबत खेळत आहोत हे वेगळे काहीतरी आहे आणि ते लोकांना दाखवणे गरजेचे आहे म्हणजे तेही तसे घरातल्यासोबत खेळू लागतील आणि समाधान व आनंद पावतील, असा अनेकांचा समज होता. खेरेतर हीच गोष्ट आहे जी सहजसाध्य होती पण इतकी वर्षे आपण ती करत नव्हतो. इतकी वर्षे जर आपण ती करत असतो तर त्यात काहीच अप्रूप आपल्याला वाटले नसते आणि ते मग इतरांना दाखवण्याचा प्रश्न नव्हता. म्हणजे उदाहरणार्थ या काळात पाहा मी जेवायाला बसलो आहे याचे फोटो कुणी पाठवले नाही तसेच मी कुरुंबासोबत वेळ घालवतोय याचे फोटो येण्याची गरज नव्हती पण ते आले कारण ते आपल्याकडून हरवले होते.

तिसरी बाब अशी, की या काळात मी स्वतःशी संवाद साधतो आहे अशी पोस्ट अभावानेच दिसली

चवथी बाब अशी की या काळात काही लेखक कवी यांनी हा काळ चिंतनासाठी वाचनासाठी न वापरता, स्वतःच्या लाईव्ह कार्यक्रमासाठी वापरला. या काळात आपण काय वाचले हे सांगण्याएवजी आपलेच साहित्य लाईव वाचले.

लॉकडाऊनचा हा काळ मला खूप विरोधाभासाचा काळ दिसतो आहे. एकीकडे काही लोकांना दीर्घकालीन सुट्टी मिळाली म्हणून ते आनंदात आहेत तर दुसरीकडे हातातल्या पानात वाढलेले जेवण कुणाचा तरी धक्का लागून मातीत मिसळावे तसे एका फटक्यात कामाला आणि पोटाला लॉक लागलेले बांधकाम मजूर, नाका कामगार, सेक्स वर्कर्स, तृतीयपंथी, जंगलातील पाने-फुले-फळे विकणारे आदिवासी सैरभर होत फिरत आहेत. एकीकडे लोकांना खायला शिळी चपाती-

भाजी नाही तर दुसरीकडे काही माणसे दिवसाआड वेगवेगळे पदार्थ बनवून त्यांची चित्रे इतरांना पाठवत आहेत. एकीकडे पोटात तहान भूक घेऊन चारशे किलोमीटर असलेल्या गावाकडे लोक पायी चालत निघाले आहेत तर दुसरीकडे अतिरिक्त अन्न खाऊन वाढलेली पोटे कमी करण्यासाठी काही मूर्ख लोक अजूनही मार्निंग वॉक करत आहेत. काही माणसे वेळ घालवण्याचे नवनवे उपाय शोधून काढत आहेत तर काही माणसे भूक मारण्याचे. काही माणसे अशा गरजूना धान्य वाट फिरत आहेत तर काही माणसे अशा गरिबासाठी रेशन दुकानावर आलेल्या धान्याचा काळाबाजार करत आहेत. एकीकडे काही माणसे घरातल्यांचे तेच ते चेहरे पाहून कंटाळली आहेत तर दुसरीकडे डॉक्टर-नर्स-वॉर्डबॉय ड्युटीवर निघण्यापूर्वी आपल्या तान्हुल्यांचे चेहरे डोळ्यात साठवून ठेवत आहेत. पाच पाच दिवस सलग इस्पितलत राहत आहेत. मुंबईजवळच्या शहरातील एक नर्स आपल्या शेजारची खोली भाड्याने घेऊन त्यात राहत आहे. हॉस्पिटलमधून आल्यावर आपल्या घरात न जाता शेजारच्या घरात जात आहे. तिथे दोन घरांच्या मध्यल्या भिंतीत पाडलेल्या छिद्रातून मुलीचा चेहरा पाहत आहे. दुसऱ्या नर्सने घरी सांगून ठेवले आहे की मी परतले नाही तर तुम्ही हॉस्पिटलमध्ये येऊ नका! दुसरीकडे एका नुकत्याच बाळंतपण झालेल्या स्त्रीला कोरोना झाला आणि मृत्यूच्या दारात उझ्या तिने इच्छा व्यक्त केली की माला माझ्या मुलाला छातीशी घ्यायचे आहे. डॉक्टर आणि नर्स चक्रावले, घरातली माणसे बुचकळ्यात पडली. काय करावे सुचेना. नज महिने पोटात वाढवलेल्या बाळाला मारण्यापूर्वी छातीशी धरावे असे कुणाही आईला वाटणारच. शेवटी खूप विचार

केल्यानंतर तिची हे विनंती मान्य करण्यात आली. आणि त्या स्त्रीला पूर्ण प्लास्टिकमध्ये बांधून तिच्या छातीवर मूळ ठेवण्यात आले. मुलाला छातीशी घेऊन त्या स्त्रीने प्राण सोडले.

मुंबईतून निघलेला एक कामगार तहानभुकेशी लढा देत पाचरे किलोमीटर गावी पोहोचला. भूक अनावर झालेली. गाव कोसभर अंतरावर. पुढे एक पाऊल टाकणे कठीण झाले होते. पोटात भूक होतीच. गावाबाहेरच्या विहीवर तो पोटभर पाणी प्यायला. पाणी पिताना छातीत अचानक एक काळ आली आणि त्याने वेशीवर पोहोचताच प्राण सोडला. एक तरुण तहानभूक मारत-रडत-रघडत चालत गावी पोहोचला परंतु घरच्यांनी त्याच्यासाठी दार उघडले नाही. अशा एक ना अनेक कथा आपापल्या आसपास रोज घडत आहेत. हा काळ माझ्यासाठी पुस्तक वाचण्याचा काळ नाही, हा काळ माझ्यासाठी लाईव्ह येऊन कविता म्हणण्याचा काळ नाही, हा काळ वेळ घालवण्याचा काळ नाही, तर हा काळ स्वतःच्या मूळयापानाचा काळ आहे. पुस्तक वाचणे मी महत्वाचे मानतोच, पण पुस्तके का वाचावीत तर जगणे समजून घेण्यासाठी आणि इथे तर सगळे जगच रोज एक जगणे घेऊन रोज एक जिवंत कथा घेऊन समोर उभी ठाकतेय. हा काळ एकीकडे माणसातल्या देवाचे दर्शन घडवत आहे तर दुसरीकडे माणसातले दानव दाखवत आहे. आमच्याकडे एका समाजसेविकेने कल्याण शहाड परिसरातील एकूण १६ सेक्स वर्कर आणि तृतीयपंथीयांसाठी पाच किलो तांदूळ, दोन किलो डाळ, दोन किलो कांदे, दोन किलो बटाटे, साखर, चहा पावडर अशी ऑर्डर दिली. आणि सामान आल्यावर पाहिले तर प्रत्येक पिशवीत १०० ग्राम बजन कमी. फोन करून विचारले तर तो दुकानदार म्हणाला आमचा काटा जरा बिघडला आहे. मी या अशा घटनांचा आणि त्या घडवण्याचा काळाचे कधी किडलेले, कधी हसरे, कधी करून आणि कधी विध्वंसक रौद्र रूप साठवण्याचा प्रयत्न करत आहे.

या रोगाच्या निमित्ताने आपण आपलेचे परखड मूळयापान करण्याचा हा काळ आहे. आपल्यातल्या अंधश्रद्धांनी या रोगाच्या प्रसाराला हातभार लावला हे परखडपणे मान्य करण्याचा हा काळ आहे. या काळात सावित्रीबाई फुले जशा प्लेगच्या साथीत रुणाची सेवा करत फिरत होत्या, बाबा आमटे जसे कुष्ठरोग्यांत काम करत होते, तसे कोणताही बाबा, बुवा वा माता फिरत काम करताना दिसले

नाहीत. या काळात आपल्यातल्या अहंकार आणि अशिक्षितपणामुळे डॉक्टर-पोलिस-नर्स यांची फक्त शरीरे नाही तर मने आणि भावना आपण दुखावल्या हे मान्य करण्याचा हा काळ आहे. या सगळ्याचे परखड मूळयापान करून जर आपण स्वतःत सकारात्मक बदल घडवणार असू, तर हा काळ संपल्यावर आपण बाहेर पढू तेव्हा आपल्याभोवती ज्ञानाची प्रभावल असेल. विज्ञानाची प्रभावल असेल. म्हणून हा काळ स्वतःतले दोष शोधण्याचा काळ आहे. ते दोष शोधून दूर करण्याचा काळ आहे. स्वतःला मानसिकरीत्या, बौद्धिकरीत्या आणि शारीरिकरीत्या अधिक सक्षम करण्याचा काळ आहे.

काळ कठीण तर खराच, पण मानवापेक्षा निश्चितच नाही. मी हे यासाठी म्हणतोय की आजवर अशी संकटे माणसावर अनेकदा आलीत आणि प्रत्येक वेळी माणसाने त्यावर यशस्वी मात केली आहे. प्रत्येक वेळी संकटातून माणूस काहीतरी शिकला आहे. या काळाने एक मोठी शिकवण आपल्याला दिली आहे आणि माणुसकी हाच धर्म मानला आहे. या दोन गोष्टी यापुढेही आपण कायम लक्षात ठेवल्या तरच ही समष्टी आणि संपूर्ण मानवजात सुखी होईल.

आज एकीकडे माणूस पिंजऱ्यातल्या प्राण्याप्रमाणे घरात बसून आहे तर जगभर जंगलातले प्राणी, पाण्यातले मासे निर्धास्तपणे फिरू लागले आहेत. नद्या कोणत्याही मानवी प्रयत्नाविना स्वच्छ झाल्या आहेत. मुंबईतल्या समुद्रात डॉल्फिन दिसू लागले आहेत. बाबूलनाथ परिसरात मोरांचा थवा उत्तरून नाच करू लागला आहे. इटलीतल्या शहरातील कालव्यात मासे दिसू लागले आहेत. युरोपीय देशांत काही ठिकाणी झेब्रा, नीलगाय, सांबर असे प्राणी दिसू लागले आहेत.

यातून हे लक्षात येते की प्रगतीच्या नादात आपण निसर्गातल्या इतर घटकांची दुर्गती केली. त्यांनाही मुक्त जगण्यास प्रतिबंध केला. हा निर्सा, हे जग त्यांचेही आहे आणि आपण त्यांच्या प्रदेशात शिरत त्यावर आपली हुक्मत गाजवत त्यांच्याच प्रदेशात त्यांच्यासाठीच अभ्यारण्य निर्माण केली आहेत. यापुढेही आता हे प्राणी असेच शहरात, गावात निर्धास्त कसे फिरत राहतील हे पाहायला हवे. कमी झालेल्या प्रदूषणाची पातळी कमीच राहील याची योजना करायला हवी. नद्यांचे स्वच्छ वाहणे कायम कसे राहील हे पहायला हवे.

उद्या कोरोना जाईल हे तर निश्चितच, पण कोरोनामुळे झालेल्या या सकारात्मक गोष्टी आपण टिकवून ठेवायला हव्यात. म्हणजे पुढे कोणतेही संकट आले तर मुंगी जसे पावसाळा येण्याआधी धान्याची जमवाजमव करते तसे आपण या काळात मिळालेल्या या अमूल्य गोष्टी अंगीकारायला हव्यात, जमवून ठेवायला हव्यात. तसे झाले तर कोरोनानंतर घरबाहेर पडणाऱ्या आपल्या अंगावर आणि चेहऱ्यावर एक नवा झाळाळ असेल. एक नवे जग आपल्याला पाहायला मिळेल, अशी आशा आपण करूया.

- किरण येले

भ्रमणध्वनी : ९८६९२६०७८०

kiran.yele@gmail.com

कोरीना- नव्या जीवनाची संधी

अभिजित हेगशेठे

चाक्रमान्यांची मानसिकता बदलते आहे. मुंबईच्या त्या किड्यामुंगीसारख्या जीवनाचा तिटकारा वाटत आहे. येथेच काही धडपड करून रोजगाराच्या संधी शोधू हा नवा प्रवाह आकारला जाण्याची शक्यता आहे. त्याचवेळी मुंबईच्या या भीषण वास्तवाने तेथील आकर्षण कमी झाले आहे. त्यामुळे येथल्या मातीतील रोजगाराची संधी शोधण्याची शक्यता वाढत आहे. जगण्याचा हा नवा विचार किमान ही परिस्थिती शिकवेल असा आशावाद कोरोनाच्या माध्यमातून मिळेल. कोरोना हे आजचे भीषण संकट आहे, परंतु त्याचवेळी ती नव्या जगाची, नव्या विचाराची एक संधी आहे.

जबळपास दीड महिना या लॉकडाऊन आणि कोरोनाच्या जागतिक आणि देशातील भीषणप्रसाराचा अनुभव घरात बसून अनुभवतो आहे. खरेतर टीव्हीवरच्या बातम्यांमुळे कोरोनाची तीव्रता सतत जाणवत राहते. मात्र प्रत्यक्षात त्याची भीषणता इतकी काही जाणवत नाही. त्याचवेळी रोजच्या जगण्यात फार मोठे बदल आपण स्वीकारल्याचे जाणवत राहते. घरात कोणी माणूस आले की त्याचे स्वागत करणे, त्याला पाणी देणे हे तर दूरच! मात्र साधी बेल वाजली तरी घरातल्यांच्या कपाळावर आठच्या उमटतात. कोण आलं? कशासाठी? कोढून आलं आहे? त्याला घरात थेट घेऊ नका! या सूचनांच्या मान्यानेच कोणतील ग्रामीण भागात तर प्रत्येक गाव आणि वाडीनेच या कोरोनाचा पार धसका घेतला आहे. आपल्या गावच्या आणि वाडीच्या सीमाच लोकांनी बंद केल्या आहेत. ज्या चाक्रमान्यांच्या आगमनासाठी प्रत्येक घर उत्सुक असायचे, वाडीतील सारेच वाट पाहत राहायचे, त्या मुंबई-पुण्याच्या चाक्रमान्यांना आपल्याच घरच्यांना लोक परके झाले आहेत नात्यागोत्यातच माणसाकडे संशयाने पाहिले जात आहे.

मार्च महिना हा शाळा-महाविद्यालयांच्या परीक्षांचा आणि पुढील शैक्षणिक वर्षाच्या नियोजनाचा कालावधी. सीबीएससी बोर्डाच्या परीक्षा संपल्या होत्या. एक एप्रिलपासून त्यांचे नवीन शैक्षणिक वर्ष सुरु होते त्याची तयारी सुरु होती तर त्याचवेळी महाविद्यालय पातळीवर सान्याच परीक्षांचे नियोजनाचे वेळापत्रक सुरु होते. अभ्यासक्रम पूर्ण होण्याच्या टप्प्यात होता. विद्यार्थ्यांची प्रॅक्टिकल्स, प्रोजेक्ट्स बाकी होते. अशा अत्यंत शैक्षणिक आणि

आर्थिक वर्षाच्या गजबजल्या काळात लॉकडाऊनने सान्या शिक्षणव्यवस्था आणि तिचे उपक्रमच रुप्प करून टाकले. या सान्याचा तडाखा विनाअनुदानित शिक्षणसंस्थांना फारच मोठा आहे. शैक्षणिक आणि आर्थिक पातळीवर होणारे नुकसान हे अनेक कुऱ्बाना आर्थिक अडचणीत आणणारे आणि प्रसंगी उद्धवस्त करणारे ठरू शकते.

सुरुवातीला, एक दिवसाच्या कर्फ्यूनंतर आठवड्याभाराचे लॉकडाऊन, अंगणात आणि गॅलरीत थाळ्या वाजवून इतरांसोबत राष्ट्रीय आंनंदोत्सव साजरा करत होऊ मोकळे आपल्या नेहमीच्या कामाला अशी साधारण अपेक्षा होती. मात्र मुंबई, पुणे आणि देशातील कोरोना परिस्थिती गंभीर होतानाच रत्नागिरी जिल्ह्यात काही कोरोनाग्रस्त रुग्ण आढळल्याने एका भयाच्या वातावरणाने सान्या जिल्ह्याला व्यापले.

आपले रोजचे घराबाहेर कामासाठी पडणे हा दिनक्रम म्हणजे जणू, त्रिकालाबाधित सत्य असल्याच्या आपल्या अंतरंगातील गृहीताला एक जबरदस्त धक्का या परिस्थितीने दिला. एका कधीही न थांबण्याच्या प्रवाहाचे आपण वाहक आहोत ही मनातील एक श्रद्धा. आणि तीही विज्ञाननिष्ठ म्हणून मन जपत राहत असते. वर्षानुवर्षे आणि पिढ्यान् पिढ्या, ही विवेकनिष्ठा हीच सर्वाधिक मोठी अंथंश्रद्धा आहे का, हा प्रश्न उपस्थित करणारी ही तर्काच्या पलीकडची परिस्थिती माझ्या विचारांच्या पद्धतीच मोडीत काढणारी आणि प्रत्येक कृतीला प्रश्न विचारणारी. जगण्याच्या सान्या संकल्पनाचाच पुन्हा नव्याने विचार करावयास लावणारी. अशी एक अवस्था ह्या अलगीकरणाच्या एकांतात मन व्यापून बसली आहे. एक फार निराशा जाणवत राहत

होती. त्यावेळी नेमके नेल्सन मंडेलांचे 'लांग वॉक ट्रॉफीडम' हे आत्मचरित्राचे ऑडिओ बुक मिळाले. दक्षिण आफ्रिकेच्या स्वातंत्र्याची लढाई लढताना नेल्सन मंडेलांना आयुष्याची २७ वर्षे तुरऱ्यास भोगावा लागला. मात्र त्यांच्या वर्णविद्वेशाविरुद्धाच्या आणि दक्षिण आफ्रिकेच्या सामाजिक न्यायाच्या लढाईची धग जराही कमी झाली नाही, तर ती प्रज्वलित झाल्याची प्रेरणा, या एकाकीपणात नवा विचार देत राहते.

आपण घरात स्वतःला बंदिस्त करून घ्यावे असे मी ठरवले होते. मात्र मातृमंदिर गोकुळ येथील अनाथालयातील मुर्लींच्या या काळातील संगोपनाचा प्रश्न अधिक महत्त्वाचा ठरला आणि मला घराबाहेर पडण्याची संधीही मिळाली. सर्वोच्च न्यायालयाने एका रिटिपिटिशनवर निर्णय दिला होता, की या काळात जी अनाथालये आहेत तेथील मुलांना त्यांच्या नातेवाईकांकडे पाठवण्यास हरकत नाही, त्यासाठी आवश्यक त्या खबरदारीचे पालन करण्याची अट होती. गेल्या वर्षभरात या मुर्लींना होमच्या बाहेर जाण्याची परवानगीच मिळाली नव्हती. पूर्वी त्यांच्या नातेवाईक कोणी बहीण, आजी, काकी, मामा यांच्याकडे या मुलांना उन्हाळ्याच्या सुट्टीत जाण्याची परवानगी देण्यात यायची. मात्र गेल्या वर्षभरात या साच्या परवानग्या (सीडब्ल्यूसी) बालकल्याण समितीने बंद केल्या होत्या. कोरोना काळात सरेच बंद होते. या काळात या मुलांना त्यांच्या लांबच्या नातेवाईकांकडे जाता येईल, असा एक प्रयत्न आम्ही करत होतो आणि त्याचवेळी हा सर्वोच्च न्यायालयाचा आदेश आल्याने या मुर्लींना काही काळासाठी आपल्या नातेवाईकांकडे जाता येईल अशी आशा होती. मात्र येथील बालकल्याण समितीने संस्थेला कळवले, की त्या पालकांकडून स्टॅम्पपेरवर असे हमीपत्र घ्या, की त्यांचे कुटुंब या मुर्लींना सांभाळण्यासाठी सक्षम आहे आणि संस्थेनेही तसे हमीपत्र द्यावे. मुळात त्यांचे नातेवाईक या मुर्लींना सांभाळण्यास सक्षम असते, तर या मुली येथे अनाथालयात आल्याच का असत्या? म्हणजे एक प्रकारे या मुर्लींचे अनाथालयातील सुरक्षित वास्तव्यच एकप्रकारे बंद करण्याचा हा प्रकार जाणवला. याबाबत आम्ही सीडब्ल्यूसीला सांगण्याचा प्रयत्न केला. मात्र त्याचा परिणाम काहीच नाही. मग आम्ही होमपातळीवरच या मुर्लींची व्यवस्था कायम ठेवण्यासाठी यंत्रणा उभारली. एका अर्थी ते चांगलेच झाले. कारण ज्यावेळी या मुली त्यांच्या नातेवाईकांकडे पाठवायचा विचार करत होतो त्याचवेळी

एका मुलीचे पालक तर नुकतेच एका प्रकरणात तुंगात गेले होते. तर दुसऱ्या मुलीची बहीण तिला आपल्या घरी नेणार होती, परंतु सासूने तिला आणण्यास तीव्र विरोध केला होता.

सारीच दुकाने आणि वाहतूक बंद. त्यातही रेशनवर ऑफेनेजसाठी मिळणारे सवलतीच्या दरातील धान्यही सरकारच्या काळात बंद झाले होते. या कडेकोट बंद वातावरणात सारेच अडचणीच्या परिस्थितीत होते. बाहेर जाण्या प्रवाशांना परत येऊ दिले जात नव्हते. अशा परिस्थितीत आम्ही

मातृमंदिरच्या वरीने आवाहन केले आणि लोकांकडून धान्य, जिन्स यांचा पुरवठा झाला. अनेकांनी रोख रक्कम देणगी स्वरूपात दिली. कॉरंटाईन काळात या मुर्लींना विविध उपक्रमांत गुंतवून ठेवणे हे एक मोठे आवाहन होते. यात संस्थेचे कार्यवाह आत्माराम मेस्ट्री यांचे योगदान मोठे ठरले. त्यांनी मुर्लींची इंग्रजीचे वर्ग घेतले तर चित्रकला, गाणी, हस्तकला यात मुर्लींनी खूप सहभाग घेत टाकाऊपासून टिकाऊचे उपक्रम राबवले.

देवरुख तसे तालुक्याचे गाव. रत्नागिरी जिल्ह्यात सहा कोरोनाग्रस्त रुग्ण आढळल्याने फारच भीतीचे वातावरण तयार झालेले. यात देवरुख गावातील अनेक खाजगी डॉक्टरांनी आपला दवाखाना उघडावयाचेच बंद केले. आलेल्या रुग्णाकडून आपल्याला कोरोनाची लागण झाली तर! याची भीती प्रत्येकलाच ग्रासत होती. या काळात मातृमंदिरची भूमिका महत्त्वाची होती. मातृमंदिर येथील डॉक्टर सूर्यवंशी यांनी या प्रसंगात सांगितले की खरी आमची गरज लोकांना आता आहे. त्यासाठी आपण २४ तास आरोग्यसेवा देऊया! आणि डॉ. परमेश्वर गौड आणि साच्या टीमने तसा निर्णय घेतला आणि अशा आणीबाणीच्या काळात २४ तास आरोग्यसेवा देवरुखला मातृमंदिरच्या माध्यमातून दिली. याचवेळी जिल्ह्यात आणि तालुक्यात रुग्णांना रक्तपुरवठ्याचा तुटवडा भासत होता. त्यासाठी रक्तदान शिबिराचे आयोजन केले. या रक्तदान शिबिरासाठी तहसिलदार ते पोलिस यांची परवानगी मिळवण्यासाठी प्रयास करावे लागले. मात्र फक्त दहा तासांच्या आवाहनात ७४ जणांनी नोंदणी केली. मात्र त्यांच्या नियमाप्रमाणे चाळीस बाटल्याच रक्त घेता आले. हा एक उत्तम प्रतिसाद देणारा उपक्रम होता.

शालेय अभ्यासक्रम सुरू करण्यासाठी ऑनलाईन संकल्पना राबवणे हे म्हणणे मोठ्या शहरातील आयटी संपर्क जनेरेशनला खूप सोपे आहे. मात्र निमशहरी ग्रामीण भागातील संसाधनांची उपलब्धता याचा विचार करता ते किती कठीण असते त्याचा अनुभव आम्हाला याचवेळी विशेषत्वाने आला. मात्र त्यातूनच नवे मार्ग सुचत राहतात. या परिस्थितीत विचारांची दिशा बदलणे महत्त्वाचे असते आणि मग पर्यायांची सुरुवात झाली. यातील रत्नागिरी येथील नवनिर्माण शाळेतील प्राचार्या नजमा मुजाबर यांचा पुढाकार फार महत्त्वाचा होता. ऑनलाईन वर्ग सुरू करण्याची संकल्पना पुढे आली. मात्र प्रत्यक्षात

त्यात फार मोठ्या अडचणी होत्या. कारण प्रत्यक्ष शाळेच्या कॅम्पसमध्ये प्रवेश करणे कोणालाच शक्य नव्हते. आणि प्रत्येक शिक्षक आणि विद्यार्थी यांच्याकडे लॅपटॉप, कॉम्प्युटर आणि सक्षम नेट उपलब्धता असेलच याची शाश्वती नव्हती. अनेक भागांत तर नेट मिळतही नाही अशी परिस्थिती, त्यामुळे स्काईप अथवा नव्याने आलेला झूम अॅप वापरून हा उपक्रम राबवणे अशक्य होते. लॉकडाऊन अचानक आणि अनपेक्षित आल्याने काहीच तयारी नव्हती. मात्र यात एक आशादायक बाब होती, वर्गशिक्षकांनी त्या त्या वर्गानुसार पालकांचे व्हॉट्सअॅप ग्रूप केलेले होते. त्यामार्फत होमवर्क सर्क्युलेट होत होते. याचा वापर यावेळी शिक्षकांनी करावयाचे ठरवले आणि व्हॉट्सअॅप माध्यमातून विद्यार्थ्यांचे नियमित वर्ग सुरू केले. यात विषयाच्या लेक्चर रेकॉर्डिंग करून पाठवणे, एनसीआरटी द्वारा उपलब्ध पीडीएफ फाईल करून पाठवणे; या वेगळ्या प्रकारच्या ऑनलाईन प्रयोगाचे वैशिष्ट्य म्हणजे मुलांचा अभ्यास सुरू झाल्याने पालक फार खूश झाले. तेही प्रथमच इतका वेळ मुलांना देत त्यांच्याबरोबर अभ्यासाला बसू लागले. आपले मूल अभ्यास कसा करते, त्याचे फोटो काढून तो ग्रुपवर शेअर करू लागले. या काळातील पालकांचा मुलांसोबतचा सहभाग आणि सहवास फार महत्वाचा ठरला. व्हॉट्सअॅपचा उपयोग अशा प्रकारे मुलांच्या ऑनलाईन अभ्यासक्रमासाठी करत एक छान यशस्वी प्रयोग केला. अगदी त्यात क्राफ्ट आणि ड्रॉइंग, संगीत यांचे वर्गही घेण्यात आले. माझ्या एका मुंबईतील मित्राने हे सारे शाळेच्या वेबसाइटवर पाहिले. त्यातील काही पालकांच्या प्रतिक्रिया पाहिल्या आणि त्यांना प्रश्न पडला, आम्ही हे अचानकपणे आणि साधनाअभावी हे कसे करू शकलो? त्यांना ही व्हॉट्सअॅप गंमत सांगितल्यानंतर तर ते खूपच खूश झाले आणि त्यांच्या देवगड येथील शाळेतही हा उपक्रम राबवण्याचे त्यांनी ठरवले.

सध्या संस्थांच्या सान्या इमारती कॉरंटाईन झोन करण्यासाठी शासनाची मोहीम चालू आहे. आमच्या सान्याच संस्थांच्या महाविद्यालय-शाळा या सान्या इमारती ताब्यात घेत आहेत. येथे प्रत्येक ठिकाणी शंभर बेडची व्यवस्था करण्याचे आदेश सुटले आहेत. मात्र अनेक शाळांतून पाण्याची व्यवस्था नाही, आवश्यक टॉयलेट नाही. मोठा प्रश्न तयार होणार आहे. एका बाजूला कोकणातील मुंबईत असणारा नोकरदार चाकरमानी तेथे घुसमटला आहे. कधी एसटी, रेल्वे सुरु होते आणि गावाला पळतो, असे त्याला झाले आहे. येथील आमदारांवर या हक्काच्या मतांचे प्रेशर आहे. त्यासाठी त्यांचीही या सान्यांना कोकणात आपल्या गावाकडे आणायची धडपड सुरू आहे. आज घडीला किमान अडीच ते तीन लाख लोक फक्त रत्नगिरी जिल्ह्यातील आहेत. हे सारे लोक बारीकशी संधी मिळताच झुंडीने धावणार आहेत. यांची कॉरंटाईन व्यवस्थात कोठे करणार हा मोठा प्रश्न आहे.

कोकणातील गावे फारच सजग झाली आहेत. येथील गावांनी आपल्या वेशीवर अडथळे उभारले आहेत. बाहेरील जिल्ह्यातून येणाऱ्याला, अगदी गावातून येणाऱ्याला येथे प्रवेश बंद आहे. काहीतर वाड्यांनी आपल्या येणाऱ्या रस्त्यावर मोठाली झाडे दगड टाकून ते

बंद केले आहेत.

आज हे पाहिले, की कोकणाच्या मानसिकतेचे आश्र्य वाटते. येथील प्रत्येक गावातील तरुणाला आजही नोकरीसाठी मुंबई-पुण्याकडे धावायचे असते. गेल्या वीस वर्षांत तर ते प्रमाण अधिक वाढल्याचे जाणवते. मुंबईत तर झोपडपट्टीत अत्यंत कुपोषित, अस्वच्छ आणि तुटपुंज्या ओढाताणीच्या आर्थिक परिस्थितीत ते दिवस काढतात. गावाकडे आले की ते चाकरमानी म्हणून येतात. गावात अशा चाकरमान्यांना वाडीत तसे मानाचे पान असते. मुलगी देताना त्याचा विचार प्राधान्याने करतात. मात्र आज या सान्यांना मुंबईच्या भीषण बकालतेतून कधी एकदा परतोय असे झाले आहे. गेल्या काही वर्षांत तर येथील काही वाड्याच्या वाड्याच 'दिवा'सारख्या ठिकाणी स्थलांतरीत झाल्या. नवरा कोठे फॅक्टरीत हेल्परचे काम करतो, तर बायको दोन-चार घरांची घरकाम-जेवणकाम करते.

कोकणातील आंबा, काजू आणि मच्छीमारी या उद्योगासाठी स्थानिक तरुण मिळत नसल्याने नेपाळपासून उत्तर प्रदेशचा तरुण येत आहे आणि येथील तरुण मुंबईकडे धावत आहे. या सान्या वाटचालीत कोकणातील सारी समाजव्यवस्था पूर्णतः परावलंबित झाली आहेत. आज कोकणातील गावात-वाड्यात दूध उत्पादन नाही. निव्वळ गोकुळ, वारणा आणि तत्सम पश्चिम महाराष्ट्रातील दूध, तेथून येणारी भाजी-अंडी यावर रोजचे जीवन अवलंबून आहे. दारात गरजेपुरता भाजीचा मळा करण्याचीही मानसिकता नाही, की गरजेसाठी चार कोंबडी, गाय, म्हैस पाळणे दुरापास्त झाले. आज याची जाणीव तीव्रतेने होऊ लागली आहे. यामुळे आंबाघाट बंद झाला की कोकणातील गरजेच्या जीवनावश्यक बाबी उपलब्ध होत नाहीत. ही वास्तव परिस्थिती आहे. आजच्या परिस्थितीत ह्या परिस्थितीने फार मोठा मानसिक तडाखा दिला आहे. स्वतःच्या जीवनाकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन बदलण्याची गरज आहे. मुंबईच्या त्या किंड्यामुंगीसारख्या जीवनाचा तिटकारा वाटत आहे. या सतत धोकादायक प्रवास करत जगण्यापेक्षा पुन्हा मुंबईला नको अशी मानसिकता तयार होत आहे. येथेच काही धडपड करून रोजगाराच्या संधी शोधू हा नवा प्रवाह आकारला जाण्याची शक्यता आहे. त्याचेवढी मुंबईच्या या भीषण वास्तवाने तेथील आकर्षण कमी झाले आहे. अनेकांचे रोजगार गेले आहेत. त्यामुळे येथेल्या मातीतील रोजगाराची संधी शोधण्याची शक्यता बाढत आहे. जगण्याचा हा नवा विचार किमान ही परिस्थिती शिकवेल असा आशावाद कोरोनाच्या माध्यमातून मिळेल. कोरोना हे आजचे भीषण संकट आहे, परंतु त्याचेवढी ती नव्या जगाची, नव्या विचाराची एक संधी आहे.

- अभिजित हेगशेट्ये

भ्रमणधनी : ९४२२०५२३१४

abhijit.shriram@gmail.com

झरफान, थोडी गंदी ऑविटंग करना !

धनंजय गांगल

झरफान हा एक उत्कट जीवन जगला आणि त्याच उत्कटतेने त्याने भूमिका केल्या – आणि त्याची मीमांसा करण्याचे काम आता त्याने आपल्यावर सोपवलेय. बहती हवा सा था वो उड़ती पतंग सा था वो, कहाँ गया उसे हूँढो. झरफानचे जीवन हे असे होते. त्याला एका रेषेत शब्दबद्ध करणे कठीण.

मला झरफानला पहिल्यांदा पाहिल्याचे अंधुकसे आठवतेय ते ‘लाल घास पर नीले घोडे’ या दूरदर्शनवरच्या टेलिप्लेमध्ये. त्यात झरफानने लेनिनची भूमिका केली होती. मिखाईल शात्रोव यांनी लिहिलेल्या एका रशियन नाटकाचा उद्य प्रकाश यांनी अनुवाद केला होता. या टेलिप्लेमध्ये सुरुवातीला कोण कुठली भूमिका करणार याचा थोडक्यात परिचय दिला गेला. त्यात झरफानच्या तोंडी वाक्य होते, ‘मला साकारायचंय लेनिन तो फक्त इथून, (चेहन्याकडे निर्देश करत) नाही तर (मेंदूकडे निर्देश करत) इथून!!’ पुढे ती जाणीव त्याने शेवटपर्यंत पाळतली. अभिनेता हा अथेलिट फिलॉसॉफर (खेळाडू आणि तत्त्वज्ञ) असणे आवश्यक आहे या उक्तीला साजेसा होता झरफान. त्याचे तत्त्वज्ञान त्याच्या लहान लहान उक्तीतून आणि कृतीतून प्रकट व्हायचे. यश बघण्यासाठी झरफानला बराच काळ संघर्ष करावा लागला. त्याने कोणत्याही प्रकारची ओळख मिळण्याआधी टीव्ही मालिका आणि चित्रपटांमध्ये छोट्या छोट्या भूमिका केल्या. त्याचा स्वतःवरचा विश्वास कधी कमी झाला नाही. इतक्या वर्षांच्या संघर्षामुळे तो कडवटही झाला नाही. ‘I trust, I have surrendered’ त्याच्या आजारपणाच्या अपरिहार्य अंताबद्दल तो म्हणाला. त्याच्या शेवटच्या काळात तो म्हणायचा हे शरीर इतकं दुःख सहन करू शकतं हे पाहून आश्र्य वाटतं. त्याच्यात आत्मदयेचि आर्जवे नव्हती. तो फक्त आजारपणाबद्दल नाही तर एकूण आयुष्याबद्दलच बोलत असावा. तो स्वतःच्या भूमिकांबद्दल क्वचित बोलायचा. मृत्यू अपरिहार्य हे लक्षात आल्यावर तो म्हणायचा, किती लोकांना मृत्यू जवळ येत आहे हे पाहण्याची संधी मिळते? मी नशीबवान आहे. तो येताना मला दिसतोय आणि मी त्याचे स्वागत

करू इच्छितो. निःशब्द!

झरफानच्या चित्रपटांच्या जंत्रीची पुनरुक्ती टाळतो आपण सर्वसाधारणपणे समजून घेण्यासाठी जे विभाग करतो – व्यावसायिक आणि कलात्मक – या दोन्ही चित्रपटात त्याने काम केले. व्यावसायिक चित्रपटात काम केल्याबद्दलची डॉ लागूंची अपराधीपणाची भावना किंवा नासिर, अमोल यांचा तुच्छतावाद यापासून झरफान कोसो दूर होता. दोन्ही आधार्यांवर कुठलाही अभिनिवेश न बाळगता तो

वावरला. आयुष्याकडे आणि व्यवसायाकडे बघताना जी अनुकंपा लागते ती दृष्टी इफारनकडे होती. त्याने हॉलिवूडची नक्कल म्हणून बॉलिवूड असा हिंदी सिनेमा उद्योगाचा उल्लेख करण्याला विरोध दर्शवला होता. त्याला तो तुच्छतादर्शक वाटायचा. हिंदी सिनेमाची स्वतःची अशी संस्कृती आणि इतिहास आहे आणि या उद्योगाची मुळे पारशी नास्थपरंपरेत आहेत हे तो आवर्जून सांगायचं. अभिनेत्याची सहज प्रवृत्ती असते की आपण आकर्षणाच्या केंद्रभागी असावे, आपला इतरांवर प्रभाव पडावा, आपले कौतुक व्हावे. गमतीत असेही म्हणतात की हीच मूळ अंतःप्रेरणा असते आणि या व्यवसायात त्याला सहज प्रतिसाद मिळेले या जाणिवेते तो अभिनयाकडे वळतो! इरफानकडे पडदा व्यापून टाकेल असे व्यक्तिमत्त्व नव्हते. तुमच्यापर्यंत पोहोचण्याचा तो फार प्रयत्न करतोय असेही वाटत नाही. पण नवल म्हणजे तुम्हीच त्याला शोधता. एका अर्थाने तो न-अभिनेता होता. त्याच्याबद्दलच्या फार मोठ्या लार्जर दॅन लाईफ अपेक्षा तो तुम्हाला बाळगूच देत नाही. त्यामुळे तुम्ही निराश होण्याचा प्रश्न नसतो! तो तुम्हाला आवडतोच. ही त्याची व्यावसायिक क्लृप्ती होती का? पण तसेही तुम्हाला म्हणवत नाही एवढा तो पारदर्शक भासतो. त्याचा या साधेपणात त्याचा मोठेपणा होता, की अभिनयाच्या पलीकडे जाऊन अभिनय होता, कोण जाणे!

इरफानने खूप दिले आणि त्याला आणखी भरपूर द्यायचे होते. कल्पना नाही तो जगला असता तर त्याच उत्कटतेने त्याने दिले असते का? आणि आपल्याला ते भावले असते का? अनेकदा उत्तरायुष्यात कलाकाराला त्याची प्रतिभा साथ देत नाही. त्याच्या कलेत येणारा तोचतोपणा रसिकांना क्लेशकारक होतो. बन्याचवेळा कलाकाराला ते कळत असते, पण वळत नसते. लाइमलाइट सिनेमात, रंगभूमीवरून वारंवार अपमानास्पद नकार मिळून फेकल्या गेलेल्या चॅप्लिनला त्याची प्रेयसी विचारते, तुला ह्या सगळ्याचा उबग येत नाही काय? चॅप्लिन म्हणतो, होय. मला माझ्या रक्ताचाही येतो. पण काय करू? तेच माझ्या धमन्यांतून खेळताय! याच कला रक्तात असल्याच्या भावनेने कलाकार प्रतिभा हरवलेल्या त्या पडत्या काळातही वारंवार प्रयत्न करत राहतात, फसतात, पुढे रसिकही नाद सोडून देतात. फार वेदनादायी असते ते. पण ती शक्यताच इरफानने पुसून टाकली.

इरफानच्या जाण्याने काही पोकळी निर्माण झाली का? त्याच्या

कुंदुबीयांसाठी आणि जवळच्या मित्रमंडळींसाठी अर्थातच असणार. पण आपल्यासारख्या सर्वसाधारण प्रेक्षकांसाठी निश्चित नाही. अशी कोणाच्याच जाण्याने निर्माण होत नसते. माझा त्याचा दुरान्वयानेही प्रत्यक्ष संबंध आला नाही आणि मी त्याचा रूढ अर्थाने फॅन नव्हतो. पण त्याला पडद्यावर बघायचो तेव्हा त्याचा वावर आपल्या अगदी जवळपासचा वाटायचा. हा माझ्याप्रमाणेच अनेकांचा अनुभव असणार. तेही माझ्यासारखेच त्याला विशेष ओळखत नव्हते याची मला खात्री आहे. तरीही या कोरोनाग्रस्त आणि धार्मिक विद्रोषाच्या काळात पूर्ण एक दिवस हे सर्व विसरून सगळे इरफानमय झाले. त्याच्या जाण्याने मी निश्चित दुखावलो! अनेकजण नक्कीच असणार. याचा अर्थ काय आहे हे शब्दांत सांगणे कठीण आहे!

महेश भट्ट एकदा म्हणाला होता, “इरफान, थोडी गंदी ऑकिंग करना!” इरफानच्या मते महेशला म्हणायचे होते की सर्वसामान्य प्रेक्षकाला समजेल अशी थोडी भडक ऑकिंग कर! स्विच ऑन, स्विच ऑफ बहुतेक इरफानला जमायचे नाही. नसीरच्या भाषेत सांगायचे तर - रॉबर्ट डी निरो, डॅनियल डे-लुईसप्रमाणे इरफान आपल्या भूमिकेत भावनिक गुंतायचा. रोज रात्री स्टेजवर अशी भावनिक गुंतवणूक करणे कठीण होते. बहुतेक त्यामुळे इरफानने थिएटर सोडले. म्हणूनच डे-लुईस आणि मार्लन ब्रॅन्डो यांच्यासारखे कलाकार स्टेज सोडून गेले - त्यांना मिळालेल्या यशामुळे नव्हे तर स्टेजने त्यांच्याकडून ही जी मागणी केली होती त्यामुळे. नव्ह जांच लेना दफ्न करने से पहले, कलाकार उम्दा है वो, कहीं किरदार ना निभा रहा हो हे ऐकायला वेदनादायीक पण मार्मिक आहे. असे ज्या थोड्यांविषयी म्हटले जाईल त्यातला एक होता इरफान!

इरफान हा एक उत्कट जीवन जगला आणि त्याच उत्कटतेने त्याने भूमिका केल्या - आणि त्याची मीमांसा करण्याचे काम आता त्याने आपल्यावर सोपवलेय. बहती हवा सा था वो उडती पतंग सा था वो, कहाँ गया उसे ढूँढो. इरफानचे जीवन हे असे होते. त्याला एका रेषेत शब्दबद्ध करणे कठीण.

- धनंजय गांगल

भ्रमणधन्वनी : ९८२१०३२८३०

dhananjay.gangal@gmail.com

नदिष्ट

मनोज बोरगावकर

मूल्य २०० रु.

सवलतीत १२० रु.

॥गंयानी॥ * ||

काळे प्रकाश
निळे आकाश

डॉ. प्रमोद सलगरकर

मूल्य २५० रु.

सवलतीत १५० रु.

निजलेल्या जाणिवा जागवणारा काळ

उमा दीक्षित

The Great Realisation या व्हिडिओत एक बाबा आपल्या लेकाला सांगतो, माणसं एकमेकांबरोबर राहत होती; पण एकमेकांबरोबर जगणं विसरून गेली होती. एकमेकांबरोबर बोलणं विसरून गेली होती. त्यांच्या गाड्या धावत होत्या; पण त्यांना स्वतःला धावता येतं हेच विसरली होती. कोरोनाने त्यांना या सगळ्याची आठवण करून दिली.

नुकताच घरात मुलीने एक व्हिडिओ दाखवला. त्याचं नाव होतं The Great Realisation ...कोरोनाची भयावहता आणि लॉकडाऊनमधली अस्थिर अस्वस्थथा या मानसिक आणि सामुहिक रखरखाटाच्या काळात २०२० या वर्षाला एक अत्यंत रसरशीत जिवंत असं अस्तित्व मिळालं. हे खंरंच Year of great realisation ठरलं ...

Realisation या शब्दाचा अचूक अनुवाद काय करता येईल माहीत नाही.... कदाचित स्वतःबद्दलच्या अनेक गोष्टी नव्याने कळण्याचा हा काळ असं म्हणता येईल का?... स्वतःबद्दलचे अनेक शोध लागताना, अरे व्वा, मरायच्या आधी हे स्वतःबद्दलचं अगाध ज्ञान मिळालं हे बरंच झालं म्हणायचं, कारण हा असा स्वतःचा अभ्यास करायला इतके दिवस फुरसतच नाही मिळाली. ऑफिसमधून घरी परतायला रोजच उशीर ठरलेला... कधी उजेडात घरी परतल्याचं आठवतच नाही. ऑफिसमधल्या जबाबदाच्या निगुरीनं पार पाडायची अंगभूत सवय भराभर सरणाच्या दिवसाला आणि भवतालात भरत जाणाच्या अंधाराला कधी जुमानत नव्हती. घरी परत आल्यावर ठरलेल्या, नेमून असलेल्या कामांची ओळ थकून पांघरुणाच्या कुशीत शिरेपर्यंत संपत नव्हती. अरेच्या, असे जगत होतो आपण इतकी वर्ष! हा शोध लागला घरात असताना दिवस कसा सरतो हे पाहताना. Year of realisation.... यात मग खूप काही सापडलं.... मुलांशी गपा, नीटनेटकेपणानं करायचे पदार्थ, घरातल्या वस्तूंची उथळमाधळ न करता त्या पुरवून व्यवस्थित वापरायची आपली सवय, जीव ओतून केलेला चवीचा स्वयंपाक, वाचायची आहेत म्हणून बाजूला काढून ठेवलेली पुस्तकं, असं खूप काही... आणि सगळ्याच्या पल्याड रोजच कसलं भेलकांडत जगतो आपण आपलंच

लोभसवाणं आयुष्य... याची झालेली जाणीव... हे realisation... या सगळ्या नव्यानं कळत जाणाच्या गोर्टींचा अनुभव हवाहवासाही वाट होता. याबोरीनंच या काळात ऑफिसला जाताना घडत असलेल्या मुंबईचं अदृभूत दर्शन हाही मनावर कोरला जाणारा अनुभव होता. एरवी माणसांच्या गर्दीनं उत्फुल्ल वाहणारे मुंबईतले रस्ते आता रिकामे, निर्मनुष्य...! खंरं तर रिकामण या शहरात औषधालाही सापडार नाही असा या शहराचा खाक्या... अलिखित प्रोटोकॉलच. आता मात्र आसमंताला, लांबलचक हायवेना, गर्दीच्या सगळ्या ठिकाणांना एक अंतहीन रिकामण व्यापून वेढून उरलं होतं... हा अनुभव अस्वस्थ करणारा होता...पण हळुहळू या प्रवासात मुंबईचं अनोखं सौंदर्य, रस्ते, इमारती, रेल्वेस्थानकांना असलेलं एक स्वतंत्र देखणं अस्तित्व जाणवायला लागलं... एरवी माणसांच्या गर्दीत आणि जगण्याच्या धावपळीत ते कधी दिसण्याची शक्यताच नव्हती... रोज ऑफिसमधून उशिरा निघताना फक्त घर दिसायला लागायचं.. मात्र यात आभाळ कधी दिसल्याचं नाहीच आठवत... मरीन ड्राईव्हरून चर्नीरोडकडे जाताना एक टुमदार बंगला आहे, आजवर अनेकदा इथून जाताना कधीच दिसला नव्हता.... एरवी काय दिसत राहतं तर तावातावानं बोलणारी आणि चालत राहणारी माणसं, अव्याहत वाहत राहणारी वाहनांची लयबद्ध गती... यात या रस्त्यांचं, जुन्या ब्रिटिशकालीन इमरतींचं सौंदर्य हरवलेलंच असतं... आता दिसते तशी मुंबई कदाचित सत्तर-ऐंशी वर्षांपूर्वी दिसत असेल. डॉम मोराईझ यांच्या BOMBAY या पुस्तकात त्या जुन्या मुंबईची पूर्वी कधीतरी पाहिलेली छायाचित्र आठवली. मुंबईचं हे असं दर्शन लॉकडाऊनमुळे घडलं. ऑफिसमध्येही शुकशुकाट असला तरी ठरलेली कामं आपल्या

गतीन होत होती. या काळात अनेकांशी बोलताना, या अभूतपूर्व परिस्थितीत वेगवेगळ्या क्षेत्रांतली माणसं काय विचार करताहेत हे समजून घेणे रंजक तर होतंच, पण त्यातून काही शिकण्यासारखंही होतं. डॉ आनंद नाडकर्णीना आम्ही फोन केला तेव्हा ते म्हणाले, “एक दहा-पंधरा मिनिटांनी फोन आता जरा एका कामात आहे.” डॉक्टर घरी असले तरी त्यांचं निरंतर काही ना काही काम सुरु असणारच. काही वेळानंतर ध्वनिमुद्रणासाठी फोन केला तेव्हा डॉक्टर म्हणाले, “मधाशी तुम्ही फोन केलात तेव्हा असं कोणतं महत्वाचं काम मी करत होतो? तर मी भांडी घासत होतो.” घरातली ही अशी कामं करताना कुणालाच कमीणा वाटू नये, ही कामं घरातल्या सगळ्याच सदस्यांनी आनंदानं करावीत असं पुढे श्रोत्यांशी संवाद साधणाऱ्या ध्वनिमुद्रणात डॉक्टरांनी सांगितलं, उगीचच हुरूप वाटला. एका बाईंनी सांगितलं बाहेर पडायचं नाही मग व्यायाम कसा करायचा, असं वाटत होतं पण घरीही नियमित आणि ठोस व्यायाम करता येतो हे लक्षात आलं. त्या म्हणे नुकंतचं घरातच चौदा किलोमीटर धावल्या! त्यांच्या मित्रमैत्रिणी एका व्हॉट्सअॅप ग्रुपवर आज घरी कोणता व्यायाम केला याबद्दल सांगत आणि आपण केलेल्या व्यायामांचे व्हिडिओ एकमेकांना पाठवत होते. एखादी स्वतःच्या उपयोगाची असलेली गोष्ट करायला सुरुवात करायलाही आपल्याला अनेक वर्ष लागतात. शिवाय न करायची अगणित कारणंही सापडत असतात. हे टाळतां येतं. या कारणांना काही अर्थ नसतो हेच realisation. श्रोत्यांना योग्य माहिती देत असतानाच प्रसन्न प्रसारण द्यायचं ही आकाशवाणीची शिस्त. आज या शिस्तीनुसार वागताना आकाशवाणीबद्दल मनात पुढा एकदा आदर दाटून आला. शिवाय आकाशवाणीचं काम हे आनंदावी असंतच याचाही प्रत्यय आला, जेव्हा आकाशवाणीच्या संग्रहातली नाटकं यूट्यूबवर आणण्याचं काम सुरु झालं. ही जुनी ध्वनिमुद्रण ऐकण, ती ऐकताना टिपण काढण हे आवडणारंच काम. यातून अभ्यासही होत होता. तांत्रिकदृष्ट्या अत्यंत गुणवत्तापूर्ण अशी ही ध्वनिमुद्रण आहेत. या संदर्भातली एक आठवण आहे. ज्येष्ठ नाट्यकर्मी सुधा करमरकर या कधीही आकाशवाणीवर येण्यास किंवा फोनवरही बोलण्यास तयार नसत. मी अनेकदा तसे प्रयत्न केले. मात्र ‘वीज

म्हणाली धरतीला’ या त्यांच्या नाटकाचं एकदा पुनःप्रसारण होतं. या पुनःप्रसरणाची जाहिरात अनेक दिवस आम्ही करत होतो. सुधाताईकडे जाऊन प्रसारणाच्या वेळी त्यांना नाटक ऐकवणार आहे. मला आनंदच झाला. प्रसारण संपल्यावर लगेच तीलाताईकडे फोन आला. सुधाताईना बोलायचं होतं. सुधाताई बोलत होत्या... मला आज आकाशवाणीनं खूप आनंद दिला. मग त्या बराच वेळ बोलत राहिल्या. मला खूप बरं वाटलं त्या दिवशी. तर अशी ही आकाशवाणीच्या संग्रहातली नाटक. त्यांच्यावर काम करण्यासाठी आवश्यक तो निवांतपणा या लॉकडाऊनच्या काळात मिळाला.

घरच्या आघाडीवर काही वेगळंच चित्र दिसत होतं. मुलं घरकामात मदत करत होती हे आवडत होतंच पण आवडीनं करत होती हे जास्त आवडत होतं. कपाटातून पुस्तकं बाहेर येऊन सोफ्यावर, डायरिंग टेबलवर, पलंगावर रमली होती आणि त्यांना वाचणारी माणसं त्यांच्यात रमली होती. हे दृश्य सुखावणारं होतं. तन्हत-हेचे पदार्थ करताना छान वाटत होतं. घरातल्या मदतनीसांची आठवण तर येत होतीच, त्याचेव्ही त्यांना भरफारी घरी त्यांच्या लेकरांजवळ राहता येतंय याचा आनंदही वाटत होता.

The Great Realisation या व्हिडिओत एक बाबा आपल्या लेकाला सांगतो, माणसं एकमेकांबरोबर राहत होती; पण एकमेकांबरोबर जगण विसरून गेली होती. एकमेकांबरोबर बोलण विसरून गेली होती. त्यांच्या गाड्या धावत होत्या; पण त्यांना स्वतःला धावता येतं हेच विसरली होती. कोरोनाने त्यांना या सगळ्याची आठवण करून दिली. आता कोरोना गेलेला असेल, पण ही आठवण मात्र माणसाला चैतन्य देत स्वतःचं अस्तित्व त्याच्या अंतःकरणावर कोरून ठेवेल. असं घडलं तरी पुरेसं असेल.

- उमा दीक्षित

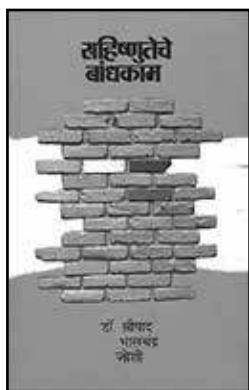
भ्रमणधर्वनी : ९८६७६७००३३

uma.dixit11@gmail.com

सहिष्णुतेचे बांधकाम

श्रीपाद भालचंद्र जोशी

मूल्य २५० रु.
सवलतीत १५० रु.

शिदोरी कुमार सोहोनी

मूल्य ६०० रु.
सवलतीत ३५० रु.

कोरीना आणि मी

मानसी गणेश कुलकर्णी

माझ्या दिवसभराच्या सगळ्या घडामोडी दोघंही मनापासून ऐकून घेतात. यामुळे मी सतत सकारात्मक ऊर्जेने भरलेली असते. याचा प्रतिसाद माझ्या कामात उमटत राहतो. घरातले दोघंही माझ्या काळजीत असतात. मी त्यांना आश्वस्त करत कामावर जात असते. मी नेहमी दोघांना सांगते की मी हा नोकरीपेशा स्वतःच्या हौसेने स्विकारला आहे मला माझं काम करताना खूप मजा येते. मी सतत त्यातला आनंद शोधत राहते त्यामुळे मला कंटाळा येत नाही आणि आज आमच्यासारख्या लोकांची गरज असताना मी मागे हटणं कसं शक्य आहे. हे काम करायला मी नाही जायचं तर कोण जाणार?

गेली एकोणतीस वर्षे मी नर्स म्हणून महापालिकेच्या इस्पितळात काम करत आहे. मला नर्सच्या युनिफॉर्मचे, तिच्या कामाचे पहिल्यापासूनच एक गूढ आकर्षण होते. गेल्या सात-आठ वर्षांपासून मी मुलुंडच्या सावरकर हॉस्पिटलमध्ये काम करते आहे. कोरोनाच्या अगोदरही आम्ही रुणांची काळजी घेत होतोच, पण कोरोनाचा उद्रेक मात्र कल्पनेच्या पलीकडचा आहे. सुरुवातीला आमच्याकडे देखील यात काही गंभीर असल्याचे सांगितले जात नव्हते. पण अचानक वरिष्ठ नेतृत्वाच्या पातळीवर आमच्या कामाची दखल घेतली जाऊ लागली आणि यातला गंभीरपणा जाणवायला लागला. जेवढं समजतोय तितकं हे प्रकरण साधं नाही याचीही जाणीव होऊ लागली.

गेले वर्षभर मी कॅच्युअल्टी विभाग सांभाळते आहे. हॉस्पिटलमध्ये हा विभाग सर्वांत महत्त्वाचा असतो.

बाहेरून कुठल्याही आपत्कालीन परिस्थितीतला रुण सगळ्यात अगोदर इथे येतो. नंतर त्याचं वर्गीकरण करून त्याला योग्य ते उपचार सुरु केले जातात. या विभागातील परस्थिती जर नीट हाताळली तर सगळं हॉस्पिटल सुरव्हीत सुरू राहत. म्हणजे.. तुझ्या अंतरी कोणती वाढले, मला हेलकावे बसू लागले.’ असे काही तरी असते. रोज सकाळी कुत्रा चावलेल्या रुणांची रांग असते. सगळेच गर्दीत असतात. मुलांना शाळेत जायचं असतं. मध्येच एखादे अपयाती रुण येतात. सकाळचा चहा देखील बन्याचदा नशिबात नसतो, अशी काहीतरी कामं निघत राहतात. परत एखाद्या सरकारी कार्यालयासारखं आजचं काम उद्या करायची सोय नाही. आज, आता, लगेच हा इथला परवलीचा शब्द असतो. आज सगळीकडे पॅनडेमिक, एपिडेमिक याची

चर्चा केली जाते आहे, पण आम्ही या सगळ्या गोष्टी रोजच हाताळत असतो. मलेरिया, गॅस्ट्रो, लेप्टो, डेंगू या साथीचे रिपोर्ट तयार होतच असतात. पण या लॉकडाऊनमुळे हे सगळं जरासं आटोक्यात आलं आहे. कुत्रा चावलेल्या रुणांची रांग बंद आहे, अपघात बंद आहेत. पण या लॉकडाऊनमुळे घरातल्या घरात लहान मुलांच्या धडपडण्यामुळे होणरे अपघात अचानक वाढले आहेत. खरं तर याहीपेक्षा मोठ्या समस्येला आपण सारेच तोंड देत आहोत. कोरोनाने सगळ्या गोष्टी उलट्यापालट्या झाल्या आहेत.

आमचं हॉस्पिटल पेरिफेरल आहे, छोटं आहे म्हणून सुरुवातीला कोरोनाचे पेशंट ठेवायचे नाही असे ठरले. दम्यान या पेशंटची वाढती संख्या सगळ्यांना काळजीत टाकणारी आहे. सेव्हन हिल्स हॉस्पिटल काही कारणाने वर्षभर बंद होते. ते चालू करायचं ठरवल्यावर तिथे लागणारा कर्मचारीवर्ग कुटून आणणार? तोही थोडक्या वेळेत. मग महापालिका प्रशासनाने आपल्या सगळ्या हॉस्पिटलमध्ये कार्यरत परिचारिकांना तिथे पाठवायला सांगितले. प्रत्येक हॉस्पिटलने आपल्या चार-पाच स्टाफ नर्स पाठवायचे ठरले आहे. जातील त्यांनी पंधरा दिवस तिथे काम केल्यानंतर आपापल्या हॉस्पिटलमध्ये परत यायचे. आज महापालिका प्रशासनाने ज्या तन्हेने मुंबईकरांना दिलासा मिळावा म्हणून कंबर कसली आहे त्याची बरोबरी कशाशी होऊ शकत नाही.

यात सुरुवातीला अनेक अडचणी येत होत्या. रेल्वे, बस सगळं बंद असल्यानं मोठा प्रश्न नियोजित ठिकाणी वेळेत पोचण्याचा होता. मी रिक्षाने रोज डॉंबिवली ते मुलुंड असा प्रवास करते. नव्याच्या मित्रामुळे हे शक्य झाले आहे. सरकारने रीक्षेत एका माणसाला प्रवास करायची

परवानगी दिली आहे. त्याला लागणारा पास मला हॉस्पिटलने पुरवला आहे. माझ्या सहकाऱ्यांनी आपापले मार्ग शोधले आहेत. ज्या जवळ राहत आहेत त्या आपापल्या गाडीने येतात किंवा त्यांचे नवरे त्यांना सोडून जातात आणि परत घ्यायलाही येतात. एक आमची मैत्रीण पार आसनगावाहून येते. सुरुवातीला नवरा गाडीने सोडून गेला पण परत जाताना पोलिसांनी इतके छळले, की तो परत तिला सोडायला येणार नाही म्हणाला. पोलिसांचाही दोष नाही. सुरुवातीला त्यांनाही कुठले स्पष्ट निर्देश नव्हते. त्यात नाहक अशी काही मंडळी भरडली गेली. दरम्यान हॉस्पिटलमध्ये रोज नव्याने निर्माण होणाऱ्या अशा समस्या निस्तरण्यासाठी प्रशासन कामाला लागले होते. स्टाफ नसला येण्याजाण्यासाठी नेमके साधन उपलब्ध करून देण्यात आले. आज पार बदलापूर्हून बसने स्टाफ हॉस्पिटलमध्ये पोचते आहे. पण फक्त सकाळी बस असते. रात्री उशिरा सुटणाऱ्या स्टाफचे प्रश्न तसेच आहेत, तो त्यांचा त्यांनी सोडवायचा अशी अपेक्षा ! मुख्य प्रश्न प्रवासाचा तसेच जेवणाचा होता. प्रवासाला बसमुळे थोडी सुसूव्रता आली. आमच्या हॉस्पिटलमध्ये मुलुंडची एक स्थानिक बाई जवळजवळ १८-२० डबे सकाळ-संध्याकाळ पुरवायची. पण कोरोनाचा उद्रेक वाढू लागल्यावर तिला तिच्या सोसायटीच्या लोकांनी घरातून बाहेर पडण्यास मज्जाव केला. त्यामुळे जेवणाचा पुरवठा बंद झाल्यावर मोठाच पेच निर्माण झाला. दरम्यान प्रशासनाने हॉस्पिटलच्या कर्मचाऱ्यांसाठी कॅटरिंग मुरु केले. सकाळचा नाश्ता आणि दोन वेळा जेवण हॉस्पिटलमध्ये येऊ लागले. बाहेर सगळे बंद असल्याने आजच्या तारखेला याचा मोठा आधार वाटतो. जेवण किंवा नाश्ता फार उत्तम नसला तरी वेळेला काहीतरी मिळत यातच आम्ही सर्वांनी आनंद मानला आहे. एकदा कसातारी बनलेला नाश्ता बघून मी त्या कॅटरिंगवाल्याला म्हणाले, 'बाबारे, तुझी काही आमच्याशी दुष्पनी आहे का ?' तर त्याच्या उत्तराने मात्र आम्ही सगळे गप्प झालो. तो म्हणाला, 'पूर्वी फक्त चार हॉस्पिटलमध्ये जेवण देत होतो, आता तेरा हॉस्पिटलमध्ये मी जेवण पुरवतोय. सामान मिळत नाही, काम करण्याचा माणसांची कमतरता आहे त्यामुळे कळत असूनही तुम्हा लोकांना अधिक उत्तम सेवा देता येत नाही.' या लॉकडाऊनमुळे सगळ्यांचे हात होत आहेत तर एक दिवस जाणवलं की माझ्या ॲप्रनचे एक बटण तुटले आहे. या लॉकडाऊनमुळे ते मलाही सहज मिळत नाही. म्हटले तर फारच बारीक गोष्ट आहे पण मिळत नाही हे वास्तव आहे. मलाही वयानुसार शरीरात स्त्रीसुलभ बदल जाणवत आहेत. डॉक्टर सांगतात नारळपाणी प्या, तेही सध्या दुरापास्त झाले आहे.

मी एकटीच रिक्षाने जाते येते. रस्त्यावरचा सन्नाटा, शांतता घाबरवून सोडतात. रिक्षावाला ओळखीचा आहे, विश्वासातील आहे तरीही कधीतरी रात्रीअपरात्री प्रवासात बावायलाही होते. दुपारच्या रणरणन्या उन्हातही लाल कंचन, बहरलेला पिवळा सोनबहावा, मधेच रस्ताभर पसरलेला पिवळा रसरशीत सोनमोहोर मला सतत सोबत करत असतात. मी या झाडांच्या खुणा मनाशी नोंदवून ठेवल्या आहेत. तेवढाच लांब एकाकी रस्ता उगाचच कमी झाल्यासारखा वाटतो. ही झाडं ओळखायला मला माझ्या सख्यानं शिकवलं.

परवाचीच गोष्ट एटीएममधून पैसे काढायचे होते. भर दुपारी आम्ही पैसे असलेले एटीएम शोधत होतो. काम झाल्यावर याने रिक्षा एके ठिकाणी घ्यायला सांगितली. मी कामावरून दमून आले. इतक्यात त्यांनं एके ठिकाणी झाडाखाली उतरायला सांगितले. म्हणाला समोर बघ आणि मी अक्षरशः हरखून गेले. समोर संपूर्ण फुलांनी बहरलेला ताम्हणवृक्ष खालपासून वरपर्यंत जांभळ्या रंगाची उधळण करत दुपारच्या रखरखत्या उन्हात वेड लावत होता.

आता पीपीई किटबद्दल अनेक डॉक्टर तक्रार करत आहेत. श्वास घेण अवघड होतं, शरीरधर्म उरकण्यात अडचणी येतात. हे सगळे आमच्या बाबतीतही होत आहे. आमच्या सहकारी या ठिकाणी काम करताना पाणी वगैरे कमी पितात, कारण एकदा ते किट चढवलं की फारशी हालचाल सहजपणे करता येत नाही. परत तिथे काम करण्याचा आमच्या स्टाफ नर्स इतरांपेक्षा अधिक पेशंटच्या संपर्कात असतात. त्यामुळे धोकाही वाढलेला असतो. तशीही नर्स नेहमी उपेक्षितच असते. आम्ही कधीच हायलाईटमध्ये नसतो. कधीतरी डॉक्टरांच्या बरोबर पेशंटचा मार वगैरे खाताना इकडेतिकडे मीडियावर कधी दिसलो तर दिसतो. पगार सगळ्यांना मिळत असतोच, पण आम्हाला मात्र आमच्याच सेवेचा जाब विचारला जातो. कुठल्या परिस्थितीत आम्ही काम करतोय याचा कुणी विचार करत नाही. आपलं काम आपण इमानदारीने करण्यात आम्हाला कसली लाज वाटत नाही. पण या कोरोनाने आमच्या कामाची दखल जागतिक स्तरावर घेतली गेली आहे. आपलं केंद्रीय नेतृत्व आणि राज्याचे माननीय मुख्यमंत्री स्वतःच आमच्या कामाची दखल घेताना दिसतात तेव्हा खूप छान वाटलं. नकळत खालपर्यंत हा विचार झिरपत जातोय याबद्दल कृतज्ञता दाटून येते. आपल्या राज्याच्या सचिव पातळीवर असणारे अधिकारी वैद्यकीय क्षेत्रातील जाणकार असल्याचं ऐकिवात

आहे. त्यामुळेदेखील आपण ज्या तन्हेने निर्णय घेतोय किंवा त्याची अंमलबजावणी करतोय ते खरेच वाखाणण्याजोगे आहे. वरिष्ठ जर कंबर कमून कामाला लागले असतील तर आम्ही मागे हटण्याचा प्रश्न उद्भवत नाही. टाळ्या वाजवून, दिवे लावून, पुष्पवृष्टी करून पेशंट बरा होत नाही हे सगळ्यांना माहीत आहे, पण अशा छोट्या छोट्या कृतींनी आमची हिंमत वाढते, या लढाईत आपण एकटे नाही ही भावना वाढीस लागते. आजच्या तारखेला जगातील सर्वोच्च नेतृत्व भांबावलेल्या अवस्थेत आहे. तिथापासून आपल्या स्थानिक नगरसेवकांपर्यंत कुणाहीकडे या समस्येचे समाधान नाही. तरीही भारतानं घेतलेल्या अनेक निर्णयांचं जागतिक स्तरावर कौतुक होत आहे. आमच्या रोजच्या लढाईत इतरांनीही सामील झाले पाहिजे. आम्ही पुढे होऊन सगळे धोके पत्करून काम करतच आहेत पण समाजातील सर्व स्तरातील लोकांनी आम्हाला पाठिंबा द्यायला हवा आणि ही कृतज्ञतेची भावना आतून यायला हवी, कुणीतरी सांगतोय म्हणून नको असे मनापासून वाटते - पाठीवर हात ठेवून, 'फक्त लढ म्हणा!' एवढेच अपेक्षित आहे. गेले काही दिवस आम्हाला आमच्या परिवारात परतण्यावर बंदी घालण्याचा निर्णय प्रस्तावित आहे. मुंबईत आरोग्यव्यवस्थेत गुंतलेल्या पण कल्याण-डोंबिवली येथे राहणाऱ्या सर्व कर्मचाऱ्यांनी हॉस्पिटलच्या जवळच कुठल्यातीरी हॉटेलमध्ये राहावे असे निर्देश देण्यात येत आहेत. म्हणजे ही नक्की कोणाची सोय आहे? एका बाजूला आमचं कौतुक करायचं आणि दुसरीकडे प्रत्यक्षात हे कौतुक आमच्यासाठी घेतलेल्या निर्णयांमध्ये परावर्तित होताना मात्र दिसत नाही. हा आमच्यावर अन्याय आहे. आम्ही दिवसरात्र लोकांची सेवा करायची पण आम्हाला जिथून या लढाईसाठी बळ मिळणार तिथे आम्ही परतायचं नाही. असे निर्णय घेणारे निव्वळ साथीच्या आजाराचा विचार करत आहेत. आम्हालाही आमच्या परिवाराची, आमची काळजी आहेच की. आजच्या तारखेला राहण्याची, जेवणाची जी सोय आहे ती फार कौतुकास्पद नाही. खूपदा पोटभर जेवणही मिळत नाही, पण आमची कसलीच तक्रार नाही आणि आम्ही खूप अपेक्षाही करत नाही. या युद्धात ज्या प्रशिक्षित मनुष्यबळाची आवश्यकता आहे त्यांच्या बाजूनेदेखील वरच्या लोकांनी विचार करायला हवा. गेले काही दिवस मी ज्या रिक्षाने ये-जा करते आहे त्यालाही त्याच्या विभागातले लोक बाहेर जाण्यासाठी विरोध करत आहेत. मी, माझं, मला इतकाच विचार या कोरेनानं सगळीकडे पसरवला आहे. कुणीतरी त्याचं कौतुक सोडा पण निदान हिंमत तरी वाढवायला नको का? प्रत्येकाला शिवाजी हवा आहे पण तो शेजारच्या घरात. मी सुरक्षित राहिलो पाहिजे इतकाच स्वार्थी विचार सगळीकडे बोकाळलेला जाणवतोय. आम्ही सगळ्यांसाठी काम करतोय पण आम्हाला मात्र कुणी आपलं मानायला तयार नाही. अशा बारीकसारीक अनंत अडचणी आहेत पण आम्ही कुणीही धीर सोडलेला नाही.

कोरोनाचा उद्रेक होण्याअगोदर आम्ही गळ्यात काहीतरी घालायचो. हातात मात्र बांगड्यांची सवयच नव्हती. सुरुवातीला यावरून सासुबाई टोचून बोलताना मी दुर्लक्ष केले होते कारण त्यांना

आमच्या कामाचं स्वरूप माहीत नव्हत. पण काळाच्या ओघात एक दोन बोटांमध्ये अंगठ्या मात्र घालत होते. आमच्या नोकीत नटण, मुरडणं स्त्री असूनही वर्ज्य आहे. म्हणजे सणासुटीच्या दिवसांत साड्या दागिने घालून सजूनधजून जायचं आणि सही करण्याअगोदर सगळा साज उतरवून युनिफॉर्म चढवायचा. याची वर्षानुवर्षे इतकी सवय होऊन जाते की सणासुटीचे काही वाटेनासे होते. तर कोरेनाने आमच्या माफक सजण्यावरच पहिली गदा आली आहे. सगळेच दागिने काढून टाका ही पहिली सूचना आम्हाला आली. दरम्यान हॉस्पिटलमध्ये येताना किंवा जाताना साधेच कपडे घालतो आहोत. दिखावा टाळण्यासाठी आम्ही हे आवर्जून करत आहोत. हे काही कुणी आम्हाला सांगितले नाही पण भोवतालच्या परिस्थितीला नकळत दिलेला हा आमचा प्रतिसाद आहे. आता कोविडसाठी जे कपडे घालायचे ते शक्यतो वेगळे असावे असे आमच्यापैकी काही जणींनी ठरवले.

मग ओटीचा (ऑपरेशन थिएटर) ड्रेस घालून वर पीपीई किट चढवायचे असे ठरले. खरं तर आजच्या दिवसांत नुसत्या युनिफॉर्मर अऱ्पन जरी चढवला तरी घामानं थबथबून जायला होतं. तर ओटीच्या कपड्यांचा शोध घेताना कळले, की मुलुंडला पूर्वेकडे एका मेडिकल स्टोअरमध्ये हे मिळतात. आमच्या एकाला तिकडे चौकशीसाठी पाठवले. त्याने खबर आणली की सध्या संपले आहेत, नवीन कधी येतील ते माहीत नाही. मग नेहमी प्रमाणे हळ्ळाचा नवरा असतोच छळण्यासाठी! त्याला म्हणाले, बघे रे काही होतं का. त्याने त्याच्या संपर्कतून योग्य माणसाचा नंबर मिळवला. दहाव्या मिनिटाला आम्ही त्याला माझ्यासाठी दोन सेटची ऑर्डर देऊनपण टाकली. तिसऱ्या दिवशी त्यार ड्रेस हातात आले. मी खूश झाले. घालून बघितले तर थोडा लूज वाटला. मग त्याला परत फोन करून विचारले. त्याने त्यांच्या कारखान्यात यायला सांगितले. दुसऱ्या दिवशी दुपारच्या ड्युटीला जाताना तिथे पोचले. चार मजली वेगवेगळ्या शाळेचे किंवा कंपनीचे फक्त युनिफॉर्म शिवून देणारा तिथे कारखाना व शोरूम होते. मी गेल्यावर सिक्युरिटीने माझ्या हातावर सनिटायजर टाकले. हात स्वच्छ करून मी लिफ्टच्या दिशेने निघाले तर अचानक वरून संपूर्ण शरीरावर सॅनिटायजरचा फवारा आला. माझ्या स्वच्छतेची खात्री पटल्यावर मी त्या कारखान्यात प्रवेश केला आणि तिथलं दृश्य बघून मी दंग झाले. आत सध्याच्या घडीचे सगळे नियम पाळत शांतपणे जवळजवळ शंभरेक माणसे तरी काम करत होती. बाहेर दिसणारा बेरोजगारांचा गावाच्या दिशेने एकाकीपणे चालणारा तांडा संपता संपत नाही, तिथे या पार्श्वभूमीवर अशा तन्हेनं शिस्तबद्ध काम करणारी माणसं बघून मन भरून आलं.

आम्ही सगळे कर्मचारी हॉस्पिटलमध्ये येणारा कुठलाही पेशंट वाचायला हवा यासाठी नेहमीच जिवाचं रान करत असतो. हाताखालच्या वॉर्ड बॉय ते वरिष्ठ सहकारी, डॉक्टर या सगळ्यांचा समन्वय साधून पेशंटला योग्य उपचार मिळावेत म्हणून आम्ही नेहमीच तत्पर असतो. कुणालाही न दुखावता कामं करणं सोपं नसतं, पण आम्ही मात्र हे करत असतो. कुठल्याही कारणाने आपल्यावर कुणी खुन्रस ठेवू नये, डुख धरू नये याची सततच काळजी घ्यावी लागते,

कारण आमच्या जाण्यायेण्याच्या वेळा विचित्र असतात. खूपदा आम्ही एकठूणाच असतो. अशावेळी सगळा समंजसपणा आपणच दाखवायचा असतो; अशीच व्यवस्थेचीही अपेक्षा असते. वर्षानुवर्षे काम करताना ही भावना मनात रुजलेली असते. आता हा कोरोना मात्र कल्पनेपलीकडचे शिकवतो आहे. आमच्या काही जणी सेव्हन हिल्सला रोटेशनवर काम करायला जातात. सेव्हन हिल्स येथे वरच्या चार मजल्यांचे व्यवस्थापन मुंबई महापालिकेच्या अखत्यारित आहे. खालचे दोन मजले रिलायन्स सांभाळते. यात व्हेंटिलेटर, अत्याधुनिक सुविधा उपलब्ध आहेत. अर्थात पेशां सरकारी मागानिच येतात. तिथला आमच्या एका मैत्रिणीचा अनुभव आम्हा सर्वांना मुळापासून हादरवणारा होता. ती बघत होती, एक पन्नाशीच्या पुढे असलेली बाई गेले दोन दिवस जरा अधिकच अस्वस्थ आहे. तिने ते उपस्थित डॉक्टरांच्या लक्षात आणून दिले. या कोरोनाच्या पेशांची अवस्था बघता बघता अचानक बिघडते, श्वास घेणे अवघड होत जाते. आपल्या डोळ्यांसमोर पेशांचा श्वास वरच्या वर अडकतो आणि सगळाच खेळ खल्लास होते.

डॉक्टर देखील हतबल होताना दिसत आहेत. आपल्या डोळ्यांसमोर माणसांना मरताना बघून आपण निव्वळ अगतिक आहोत एवढं मात्र कोरोनानं निष्प्रपणे शिकवलं. आम्ही सर्वजण जिवाच्या आकांतानं मरणाला थोपवण्याचा प्रयत्न करत आहोत. परिणामांची, निकालाची शाश्वती नसलेल्या लढ्यात सर्व ताकदीनिशी उतरलो आहोत. या लढ्याचा मुख्य उद्देश माणूस वाचवण्याचा आहे. युद्ध ही मारण आणि मरण हे दोनच पर्याय समोर ठेवणारी हिंसक कृती आहे. कोरोनाशी लढताना आम्हाला कुणाला मारायचंही नाही नि मरायचंही नाही. इथे, आघाडीच्या फळीत लढा देणाऱ्या आम्हा सगळ्यांना स्वतःबरच इतरांनाही नवजीवन द्यायचं आहे.

कोरोनाने सारे जगच हतबल झाले आहे. ते पार दूरवर चायनामध्ये वरौरे होते तेव्हा त्याचा मनात विचारही येत नव्हता. पण आपल्या आजूबाजूला माणसं अगदी किंचुमुंग्यासारखी मरताना बघून हादरायला होते. या आपत्तीमुळे सगळे जगच भेदरलेल्या अवस्थेत आहे. आजतागायत कुणाकडे यावर कसलाही उपाय सापडलेला नाही. माझ्या मैत्रिणीही या अवस्थेतून जात आहेत. माझ्या घरातील

वातावरण मात्र फारच आल्हादादायक आहे. लेखन-वाचन करणारा नवरा. संगीत आणि निसर्गांच्या सांगिध्यात रमणारा माझं मुलगा माझं स्वागत करायला नेहमीच उत्सुक असतात. सखा तर नेहमीच माझ्यासाठी टिपकागदासारखा माझा सगळा ताण, वैताग, थकवा पार शोषून घेतो. घरात सतत किशोरी आमोणकर, भीमसेन, कुमारगंधर्व यांच्या मैफिलीचा उत्सव मुरु असतो. गाण्यातले फर काही कळत नाही पण ऐकताना आपला तणाव निवळतोय, आपण पिसासारखे हलके हलके होतोय हे जाणवत राहते. मुलाने या संदर्भातली लागणारी अत्याधुनिक साधने घरात अगोदरच आणून ठेवली आहेत. उत्तम झंगजी, मराठी, हिंदी चित्रपटांचा आस्वाद आम्ही सगळे मिळून घेतोय. घरात असताना एकत्र जेवण आणि नाश्ता करण्याचा प्रयत्न असतो. एकमेकांशी छान गण्या मारत असतो. माझ्या दिवसभराच्या सगळ्या घडामोडी दोघेही मनापासून ऐकून घेतात. यामुळे मी सतत सकारात्मक ऊर्जेने भरलेली असते. याचा प्रतिसाद माझ्या कामात उमटत राहतो. घरातले दोघेही माझ्या काळजीत असतात. मी त्यांना आश्वस्त करत कामावर जात असते. मी नेहमी दोघांना सांगते, की मी हा नोकरीपेशा स्वतःच्या हौसेने स्वीकारला आहे. मला माझे काम करताना खूप मजा येते. मी सतत त्यांतला आनंद शोधत राहते त्यामुळे मला कंटाळा येत नाही आणि आज आमच्यासारख्या लोकांची गरज असताना मी मागे हटणे कसे शक्य आहे. हे काम करायला मी नाही जायचे तर कोण जाणार? हीच सकारात्मक ऊर्जा मी माझ्या सहकाऱ्यांनाही देण्याचा प्रयत्न करते. मग हॉस्पिटलमध्ये राब राब राबून घरी येते तेव्हा पार खचून गेलेली असते. मग पुन्हा एकदा भीमसेनर्जीचा सारंग किंवा तत्सम काहीतरी घरी आल्यावर ऐकायला मिळते आणि मी पुन्हा नव्या उमेदीने येणाऱ्या दिवसाला सामोरे जायला सिद्ध होते!

मानसी गणेश कुलकर्णी

(शब्दांकन - गणेश मनोहर कुलकर्णी)

प्रमणध्वनी : ९८१९०५०४४४

magnakul169@gmail.com

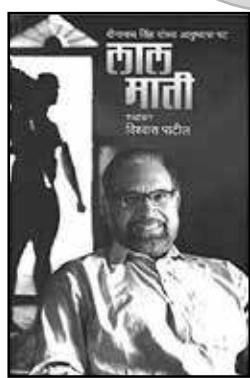
magnakul@rediffmail.com

दीनानाथ सिंह यांच्या आयुष्याचा पट

॥ग्रंथानि॥ *

लाल
माती
शब्दांकन
विश्वास पाटील

मूल्य १५० रु.
सवलतीत ९० रु.

जातिव्यवस्था
आणि
महाराष्ट्रातील
जाती-जमाती
सुनिल सांगळे

मूल्य ६०० रु.
सवलतीत ३५० रु.

राजधानी वॉर्सिंगटन कुस्त्रप कलाकरांचे हॉलिवूड

डॉ. मोहन द्रविड

इंपीचमेंट संपले असले तरी ज्याने इंपीचमेंटला जन्म दिला तो संघर्ष (#resistence) काही संपलेला नाही. सेनेटमध्यलं मतदान संपतं न संपतं तोच अमेरिकेतल्या सर्व शहरांमधल्या चौकाचौकांमध्ये डेमोक्रॅटिक कार्यकर्त्यांची गर्दी जमायला सुरुवात झाली. हातात झेंडे, बॅनर्स, फलक. त्यावर प्रामुख्याने लिहिले होते, ‘‘सेनेटमध्ये झालेला काही खटला नव्हता. तो होता फार्से!’’

अमेरिकेची राजधानी वॉर्सिंगटन ही रंगभूमी राजकीय नाटकांकरता प्रसिद्ध आहे. त्यातले मुख्य म्हणजे निवडूनक हे नाटक. दर चार वर्षांनी इथली ‘लोकशाही नाटक मंडळी’ देशभर या नाटकाचे खेळ करते. ते जवळजवळ वर्षभर चालते. यातल्या नांदीला प्रायमरी म्हणतात. ती सहा महिने चालते. नंतर मुख्य नाटक. शेवटी उपसंहार. यात इलेक्टरल कॉलेज, शपथविधी वरैरे घटना येऊन जातात. मग नाटक संपते आणि पब्लिक घरी जाते. पण २०१६ त्याला अपवाद निघाले आणि खास लोकाग्राहास्तव उपसंहार लांबवला. चांगली चार वर्ष लांबवला. त्यात सॅम्युअल फूट या नाटककाराच्या ‘The Liar’ ह्या जुन्या (सन १७६४) प्रहसनाचे (Farce) आधुनिक रूपांतर समाविष्ट केले. एखाद्या लांबलचक दक्षिणात्य चित्रपटाला लाजवेल इतका गुंतागुंतीचा प्रहसनाचा प्लॉट असला तरी ते तुफान चालले.

या प्रहसनातील मुख्य पात्र उच्चपदावरील एक रंगेल ठक आहे. त्याच्या स्मरणशक्तीबद्दल शंका याची इतपत तो खोटं बोलतो. ठरवून खोटं बोलतो, चुकून खोटं बोलतो. सत्तरीत आला असला तरी वाह्यात शाळकरी मुलासारखा मर्खलाशीने बोलतो. त्याला पकडायला आलेले कायद्याचे रक्षकही तितकेच बनेल आणि खोटारडे आहेत. ते नाना प्रकारच्या कलृपत्या वापरून त्याला जाळ्यात पकडायचा प्रयत्न करतात. पण आपला कथानायक शेरास सव्वाशेर असतो आणि काही ना काही कल्पना लढवून तो शिरसलामत बाहेर पडतो.

नाटकाचा किंवा चित्रपटाचा शेवट माहीत असला तरी तो परतपरत बघायला प्रेक्षक जात असतात, हे सर्वश्रृत आहे. कारण अशा ठिकाणी शेवट हा फारसा महत्त्वाचा नसतो. पण त्यातले नाट्य, त्यातला अभिनय या गोष्टी पुन्हापुन्हा बघण्यासारख्या असतात. पूर्वी एकदा या प्रहसनाचा प्रयोग झाला होता. तो चांगला दोर्नअडीच वर्षे

चालला. त्याचे पडसाद अजूनही उमटतात. त्यातली बरीचशी पात्रे जरी आजच्या प्रहसनात विरुद्ध भूमिका करत असली तरी त्यांची जुनी कामगिरी इतकी जबरदस्त होती की प्रेक्षक ती अजूनही विसरलेले नाहीत.

एका जुन्या आणि जाणत्या नटाची संवादफेक प्रेक्षकांच्या अजूनही चांगली लक्षत आहे. ‘‘कायदेशीर तरुदीचा (म्हणजे इंपीचमेंटचा) उपयोग उथल्याणे करणे योग्य नाही. त्याचे इंपीचमेंट ही अतिशय गंभीर बाब आहे,’’ हे वाक्य हमखास टाळ्या मिळवायचं. ‘‘त्याला दोन्ही पक्षांचा पाठिंबा पाहिजे. नाहीतर देशात दुफळी माजेल. फक्त एका पक्षाचा पाठिंबा आणि दुसऱ्या पक्षाचा अजिबात नाही अशी परिस्थिती देशाच्या दृष्टीने धोक्याची आहे. अशा इंपीचमेंटला नैतिकता राहणार नाही. शिवाय त्यामुळे येणारी कटुता वर्षानुवर्षे जाणार नाही.’’ विशेष गोष्ट म्हणजे नवीन (२०१६-२० सालच्या) प्रहसनात त्याला मुख्य भूमिका होती.

‘‘माननीय सभापती,’’ मँक्सीन आंटी-दुसरं एक पात्र-म्हणते. ‘‘आपले प्रेसिडेंट आपल्या देशाचे सेनानायक आहेत. त्यांच्यावर सर्व जगासमोर आपण आरोप करण किंती योग्य आहे? आपल्या देशाची लाज आपणच जगासमोर काढत नाही का? मातृभूमीसाठी प्राण द्यायला तयार असलेल्या आपल्या जवानांना आपल्या सेनापतींवर असे शितोडे उडवलेले बघून काय वाट असेल?’’

हा वीसेक वर्षापूर्वीचा प्रयोग. त्यानंतर पटोमक नदीतूम भरपूर पाणी वाहून गेले होते. नवीन प्रयोगातील संच बन्यापैकी बदलला होता. काही नट जुने होते पण त्यांच्या भूमिका बदलल्या होत्या. पूर्वीचे चोर आता पोलीस झाले होते, तर पूर्वीचे पोलीस चोर. तरीसुद्धा त्यांच्या अभिनयात कसलीही कमतरता भासत नव्हती. तोच आवेश,

तोच जोश, तीच काळजाला हात घालणारी भाषणं, तीच रडारड, तोच अश्रुपात. विषयही तेच: पवित्र घटना, तिची पायमळी, सर्वज्ञ घटनाकार आणि त्यांनी दिलेले इशारे, आपला देश, लोकशाही आणि स्वातंत्र्य यांच्यावर घाला, इत्यादी इत्यादी.

या नवीन प्रहसनातला नायक (आणि खलनायक) आहे डॉनल्ड ट्रंप. हिलरीमर्दन करून तो विजयमान होतो ६ नोव्हेंबर २०१६ रोजी, आणि इंपीचमेंटच्या प्रहसनाची नांदी वाजते. हिलरी हॅम्लेटच्या बापाच्या भुतासारखी सर्वत्र हैदोस घालत असते. अदृश्य असली तरी तिचे अस्तित्व क्षणोक्षणी जाणवते. आणखी एक अदृश्य पात्र म्हणजे पुटिन. ऑथेलो या नाटकामध्यल्या इआगोसारखा हा अधोर आहे. इआगो हा जसा डेस्डमोना, ओथेलो आणि कॅसिओ यांच्यांमध्ये कुटिल रीतीने कलह निर्माण करून संपूर्ण खानदानाचा सत्यानाश करतो तसा पुतिन निष्पाप अमेरिकन लोकांत भांडणं लावून त्यांची दुर्दशा करायच्या मागे असतो. पुतिनचा ट्रंपवर असलेला सुम आणि अनाकलनीय प्रभाव हे प्रस्तुत प्रहसनाचे उपांग आहे.

प्रहसनाच्या उपोद्घातात ट्रंपच्या विजयाने सर्व राजकीय विश्लेषकांचा मूर्खपणा उघड्यावर पडलेला असतो आणि त्यांचं हसं झालेलं असतं. पुतिनने त्यांच्यावर मात केलेली असते. आता पुतिन आणि ट्रंप दोघांनाही क्षमा नाही. Hell knows no fury like a pundit scorned. या न्यायाने ते मैदानात उतरलेले असतात. ट्रंप मूर्ख आणि त्याचे समर्थक तद्दन्त मूर्ख. तरी ट्रंप निवडून येतो म्हणजे मतांत काहीतरी गडबड आहे. म्हणून प्रथम मतांच्या फेरमोजणीची मागणी करतात. पण त्यात काही यश मिळत नाही. मग इलेक्टरल कॉलेजवर ते देशावरचा एखादा कॅन्सर असल्यासारखी सडकून टीका करतात.

त्यानंतर पुढचा प्रयत्न म्हणजे सर्व प्रकारची प्रलोभनं दाखवून ट्रंपची इलेक्टरल कॉलेजमधील मते फोडायची. हा घोडेबाजार निर्लज्जपणे उघडउघड चालतो. साधारण तीनशे-चारमधली तीस मते फोडायची. फुटिरांना प्रेरणा मिळावी म्हणून त्यांना हॅमिल्टन इलेक्टर्स अशी गोंडस संज्ञा बहाल होते. (यात विरोधाभास हा की इलेक्टरल कॉलेज मुळात जन्माला आले ते हॅमिल्टनमुळे!) चुटकीसारखे काम होऊन जाईल, असा अंदाज. पैशाच्या थैल्यांच्या नाड्या सैल झाल्या. पण एकसुद्धा मत फुट नाही. पुन्हा सार्वजनिक त्रागा. इलेक्टर्स कसे बेशरम आणि देशद्रोही आहेत यावर चर्चा!

हिलरीचे खास समर्थक म्हणजे कृष्णवर्णीय खासदार. त्यांच्यात आधारीवर होती मॅक्सीन आंटी. वीस वर्षांपूर्वी तिने केलेल्या भूमिकेचे फार कौतुक झाले होते. ट्रंप निवडून आल्यापासून दर महिन्याला तिची अविस्मरणीय अशी ट्रंपविरोधी घोषणा असायची. ‘‘हा हलकट आणि खोटारडा आपला प्रेसिडेंट ही शरमेची गोष्ट आहे. याला काढून टाकलं पाहिजे.’’ (मे २०१७) ‘‘मी याला इतकी हैराण करणार आहे की मला इंपीच करा अशी तोच देवाकडे प्रार्थना करेल. (सप्टेंबर २०१७) ‘‘इंपीच ४५’’, अशी घोषणा देत तिने आपल्या हजाराहून अधिक सहकाऱ्यांबरोबर मोर्चा काढला. (नोव्हेंबर २०१७) इथे ४५ म्हणजे अमेरिकेचा ४५ वा प्रेसिडेंट!

ट्रंपविरुद्धचा पहिला इंपीचमेंटचा ठराव जुलै २०१७ मध्ये,

म्हणजे ट्रंपच्या पहिल्या सहा महिन्यांतच, लोकसभेत आला. ट्रंपने FBI चा प्रमुख जेम्स कोमीला बडतर्फ केले हे त्यामागचे कारण होते. असं बडतर्फ करणं खरं म्हणजे संपूर्णपणे त्याच्या अख्यतारीत होतं. गंत ही की कोमीला बडतर्फ क रण्याची मागणी डेमोक्रेटिक पक्षानेच आधी केली होती. हिलरीने स्वतःच्या पारभवाची जी असंख्य कारण दिली आहेत त्यात कोमी हे एक कारण होतं. तेव्हा तो तिरस्कारणीय खलनायक होता. त्याचा ट्रंपशी राडा झाला त्या दिवसापासून तो संत आहे.

पहिला इंपीचमेंटचा ठराव सभेने डिसेंबर २०१७ मध्ये ३६४-५८-४ असा उडवून लावला. आता अमेरिकेतील प्रत्येक घटनेत पाताळ्यंत्री पुतिनचा Invisible hand दिसायला लागला. ज्यांना ती दिव्यदृष्टी नव्हती ते एकतर दूधखुळे होते, किंवा पुतिनचे हस्तक, किंवा दोन्ही! अमेरिकेत एकूण जी काही १७ गुपहेरखाती आहेत त्या सर्वांनीसुद्धा मान्य केलं की ट्रंप निवडून आला ते केवळ पुतिनच्या कारवायांमुळे. ते एकदा सिद्ध झालं की ट्रंपला हाकलता येईल. तेव्हा ट्रंपची सखोल चौकशी करण्यासाठी एक समिती नेमायचं ठरवलं. ट्रंपच्या सहकाऱ्यावर चोरून इलेक्ट्रॉनिक पालत ठेवली.

त्यानंतर दोन वर्ष म्युलर चौकशी पुराण चालू झाले. तिथे डोंगर पोखरून उंदीर्ही मिळाला नाही. मध्यंतरी डेमोक्रेटिक पक्षातल्या आणि काही बाहेरच्या शहायणांनी ट्रंपला नोकरीवरून काढायचा ‘शॉर्ट कट’ काढला. तो म्हणजे घटनेची २५वी दुरुस्ती. ही दुरुस्ती जॉन केनेडीच्या मृत्युनंतर केली होती. त्यातील तिसऱ्या आणि चौथ्या विभागात प्रेसिडेंड आजाराने किंवा अन्य कारणाने जायबंदी झाला तर तो काम करण्यास अक्षम आहे असं कुणी आणि कसं जाहीर करायचं याचे नियम आहेत. मुख्यतः ती जबाबदारी उपाध्यक्ष आणि मंत्रिमंडळाची आहे. आता शहायणांची कलृसी अशी, की ट्रंपला त्याच्या मंत्रांनी वेडा ठरवायचा! पण मग उपाध्यक्ष अध्यक्ष होईल, आणि उपाध्यक्ष पेस हा ट्रंपेक्षा अधिक हरामी आहे, या सबीबीखाली तो मार्ग अवलंबला नाही.

हिलरी निवडून येणार याबद्दल निवडणुकीच्या रात्री साडेअकरा वाजेपर्यंत कुणाच्याही मनात संदेह नव्हता. जगातल्या जवळजवळ सर्व देशांनी चोरून जमेल तशी हिलरीलाच मदत केली होती. त्यातला एक युक्रेन हा देश. तिला मदत म्हणून युक्रेनने ज्या गोष्टी केल्या त्यांत एक म्हणजे निवडणुकीतील ट्रंपच्या प्रचारप्रमुखाला पैशाच्या लफड्यात गुंतवले. त्यात तो सापडला आणि ट्रंपची व्हायची ती नाचकी झाली. युक्रेन हा तीन वर्षांनी पुन्हा वेगळ्या भूमिकेत रंगमंचावर आला. प्रहसनाच्या या अंकास युक्रेनगेट म्हणून ओळखले जाते.

युक्रेनगेट हे काय आहे हे कळायला सर्वप्रथम युक्रेनची माहिती असणे जरुरीचे आहे. अशा नावाचा देश आहे हेच मुळात सर्व-सामान्यांना माहीत नाही. आणि जाणकारांमध्ये युक्रेन हा खरोखरच वेगळा देश आहे की रशियाचा भाग आहे, त्याचप्रमाणे युक्रेनीयन ही वेगळी भाषा आहे की रशियन भाषेची बोलीभाषा आहे, याबद्दल वाद आहे. (युक्रेनच्या नव्या अध्यक्षाला-झेलेन्स्की त्याचं नाव - युक्रेनीयन नीट बोलताही येत नाही.) युक्रेनचं ऐतिहासिक नाव आहे ‘लिट्ल

रशिया'. युक्रेनचा अर्थ आहे सीमेवरील प्रदेश. म्हणून युक्रेनला बरेच वेळा the हे उपपद लावतात. आजही लक्षावधी जोडपी अशी आहेत की नवरा रशियन आणि बायको युक्रेनीयन, किंवा बायको रशियन आणि नवरा युक्रेनीयन. युक्रेनची राजधानी कीएव्ह (Kiev) ही सर्व रशियन, युक्रेनीयन आणि बेलोरूस शहरांची माता समजली जाते. रशियाचा राजा सुरुवातीच्या काळात तिथून राज्य करत असे, आणि तिथेच १८५ साली व्लाडमिर नावाच्या राजाने - आणि नंतर प्रजेने-खिश्वन धर्म स्वीकारला.

पहिल्या महायुद्धानंतर रशिया आणि पोलंड यांच्या झालेल्या लढाईत रशियाने त्यांच्या साम्राज्यात असलेल्या युक्रेनचा गलिसीआ हा भाग गमावला. रशियन राज्यक्रांती झाल्यानंतर युक्रेनने सोव्हिएट यूनियनमध्ये यावे म्हणून रशियाचा डॉनबास हा मोठा प्रदेश प्रलोभन म्हणून युक्रेनला तोडून दिला. दुसऱ्या महायुद्धानंतर सोव्हिएट यूनियनने पराजित पोलंडकडून गलिसीआ परत घेतला आणि युक्रेनला जोडला. १९५४ मध्ये रशियाचा क्रायमीया हा भागसुद्धा युक्रेनला दिला. (सोव्हिएट यूनियन हा एकच देश असल्याने असले बदल नाममात्र होते.) अशा रीतीने युक्रेनचा आकार १९२०च्या आकाराच्या मानाने तिप्पट झाला.

रशिया-युक्रेन हे आपल्या महाराष्ट्र-विदर्भ सारखे होते. त्यांच्यात जीवद्येणा संघर्ष होईल असं कुणाच्या स्वप्नातही आले नव्हते. सोव्हिएट यूनियनचे स्टालीननंतर १९८० पर्यंतचे दोन्ही राष्ट्रप्रमुख खुश्चेव्ह आणि ब्रेझेनेव्ह हे यूनियन होते. (आणि स्टालीन हाही रशियन नव्हता तर जॉर्जीयन होता!) सोव्हिएट यूनियन फुटला तेव्हा युक्रेन हे त्यातले सर्वांत अधिक भरभारीला आलेले राज्य होते. तिथे मोठे उद्योगांदे होते. विमाने बनायची. लोखंड, तेल आणि कोळशाच्या खाणी होत्या. एअर फोर्सच्या विमानांची आणि अवकाशात जाणाच्या रॉकेटची इंजिन बनवायचा कारखाना होता. तिचा दक्षिण भाग 'काळी माती' (म्हणजे अतिशय सुपीक) म्हणून प्रसिद्ध होता. त्या भागाला युरोपचे धान्याचे कोठार म्हणून ओळखत.

तेव्हा हा असा धृष्टपृष्ठ बैल गोठाचामध्ये संरक्षण सोडून मोकळ्या मैदानावर आलेला पाहून देशातल्या आणि देशाबाहेच्या लोभी भांडवलदार आणि पाताळयंत्री राजकारण्यांच्या तोंडाला पाणी सुटले. त्या बैलाचे चहूबाजूने लचके तोडले गेले. वीस वर्षांनंतर युक्रेनचा केवळ सांगाडाच शिळ्क राहिला. अब्जावधी डॉलर्सची संपत्ती देशाबाहेर गेली. बलीझ, कोलंबिया, लंडन, सायप्रस, आणि केवळ टॅक्स चुकवण्यासाठी जे बहामा आणि केमन आयलंड्स यांसारखे देश बनवले आहेत अशांच्या साखळीतला युक्रेन हा देश बनला. पैशाची अफरातफर, काळे व्यवहार, काळा पैसा गोरा करणं, असल्या 'आर्थिक उलादाली' हाच देशाचा मुख्य व्यवसाय झाला.

एकदा असाच पैशाचा एक मोठा प्रवाह (जवळजवळ २ कोटी डॉलर्स) युक्रेनमधून लंडनला जाण्यासाठी लाट्हव्हिया या देशाच्या बँकेत आला. तो आला एका वायरलॉजिक नावाच्या कंपनीला कर्ज या रुपात. तिथून तो गेला सायप्रसमध्ये डिजीटेक नावाच्या कंपनीला कर्ज म्हणून. लाट्हव्हिया सरकारला शंका आली म्हणून त्यांनी युक्रेनच्या

अधिकारी लोकांकडे चौकशी करण्यासाठी पत्रे लिहिली. त्यांना उत्तर आले नाही. मग लाट्हव्हिया सरकारने त्या गोष्टीचा पाठपुरावा करणे बंद केले.

हे भ्रष्टाचाराचे गटार वाहत असल्याचं लक्षात आल्यानंतर ओबामा-बायडन-क्लिंटन-केरी प्रभृती कसे गप्प बसतील? दक्षिण अमेरिकन खंडातल्या देशांचा अनुभव अमेरिकन सत्ताधान्यांच्या गाठीशी होता. भ्रष्टाचार, नैसर्गिक संपत्ती आणि दुर्बल सरकार असा परिपूर्ण संयोग एखाद्या देशात असला की त्या देशातल्याच काय पण अमेरिकन जनतेलासुद्धा वेठीस धरून लुबाडता येत. याची कार्यप्रणाली अशी-

साम, दाम, दंड, भेद वापरून आपल्याला अनुकूल सरकार आणायचे. मग अमेरिकेचे एक 'लॉबीत' राज्य (Client state) तयार करायच्या मागे लागायचे. त्यासाठी डझनांनी बिनसरकारी संस्था (NGO's), विचारवंतांचे रणगाडे (think-tanks) आणि सल्लागार त्या देशात घुसवायचे. लोकशाही आणि स्वातंत्र्याच्या घोषणा द्यायच्या. देशातील नैसर्गिक संपत्तीच्या नाड्या आपल्या ताब्यात घ्यायच्या. त्या देशाला शत्रू नसेल तर शत्रू निर्माण करायचा. (ते काम फार कठीण नसते, कारण प्रत्येक देशात आपल्यावर कुणीतीरी अन्याय केला असल्याची तीव्र भावना असते.) अमेरिकन जनतेचे अब्जावधी डॉलर्स तेथील भ्रष्ट सरकारला त्यांचं संरक्षण आणि प्रगती या नावाखाली दान करायचे. त्यातले बरेचसे सल्लागाराच्या नावाखाली स्वतःच्या (किंवा बायकोच्या वा मुलांच्या) वैयक्तिक खात्यावर फिरवायचे. काही आपल्या चमच्यांना दान करायचे. काही स्थानिक लोकांच्या तोंडावर फेकायचे.

या 'ट्रीटमेंट'साठी पूर्व युरोपमध्ये नवे देश आदर्श होते. मुश्वात नेटो (NATO) या संघटनेपासून झाली. सोव्हिएट यूनियनचे विघटन झाल्यापासून या संघटनेचे जीवितकार्य खरं म्हणजे संपले होते. ती संघटनाही संपायला पाहिजे होती. पण तसे झाले नाही. उलट ती बाढली. अमेरिकेला युरोपमध्ये आणखी मांडलिक राज्ये पाहिजे होती आणि मांडलिक राज्यांच्या सत्ताधान्यांना अमेरिकेची आचळ! नेटो कायम ठेवण्यासाठी लागणारे समर्थन म्हणून रशियाचा बागूलबुवा उभा करण्यात आला. रशियाला, विशेषत: पुतिनला, जुन्या झारशाहीचे पुनरुज्जीवन करायचं आहे हा प्रचार चालू झाला.

युक्रेनची अर्थव्यवस्था-जी काही शिळ्क राहिली होती ती-रशियाशी निगडित होती. रशियाच्या भिक्षेवर जगत होती. तेव्हा रशियाशी असलेले संबंध तोडून युक्रेनच्या जनतेला नेटो (NATO) आणि European Union यांचे सभासद व्हायचं आहे या नावाखाली ओबामाच्या हस्तकांनी बंडाळी चालू केली. तिचा कळस २०१४ सालच्या फेब्रुवारीत कीएव्ह येथील एका मैदानात मनुष्यहानीमध्ये झाला. याला युक्रेनमध्ये मैदान क्रांती म्हणतात. (तिथे मैदानाला मैदान हाच शब्द आहे!) युक्रेनचा राष्ट्राध्यक्ष पल्लून गेला आणि तिथे ओबामाने आपला रशियाद्वेष माणूस नेमून तो देश अमेरिकेचा उपाध्यक्ष बायडन याच्या ताब्यात दिला. महिनाभरातच युक्रेनच्या रिझाव्ह बँकेतले ९५ टक्के, म्हणजे २१ टन, सोने देशाबाहेर गेले. त्यावर भडकून रशियाने

क्रायमिया परत घेतला आणि डॉनबासमध्ये बंड चालू केले. अशा रीतीने एक नवीन client state निर्माण झालं आणि त्या राष्ट्राला एक शत्रू, सगळं ‘प्ले-बुकप्रमाणे’ चाललं होतं.

युक्रेनला आता रशियाशी लढाईला शस्त्रं पाहिजे होती, पैसे पाहिजे होते. त्यांना नेटोत जोपर्यंत प्रवेश नाही तोपर्यंत त्यांची गरज पुरवायची अपेक्षिते. अपेक्षिते पैसे दिले. हत्यारं द्यायला संसदेने मान्यता दिली. पण ती शस्त्रे काळ्या बाजारात दहशतवाद्यांना परस्पर विकली जातील झ्या भीतीपोटी ती पुरवायला ओबामाने नकार दिला. युक्रेनमध्ये राजकारणी-कम-माफियांच्या चार किंवा पाच प्रमुख टोळ्या आहेत. त्यांच्यात कधी कधी आपापसात स्नेहसंबंध असतात तर कधी कधी खुनाखुनीचे. प्रत्येक टोळी शक्यतो अमेरिका आपल्या बाजूला राहील अशी पराकाष्ठा करते.

युक्रेनची सुभेदारी हातात पडतातच बायडनने हात मारायला सुरुवात केली. काळे पैसे गेरे करायच्या ठकबाजीत बायडन सहभागी आहे, असंही म्हटलं जात. या उद्योगात आघाडीवर आहेत बरिस्मा होलिंग ही कंपनी आणि प्रायव्हेट बँक (Private Bank) नावाची बँक. बरिस्मा ही युक्रेनमधली नैसर्गिक वायूच्या धंद्यातली खाजागी क्षेत्रातली सर्वांत मोठी कंपनी आहे. तिचे अवांतर उद्योगसुद्धा तितकेच, किंवा अधिक, महत्त्वाचे आहेत. तिच्यावर इंग्लंडमध्ये चौकशीचक्र चालू होतं. अमेरिका, आंतरराष्ट्रीय नाणेनिधी वगैरे संस्थांकडून मिळणारी युक्रेनला मिळणारी मदत प्रथम प्रायव्हेट बँकेत जमा होते.

मैदानक्रांतीनंतर बरिस्माचा बॉस स्वित्सर्लंडला पठाला. आणि तिथून आपली कंपनी कशी वाचवायची याचा विचार करू लागला. त्याला एक नामी युद्धकीतील सुचली. त्याने बायडनच्या हंटर नावाच्या मुलाला महिना ८०,००० पेक्षा अधिक डॉलर्सपगाराची नोकरी दिली. हंटरचे काम म्हणजे कंपनीच्या बोर्डवर बसायचे. त्याला पेट्रोलियम व्यवसायाचा शून्य अनुभव असला तरी बोर्डवर बसायचा अनुभव भरपूर होता. अमॅट्रॅक्सारख्या (अमेरिकेतील निम्नराष्ट्रीय रेल्वे कंपनी) अनेक कंपन्यांचा, त्यांच्या व्यवसायाची काही माहिती नसतानाही, तो बोर्ड डायरेक्टर होता. युनायेटेड नेशन्सच्या जागतिक अन्नधान्य या कार्यक्रमाच्या बोर्डचा तो चेअरमन होता.

आपल्या भारतातील वशिलेबाजी आपल्या देशापर्यंतच मर्यादित आहे. अमेरिकेच्या उपाध्यक्षाच्या मुलाची ‘आकांक्षापुढती जिथे गगन ठेणगे’ अशी परिस्थिती असते! हंटरला चीनच्या बँकांकडूनही लाच म्हणून पैसे मिळत होते. Air Force 2 हे उपाध्यक्षासाठी खास राखून ठेवलेले विमान घेऊन तो चीनला जायचा. ते कोणत्या कामासाठी याचा तपशील अजून जाहीर व्हायचा आहे. त्याने त्या बँकांशी संबंध आता तोडले असले तरी तिथे आजपर्यंत त्याला काय मिळाले ते जरी दडपायचा प्रयत्न होत असला तरी केव्हा ना केव्हा बाहेर येईलच.

हंटरची (वय ४८) एकूण कारकीर्दच वशिलेबाजी आणि बिघडलेली मुलं या दोन गोर्टीचं आकलन होण्यासाठी लक्षणीय उदाहरण आहे. वयाच्या १८ वर्षांपासून हंटरला कोकेनचं व्यसन आहे. व्यसनमुक्त करण्यासाठी त्याला अनेक वेळा सुधारगृहात ठेवले होते. पण तो काही फारसा सुधारला नाही. हंटरचं वय उलटलं असतानाही

आणि त्याच्या व्यसनाचा नेव्हीला पूर्वीतिहास माहीत असतानासुद्धा त्याच्या बापाने त्याला नेव्हीमध्ये कमिशन मिळवून दिलं. त्याच्या व्यसनापायी त्याने तेही पुढे गमावलं.

व्यसन पुरवण्यासाठी तो बंदूक घेऊन शहरातील गलिच्छ वस्त्यांतून फिरताना सापडलेला आहे. भाड्याने घेतलेली गाडी कोकेनच्या अंपलाखाली चालवत असताना त्याने मोठा अपघात केला. गाडीत कोकेन, चिलीम वगैरे गोत्यात आणू शकणाऱ्या वस्तू सापडल्या. त्याचा मोठा भाऊ राज्याचा अटर्नी जनरल असतानासुद्धा भाड्याच्या गाडीच्या कंपनीबोरेब झालेल्या क्षुल्क भांडणातून त्याला सहीसलामत बाहेर पडता आलं नाही. हा नक्की कोणते आंतरराष्ट्रीय तंटे मिटवायला युक्रेनला मदत करणार होता हे त्याचे त्यालाच ठाऊक!

त्याचे वैयक्तिक जीवनही फारसे आदर्श होते अशातला भाग नाही. त्याचा अटर्नी जनरल भाऊ मेल्यानंतर हंटरने त्याच्या विधवा बायकोशी संबंध ठेवले. ते चालू असतानाच वॉशिंगटन शहरातील क्लबमध्ये विवस्त्र नाचणाऱ्या एका धंदेवाईक बाईशी त्याने संबंध ठेवले. त्यातून त्याला मूल झाले. त्या अपत्याला त्याच्या बापाच्या कर्माईच्या प्रमाणात महिना पैसे मिळाले पाहिजेत म्हणून ती कोर्टीत गेली आहे. हंटरच्या आंतरराष्ट्रीय मिळकतीचे बरेचसे तपशील तिथेच मिळाले. हे सर्व प्रकार लक्षात आल्यावर त्याच्या बायकोने त्याच्यापासून घटस्फोट घेतला.

बरिस्माच्या बोर्डवर हंटरबरोबर जॉन केरीच्या ख्रिस नावाच्या सावत्र मुलाला निर्मंत्रित केलं होतं. (जॉन केरी हा २००४ सालच्या अध्यक्षीय निवडणुकीतील पडेल उमेदवार आणि २०१३-२०१७ या काळातील ओबामाचा परराष्ट्रमंत्री.) पण कंपनीची एकूण लफडी पाहून त्याने नकार दिला. त्याच्याएवजी त्याचा आर्चर नावाचा बिझनस पार्टनर बरिस्माच्या बोर्डवर गेला. तिथे आर्चरची कमाई किती आहे हे जरी प्रसिद्ध झालेले नसले तरी त्यांच्या वॉशिंगटनमधील कंपनीला महिना एक लाख सत्तर हजार डॉलर्स मिळायचे असं नुकतेच प्रसिद्ध झालं आहे, त्यावरून या गोरीची अंदाज करणे कठीण नाही.

दुसरं म्हणजे याच काळात युक्रेनला अमेरिकेकडून जे दीड अब्ज डॉलर्स मदत म्हणून मिळाले होते ते जवळजवळ सगळे गडप झाले. म्हणजे हंटर आणि कंपनीला मिळाले होते ते जवळजवळ सगळे गडप झाले. म्हणजे हंटर आणि कंपनीला मिळाले पैसे कुणाऱ्या खिंशातून जात होते हे लक्षात येईल. आणि गंमत म्हणजे इंफीचमेंटचं एवढं नाटक चालू असताना, दिवसाढवळ्या अमेरिकन जनतेच्या पैशांची अशी चोरी होत असताना कोणत्याही माध्यमाने तिची दखल घेतली नाही. किंबहुना जे कोणी दखल घेत होते त्यांच्यावर ‘बनावट बातम्या’ (Fake News) हा आरोप आणून त्यांना बंद करण्याची धमकी दिली जात होती.

हे दोन अमेरिकन बरिस्माच्या बोर्डवर गेल्यानंतर बरिस्मा कंपनीची इंग्लंडमधील चौकशी बंद झाली. कोलमॉइस्की नावाचा एक माफियाप्रमुख युक्रेनचा अनभिषिक्त सप्राट समजला जातो. त्याने बरिस्मा आपल्या ताब्यात घेतली. सन २०१६ च्या सुमारास त्याच्यात आणि युक्रेनचा अध्यक्षात बेबनाव निर्माण झाला. अध्यक्षांनी कोलमॉइस्कीला दिलेलं एका राज्याचं राज्यपालपद काढून घेतलं आणि देशाच्या अटर्नी जनरलला बरिस्माच्या चौकशीचे आदेश

दिले. बायडनसाहेब संतापले. त्यांनी युक्रेनला तातडीने फोन लावले. तरीमुद्दा अध्यक्ष काही ऐकायला तयार नाही. मग बायडनने तातडीने युक्रेनला धडक मारली. पुढे काय झालं याची चित्रफीत उपलब्ध आहे. त्यात बायडन आपल्या मदतनीसांना म्हणतो, मी म्हटलं, मी तुम्हाला सहा तास देतो. तोपर्यंत जर तुम्ही अटर्नी जनरलला काढलं नाही तर तुम्हाला मिळणाऱ्या एक अब्ज डॉलर्सना रामराम ठोका. आणि, son of a bitch, त्याला तातडीनं काढून टाकलं! सर्व जण पोटभरून हसतात.

बायडन आणि पुत्र यांचे कारनामे इतर अनेकांच्या कारनाम्यांसारखे गुलदस्त्यात राहिले असते. पण तीन गोष्टीमुळे त्यांचं वस्त्रहरण झालं. एक म्हणजे युक्रेनने अमेरिकेच्या २०१६ च्या निवडणुकीत केलेली ढवळाढवळ. अमेरिकेच्या निवडणुकीत जवळजवळ सगळीच राष्ट्र थोड्या फार प्रमाणात ढवळाढवळ करतात. (अमेरिकासुद्धा तेच दुसऱ्या राष्ट्रांत करते!) आणि त्याचा परिणाम खंर म्हणजे शून्य असतो. हिलरी हरेपर्यंत या गोष्टीचा कधी बाऊ झाला नव्हता. दुसरी गोष्ट म्हणजे

म्यूलरचा फुसका अहवाल. आणि तिसरी म्हणजे बायडनने २०२० च्या निवडणुकांच्या प्राथमिक चाचणीत मारलेली उडी.

म्यूलर अहवालाचं मढं २४ जुलै २०१९ रोजी सरतेशेवटी पुरलं. डेमोक्रॅटिक पक्षात आता नैराश्य निर्माण झालं. नवीन निवडणुका जवळ आल्या तरी इंपीचमेंटसाठी ठोस कारण काही मिळत नव्हतं. (१) ट्रंप हा असंस्कृत आहे, (२) तो स्वियांना उपभोग्य वस्तू समजतो, (३) तो अल्पसंख्यांना तुच्छ समजतो, (४) त्याने उद्योगधंद्याच्या जगतात असंख्य लोकांना टोप्या लावल्या आहेत, (५) त्याने त्याच्या आयकरासंबंधीची माहिती डडपून ठेवली आहे, (६) त्याने खोटी युनिकर्सिटी काढून अनेक तरुणांना लुबाडलं आहे, (७) दिवाळखोरी सोडून उद्योगधंद्यांतलं त्याला काही माहीत नाही, (८) त्याने त्याच्याशी संबंध आलेल्या वेश्येने गप्प बसावं म्हणून पैसे दिले. या त्याच्यावरील सर्व आरोपांत तथ्य असेलही (किंवा आहेच), पण त्या कारणांसाठी त्याला इंपीच करता येत नाही.

याउलट ट्रंपला इंपीच करता येर्इल अशी त्याची अनेक कृत्ये आहेत. त्यांची यादी पुढीलप्रमाणे: (१) व्हेनझ्युएला या दक्षिण अमेरिकेतील सार्वभौम देशामध्ये हस्तक्षेप करून तिथल्या निवडून आलेल्या अध्यक्षाला पदच्युत करायचा प्रयत्न केला. (त्यात त्याला अजून यश आलेले नाही.) (२) बोलिन्हियामध्ये तिथल्या लष्कराला चिथवून अध्यक्षाला हाकलून लावलं. (३) सिरीयात तिथला बहुपतने निवडून आलेला अध्यक्ष नराक्षस आहे या सबबीखाली तिथे बाँबहळ्या केला. (४) सिरीया आणि व्हेनझ्युएला या देशांविरुद्ध त्याने व्यापारबंदी घातली आहे. त्या देशांतल्या मुलांना योग्य ती औषधं मिळत नसल्याने ती लाखांनी मरत आहेत. पण या कृत्यांबद्दल त्याला डेमोक्रॅटिक पक्ष इंपीच करत नाही कारण त्यांचा त्या कृत्यांना पाठिंबाच आहे. एवढं नव्हे तर या प्रश्नावर ट्रंपची भूमिका फार सोम्य आहे असा त्या पक्षाचा आरोप आहे.

२०१९ मध्ये युक्रेनच्या अध्यक्षीय निवडणुका झाल्या. तत्कालीन अध्यक्षावर अमेरिका अर्थातच नाराज होती. त्याच्या

विरोधातल्या कोलमॉइस्कीच्या टोळीशी अमेरिकेने संबंध जोडले. महत्त्वाच्या अनेक अमेरिके न खासदारांच्या बायका-नवरे त्याच्या वेतनपठावर आधीपासून होतेच. कोलमॉइस्कीने झेलेन्स्की नावाच्या धंदेवाईक विदुषकाला अध्यक्षीय निवडणुकीत उभं केलं. झेलेन्स्कीने निवडणुकीत पहिल्या अध्यक्षाला ७३% विरुद्ध २७% असं सणसणीत धुऊन काढलं. (युक्रेनमधील बरीचशी टीव्ही स्टेशनं कोलमॉइस्कीच्या मालकीची आहेत.) त्यानंतर ट्रंपने त्याला अभिनंदन करण्यासाठी २६ जुलैला फोन लावला. हा फोन डेमोक्रॅटिक

पक्षाच्या दृष्टीने दैवी देणगी ठरला, कारण म्यूलर अहवालाचं दफन दोन दिवसांपूर्वी झालं होतं. इंपीचमेंटच्या सोहळ्याला सरतेशेवटी इथे मुहूर्त मिळाला.

फोनवरती नक्की काय बोलणं झालं याबद्दल वाद आहे. गोंधळात गोंधळ म्हणजे सप्टेंबर महिन्यात दोघांचं एकमेकाचं कौतुक करणारं आणखी एक बोलणं झालं. माझ्या माहितीतील एका माणसाच्या माहितीत असलेल्या एकाकडून आम्हाला असं कल्लं आहे की त्याच्या ओळखीच्या कोण्या एका माणसाने ट्रंपचं फोनवरचं बोलणं एकलं. संसदेतल्या गुप्तहेर समितीच्या प्रमुखाने अशी सुरुवात केली. ही माणसं कोण आहेत मला माहीत नाही आणि माहीत असली तरी मी ते सांगार नाही असा बाळ गंगाधरांसारखा पवित्रा त्याने घेतला. दोनपैकी कोणत्या फोनच्या संदर्भात तो बोलत होता हेही स्पष्ट नव्हतं. समितीच्या प्रमुखाप्रमाणे जे बोलणं एकलं गेलं ते साधारण असं- ट्रंप म्हणतो, बायडन आणि त्याचा मुलगा यांची लफडी मला कळली

तरच मी संसदेने मंजूर केलेली हत्यारांची मदत देईन.

हे ऐकल्याबरोबर पेपरवाले, वाहिनीवाले आणि भटके पत्रकार गळुतले बेवारशी कुत्रे जसे एकत्र गोळा होऊन वसावसा भुक्त अंगावर धावून जातात तसे ट्रॅपवर तुटून पडले. नंतर मिळालेल्या फोनच्या रेकॉर्डप्रमाणे ट्रॅप पेपरवाले म्हणतात तसं काही म्हणाला नव्हता, असा उलगडा झाला. पण पराचा कावळा करायला ते पर म्हणून पुरे होतं. फोन रेकॉर्डच्या प्रत्येक शब्दाचा कीस अन् कीस काढणं चालू झालं. त्यावर नवीन कथा रचणं, त्यात नवीन तपशील घालणं, भडक रंग भरणं हा चोवीस तासाचा धंदा झाला. व्यापारी तत्त्वावर चालणाऱ्या पत्रकारांमध्ये त्यांना मिळणाऱ्या गलेलठु पगाराचे चीज करून दाखवण्याची जणू अहमहमिका लागली होती.

ट्रॅची भाषा देवाणधेवाणीची (quid pro quo) होती का? हा विषय महिनाभर पुरला. (आणि सर्वसामान्य लोकांच्या शब्दसंग्रहात quid pro quo या एका वाक्प्रचाराची भर पाडली.) युक्रेनच्या पहिल्या सरकारने अमेरिकेच्या २०१६ च्या निवडणुकीत काय लुढबूड केली याची मला माहिती पाहिजे होती, असं ट्रॅचं म्हणणं. तरीसुद्धा त्यात quid pro quo आहे, यावर माध्यमांत एकमत झाले. पण ट्रॅप प्रेसिडेंट आहे तेव्हा असा सौदा करणे त्याच्या अधिकारात आहे असं त्याच्या समर्थकांचं म्हणणं. (बायडनने अटर्नी जनरलला काढण्यासाठी अशाच दबावतंत्राचा वापर केला होता, हे सगळे जण सोयीस्करपणे विसरले.)

दुसरा मुद्दा निघाला, ठीक आहे; पण ते त्याच्या वैयक्तिक स्वार्थाकरता केलं. बायडन त्याचा राजकीय प्रतिस्पर्धी आहे. पण तो फक्त प्राथमिक चाचणीत आहे. तिथे आणखी वीस लोक आहेत. त्यापैकी कुणाच्या मुलाने खून केला तरी त्याची चौकशी करायची नाही? असे प्रश्न दोन्ही बाजूंनी निर्माण झाले. शिवाय बदनामी होणारी बायडनची एवढी घाण सार्वजनिक जागी पसरली असताना आणखी घाण मिळवण्याच्या मागे लागण्याचं प्रयोजन तरी काय?

आणखी एक. बायडनचा अमेरिकेचा अध्यक्ष व्हायचा हा सहावा प्रयत्न! बायडनची एकूण शारीरिक अवस्था आणि भ्रमिष्टपण बघून तो २०२० च्या निवडणुकीपर्यंत कितपत तग धरणार आहे याची शंकाच आहे. पण ट्रॅपने त्याच्या वैयक्तिक स्वार्थाकरता आपल्या देशाच्या स्वातंत्र्य आणि सुरक्षेचा बळी घेतला. युक्रेन हा आपला रशियाविरुद्धच्या लढाईतला बिनीचा शिपाई आहे. तो शस्त्रास्त्रे मिळाली नाही तर हरणार. मग आपली पाळी? अशी निर्वाणाची भाषा चालू झाली. हे सगळं चालू असता मध्यंतरच्या काळात युक्रेनला शस्त्रास्त्रं दिली गेली. त्यालाही आठ महिने झाले. युक्रेन मैदान-ए-जंग मध्ये अजूनही काही उतरलेला दिसत नाही. बहुधा बरीचशी शस्त्रास्त्रं नेहमीसारखी काळ्या बाजारात गडप झाली असावीत. तरीसुद्धा ट्रॅपला इंपीच करायचा ठराव पास झाला.

पुढची पायरी आरोप ठरवायचे. त्यासाठी साक्षीदार बोलावले गेले. सगळे ट्रॅपविरुद्ध. सभागृहाच्या कायदेशीर समितीत ट्रॅपविरुद्ध सभासदांचं बहुमत असल्याने दुसऱ्या साक्षीदारांना प्रवेश नाही. एवढंच काय पण रिपब्लिकन पक्षाच्या सभासदांनी साक्षीदारांना काय प्रश्न विचारायचे यावरही बंधन आणले गेले. चौकशी तर करायची पण

ज्या महाभागांमुळे हे महाभारत चालले आहे (बायडन आणि त्याचे सुपुत्र) त्यांचं नावही येऊ द्यायचं नाही ही मोठी सर्कस होती.

बोलावलेल्या साक्षीदारांना जेव्हा तुमच्यापैकी कुणी ट्रॅप-झेलेन्स्कींचं बोलाण स्वतः ऐकलं का? असं विचारलं तर कुणाचंही हो असं स्पष्ट उत्तर आलं नाही. ज्या कुणी सज्जनाने हस्ते-परहस्ते ऐकण्याचा दावा केला होता त्यालाही साक्षीदार म्हणून बोलवायचे नाही, असं समितीने ठरवलं. का तर ट्रॅप त्याच्यावर खुन्नस काढले! रिपब्लिकन सभासदांनीही फार तक्रार केली नाही कारण शेवटी सगळी कागदपत्र सेनेटमध्ये यायची होती. आणि तिथे त्यांचं बहुमत होतं.

यानंतर ट्रॅच्या ऑफिसमधल्या लोकांना साक्षीदार म्हणून बोलवायचा प्रयत्न झाला. पण ट्रॅपने त्याला नकार दिला. तसा त्याला अधिकार आहे का? नेहमीप्रमाणे तज्ज्ञ या वादामध्ये दुभागले आहे. हा गुंता सोडवायला सुप्रीम कोर्टात जायला पाहिजे. पण त्यात वेळ जाईल आणि सुप्रीम कोर्ट नाहीतरी रिपब्लिकनच आहे. तेव्हा तो प्रश्न लोंबताच ठेवायचं ठरवलं.

सगळं झाल्यावर आता आरोप कोणते ठेवायचे यावर चर्चा झाली. इंपीचमेंटसाठी घटनेमध्ये (Article II, Section, 4) चार कारणं दिली आहेत. (१) देशद्रोह, (२) लाचलुचपत, (३) उच्चपदावरचे गुन्हे आणि (४) गैरवर्तन. यातले पहिले दोन समजायला कठीण नाहीत. अलेक्झांडर हॉमिल्टन या एका घटनाकाराच्या मते (फेडरलिस्ट पेपर क्र. ६५) उच्चपदावरचे गुन्हे म्हणजे आपल्या पदाचा गैरवापर. भूतपूर्व अध्यक्ष निक्सन याच्या इंपीचमेंटच्या वेळी पदाचा गैरवापर या सदरात काय मोडतं हे संगायला सुप्रीम कोर्टने नकार दिला. दुसरे जुने अध्यक्ष फोर्ड यांचे एक वाक्य प्रसिद्ध आहे, पदाचा गैरवापर म्हणजे लोकसभा बहुमताने ठरवेल तो! म्हणजे सगळंच अस्पष्ट! शेवटचं कारण म्हणजे गैरवर्तन. हा कायद्याने फार मोठा गुन्हा नाही. पण उच्चपदस्थानांना इंपीच करायला हे कारण पुरु शकते. (एकदा एक जज दारू पिऊन बेंचवर बसला म्हणून त्याला इंपीच केलं!) आता यात ट्रॅपला कुठे बसवायचा?

त्यासाठी घटनेवरील देशातील चार अधिकारी व्यक्तींना बोलवायचे ठरवले. सर्व मोठ्यामोठ्या युनिव्हर्सिटीतले प्रोफेसर, घटनेतील गळी माणसं. तीन डेमोक्रॅटिक आणि एक रिपब्लिकन. त्यांपैकी रिपब्लिकनच थोंडफार कायद्याचं बोलला. (कारण कायदा त्याच्या बाजूने होता!) तिन्ही डेमोक्रॅटिक वकीलांनी आपल्याला ट्रॅची किती घृणा वाटते याचं वर्णन केलं. त्याचं पराण्डधोरण देशाला (विशेषत: रशिया आणि युक्रेनच्या बाबतीत) कसं घातक आहे याबाबतीत त्यांना कसलाही गंध नसताना वक्तव्य केलं. ज्यासाठी त्यांना बोलावलं होतं तो प्रश्न राहिला बाजूलाच. ते सर्व ऐकल्यावर या देशातील सर्वश्रेष्ठ कायदेपंडितांची हीच काय गुणवत्ता, हा प्रश्न पडतो.

त्यानंतर १० डिसेंबर, २०१९ रोजी आरोपणत्र लिहून तथार झालं. (पु. ल. देशपांड्यांच्या म्हैस या गोष्टीतील पोलीस रिपोर्टचाच हा नमुना!) १३ डिसेंबरला कायदेविषयक समितीने ते मान्य केले. एवढ्या गुन्हाळांनंतर दोनच आरोप तयार करता आले. त्यातलं दुसरा आरोप म्हणजे संसदेच्या कामात अडथळा. ट्रॅच्या ऑफिसमधल्या

लोकांना साक्षीदार म्हणून बोलवायला ट्रंपने नकार दिला हाच तो अडथळा. या आरोपात विशेष दम नाही कारण हा संसद आणि प्रेसिडेंट यांच्यातला वाद हा सुप्रीम कोर्टाच्या अख्यतारीतला असतो. तो इंपीचमेंटचं प्रयोजन होऊ शकत नाही.

पहिला आरोप म्हणजे सत्तेचा गैरवापर. या आरोपाला एक लांबलचक इतिहासवजा प्रास्ताविक जोडलेले आहे. सगळ्याचा सारांश हा की २०२० च्या निवडून यायला मदत व्हावी या वैयक्तिक स्वार्थाकरता ट्रंपने रशिया विरुद्ध लढत असलेल्या युक्रेनवर आपल्या राजकीय प्रतिस्पर्धीची चौकशी करण्याचा दबाव आणून देशाची सुरक्षा धोक्यात आणली. हा आरोप पाहिजे तेवढा सेक्सी नाही तेव्हा त्यात लाचलुचपतीचा मसाला टाकून तो चटकदार करावा असे काही जणांचे म्हणणे पडले. बायडनची चौकशी केलीत तर मदत करेन, ही एक प्रकारची लाचच आहे असा अन्वयार्थ लावायचं ठरलं. शेवटी लाचलुचपत आर्टिकलच्या मिसळीत टाकले.

तरीसुद्धा अजून भट्टी जमली नाही, असा मतप्रवाह होता. पण थांबायचे तरी किती? तेव्हा उशीरा का होईना पण १६ डिसेंबरला आरोपपत्र सादर केले. १८ डिसेंबरला ते सभेत मताता टाकले. दोन्ही आरोपांवर सर्व रिपब्लिकन आणि दोन डेमोक्रॅट यांनी विरोधी मतदान केले. एक डेमोक्रॅट तटस्थ राहिली. आरोपपत्र बहुमताने मान्य झाले आणि ट्रंप हा इतिहासातला इंपीच होणारा तिसरा अध्यक्ष ठरला. आता शेवटचं काम म्हणजे आरोपपत्र सेनेटकडे पाठवायचं.

आता परीक्षेला बसायला जाणाऱ्या मुलाच्या मनात शेवटच्या क्षणी जशा शंका यायला लागतात तसें डेमोक्रॅटिक पक्षांचं झालं. तेव्हा नाटकाची स्क्रिप्ट बदलून संसदेच्या सभापतीबाईंनी अँड लिब करायचं ठरलं. सेनेटमध्ये होणाऱ्या खटल्यात ट्रंपच्या ऑफिसमधल्या लोकांना सेनेटमध्ये साक्षीदार बोलावणार असाल तरच मी आरोपपत्र सेनेटकडे पाठवेन, नाही तर नाही, असा पवित्रा त्यांनी घेतला. अशांन इतर फारसं काही मिळालं जरी नाही तरी बाईंना पंधरा दिवस क्षेरासमोर चमकायला मिळालं. “पाठव, नाहीतर पाठवू नकोस,” सेनेटमधून निरोप आला. “या माणसाला एक दिवससुद्धा राष्ट्राध्यक्षाच्या जागेवर ठेवलं तर देशाचा सत्यानाश होईल,” असं एका बाजूला म्हणायचं आणि त्याला काढायच्या प्रक्रियेत अडथळा आणायचा, हे काही फार दिवस टिकणार नव्हतं.

बाईंचा नसला तरी त्यांच्या सहकाऱ्यांचा धीर संपला. नाताळच्या सुटीनंतर त्यांनी खटल्यासाठी त्यांच्या पक्षातल्या खासदारांपैकी सात वकील नेपले. त्यांना संसद व्यवस्थापक (House Managers) अशी संज्ञा आहे. त्यानंतर त्यांनी कागदपत्रे समारंभपूर्ण वरात काढून व्यवस्थापकांमार्फत १५ जानेवारीला सेनेटकडे पाठवून दिली.

त्याच दिवशी आणखी एक गोष्ट घडली. एक बाँब फुटला. त्यात ट्रंपला विशेष वाटण्यासारखं काही नव्हतं कारण असे बाँब तो निवडून आल्यापासून जवळजवळ दर आठवड्याला एक अशा गतीने पडत आले होते. हा स्फोट करणारा नवीन माणूस मुळचा युक्रेनचा.

वयाच्या तिसऱ्या वर्षापासून अमेरिकेत. वयात आल्यापासून गेली ३० वर्षे काळज्या धंद्यांत घालवली. त्या ओघाने ट्रंपशी घसट झाली, असं म्हणतो. ते खरं की खोटं याची आठवडाभर चर्चा झाली. (ट्रंपच्या बाबतीत काही शक्य आहे!) कुठेतरी लाच देताना तो सापडला. ट्रंपने सोडवलं नाही म्हणून त्याचा ट्रंपवर खुन्नस. ट्रंप-युक्रेन प्रकरणाची आपल्याला इत्यंभूत माहिती आहे असा त्याचा दावा. आणि तशी कागदपत्रे त्याने संसद व्यवस्थापकांकडे पाठवून दिली.

२२ ते २४ जानेवारी या तीन दिवसांत संसद व्यवस्थापकांनी सेनेटसमोर आपली केस मांडली. मुख्य व्यवस्थापकांच्या भाषणात रशिया आणि पुतिनचा उल्लेख ७० वेळा आला. (हो, काही जिज्ञासूनी खरोखर मोजलं!) “३२ कोटी अमेरिकन जनतेमधून पुतिनने ट्रंपला बरोबर वेचून काढला! आपण रशियाविरुद्ध युद्ध युक्रेनमध्ये करायचं टाळलं तर आपल्याला ते इथे आपल्या मातृभूमीवर करावं लागेल!” हे शेवटचं हमखास टाळ्या मिळवून देणारं वाक्य बोलताना वक्त्याच्या डोळ्यांत अशू दाटून आले होते. (ह्या मुख्य व्यवस्थापकम हाशयांच्या मतदारसंघात हॉलिवूड येतं!) ट्रंपच्या ऑफिसमधल्या लोकांना साक्षीदार म्हणून बोलावलं पाहिजे, असं तुणतुणं सगळ्या व्यवस्थापकांनी क्षणोक्षणी वाजवलं.

२५ ते २८ जानेवारी या तीन दिवसांत ट्रंपच्या वकिलांनी त्यांची बाजू मांडली. त्यात जास्त भर “युक्रेनमध्ये किती तो भ्रष्टाचार!” यावर होता. हे चालू असताना २७ जानेवारीला आणखी एक बाँब फुटला. ट्रंपच्या जॉन बोल्टन नावाच्या माजी सुरक्षा सल्लागाराने (National Security Advisor) आखाड्यात उडी मारली. ज्यांना अमेरिकन राजकारणाची फार माहिती नाही त्यांना कदाचित ठाऊक नसेल की सुरक्षा सल्लागार हे पद अतिशय महत्वाचे आहे. याचं कारण प्रेसिडेंटचे परराष्ट्र धोरण हा ठरवतो. ह्या पदावर एके काळी मॅकजॉर्ज बंडी, वॉल्टर रॉस्टौ, किसिंजर, कोलिन पावल, कॉडलीसा राइस ही मंडळी स्थानापन्न झाली होती.

जॉन बोल्टन हे इतके सुरस व्यक्तिमत्व आहे की त्याच्या एकट्यावर एक प्रदीर्घ लेख लिहिता येईल. हा तरूण असताना याला व्हिएनाम युद्धात भाग घ्यायची संधी मिळाली होती तेव्हा तो पायात शेपूट घालून पळून गेला. पण एकदा सरकारमध्ये प्रवेश केल्यानंतर मात्र अमेरिकेने जगभर जशी जमतील तशी युद्धे करावी या धोरणाचा पुरस्कर्ता झाला. “मी जर याचं एकलं असतं तर आपण आतापर्यंत सहाव्या जागतिक युद्धापर्यंत (World War 6) पोचलो असतो!” या ट्रंपच्या एका वाक्यात बोल्टनचे मार्मिक व्यक्तिचित्रण येतं. बोल्टनच्या असल्या वागण्याला कंटाळून ट्रंपनं याला ऑगस्ट २०१९ मध्ये बडतर्फ केलं होतं.

इंपीचमेंटचं नाटक चालू झाल्यापासून त्यात काड्या घातल्याविना बोल्टनला राहवेना. पण ट्रंपने घातलेल्या बंदीमुळे त्याला साक्ष देता येईना. २७ जानेवारीला त्याने न्यू यॉर्क टाइम्सला कळवले की व्हाइट हाउसमधल्या माझ्या अनुभवांवर मी एक पुस्तक लिहीत आहे. आणि त्यातला ट्रंपच्या विरोधात जाईल तो भाग प्रसिद्धीला दिला. आता तरी बोल्टनला साक्षीला बोलवा, असा गिल्हा डेमोक्रॅटिक पक्षाने

चालू केला. शेवटी साक्षीदार बोलवायचे की नाही या प्रश्नावर ३१ जानेवारीला मत घ्यायचे ठरले. २९ ते ३० जानेवारी या दोन दिवसांत प्रश्नोत्तरं झाली. साक्षीदार बोलवायचे नाही असा ठाराव ३१ जानेवारी रोजी ५१-४९ मतांनी मान्य झाला. दोन फुटीर रिपब्लिकनांमध्ये त्या पक्षाचा २०१२ सालचा अध्यक्षाच्या निवडणुकीतील उमेदवार मिट रॅमनी होता.

दोन एकत्र सभागृहांपुढे होणारा अध्यक्षांच्या वार्षिक भाषणाचा सोहळा ४ फेब्रुवारीला ठरला होता. त्यामुळे अध्यक्षाला काढण्याच्या ठारावावर मतदान घ्यायची तारीख ५ फेब्रुवारी ठरली. डेमोक्रॅटिक पक्षाची आशा अजून सुट नव्हती. काहीतरी चमत्कार होईल, ५३ मध्यले २० तरी रिपब्लिकन सेनेटरना ५ फेब्रुवारीपर्यंत उपरती होईल आणि ते आपल्या बाजूने फिरतील, अशी त्यांची भाबडी आशा होती. ५ फेब्रुवारीला दुपारी चार वाजता मतदान झाले आणि पुन्हा रॅमनी सोडून कोणीही फिरले नाही. (आपल्याला खुद देवाचीच आज्ञा

झाली होती असं रॅमनी म्हणतो!) अशा रीतीने इंपीचमेंट प्रहसन सरतेशेवटी संपले.

इंपीचमेंट संपले असले तरी ज्याने इंपीचमेंटला जन्म दिला तो संघर्ष (#resistance) काही संपलेला नाही. सेनेटमध्यलं मतदान संपतं न संपतं तोच अमेरिकेतल्या सर्व शहरांमधल्या चौकाचौकांमध्ये डेमोक्रॅटिक कार्यकर्त्यांची गर्दी जमायला सुरुवात झाली. हातात झेंडे, बॅर्स, फलक. त्यावर प्रामुख्याने लिहिले होते, ‘‘सेनेटमध्ये झालेला काही खटला नव्हता. तो होता फार्स!’’ त्यांच्यात थोडा जरी प्रामाणिकपणा असता तर सेनेटमध्यला खटलाच काय; पण गेले तीन वर्षे चाललेला एकूणच सगळा फार्स होता हे त्यांना कबूल करावं लागेल.

- डॉ. मोहन द्रविड

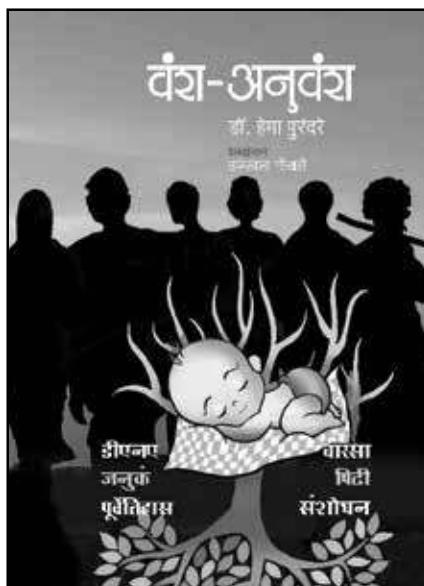
भ्रमणध्वनी : (९१) ९८२०५६३१३०

॥ग्रंथालय॥ * *

वंश-अनुवंश

डॉ. हेमा पुरंदरे

शब्दांकन
उज्ज्वला गोखले

हार्ड बाउंड मूल्य ६०० रु.

सवलतीत ३५० रुपये

पेपरबैक मूल्य ३५० रु.

सवलतीत २५० रुपये

विज्ञान-तंत्रज्ञानाच्या प्रगतीमुळे, अनेक जनुकीय विकारांची संभाव्यता वर्तवणे आणि निदान करणे आता शक्य झाले आहे. भारतातही ह्या सुविधा उपलब्ध आहेत. ह्या सगळ्या विषयी जनजागृती व्हावी आणि सर्वांना चांगले आरोग्य लाभावे, असा ह्या पुस्तकाचा मूळ हेतू आहे.

डॉ. हेमा पुरंदरे यांनी गेल्या पंचेचाळीस वर्षांत जनुकीय विकारांच्या अनेक केसेस पाहिल्या, पेशंटस्ना मार्गदर्शन केले, त्यांचे समुपदेशन केले. जनुकशास्त्राच्या सुवर्णयुगातला त्यांचा हा प्रवास पुस्तकात उलगडला आहे.

पेशंटस्च्या केसस्टडीजू सोबतच, लेखिकेच्या व्यक्तिगत संघर्षाची, तिने पेललेल्या आव्हानांची आणि तिच्या जिद्दीची ही कथा मनोवेधक तर आहेच; त्याचबरोबर प्रेरणादायीदेखील आहे.

मी, झरा आणि लॉकडाऊन

मेघना एरंडे-जोशी

मुलांना छोटे छोटे हिशोब करायला लावण. घरकामात त्यांची मदत घेण किंवा भाजी निवडताना-चिरताना त्यांना सामील करून घेण, छोट्या छोट्या गोष्टींवरून मनमोकळं हसण, मिळून एखादा चित्रपट पाहण. बैठे खेळ, बोर्ड गेम्समध्ये रममाण होण ही निसर्गानं दिलेली एक संधीच आहे.

बालमोहन विद्यामंदिर या शाळेत असताना विविध निबंध स्पर्धामध्ये भाग घ्यायचे तेव्हा ‘शाप की वरदान ?’, ‘अर्धा ग्लास भरलेला की रिकामा ?’, ‘आई संपावर गेली तर ?’ असे अनेक विषय असायचे. तसंच, या लॉकडाऊन काळातला विषय आहे, ‘सक्तीची सुट्टी, एक संधी’!

खरंच! आपण सकारात्मक विचार केला तर ही परिस्थिती एक संधी आहे, ‘आत्मपरीक्षणाची’, ‘नातेसंबंध जपण्याची’ भौतिक गोष्टीपेक्षा नीतीमूळे जपण्याची, निगुतीनं संसार करण्याची, तर मुलांवर योग्य संस्कार करण्याची.

आपण खूप भाग्यवान आहोत की आपल्याला स्वतःचं छत आणि दोन वेळच पौष्टिक अन मिळत आहे, ही भावना मुलांमध्ये रुजली की त्यांच्या मनातील असुरक्षितता कमी होईल? आणि आपल्याकडे काय नाही, यापेक्षा आपल्याकडे काय आहे याचा विचार सुरु होईल.

‘इरा’ ही माझी आठ वर्षांची कन्या. तिला सतत कंटाळा येणार नाही यासाठी माझी कामगिरी सुरु झाली. मग प्रत्येक तासाचं टाइम टेबल सुरु आखीन. झोपायची वेळ, ऑनलाईन स्युशनची वेळ, लंच-डिनरची वेळ ह्या दिनक्रमातून, उरलेल्या वेळात तिचं मनोरंजन कसं होईल, टीव्ही, आयपॅडचा प्रार्द्धभाव वाढणार नाही, याची दक्षता घेत घेत आता महिना उलटला.

मी एक कलाकार आहे, मात्र ‘आई’ म्हणून भूमिका करण आणि प्रत्यक्ष आईचं कर्तव्य पर पाडण ह्यात जमीन-अस्मानचा फरक आहे. एका आईला संतुलन ठेवायला हवं. कधी कठोर आणि कधी मृदू व्हायचं ह्याचं संतुलन.

घराला कुकींग, बेकिंगची आवड आहे हे लक्षात येताच साहित्य देऊन कृती करताना तिचे विहिंडियो काढण हा छंदच झाला आहे आम्हा दोघींसाठी.

हॉटेल, सिनेमाघर, मॉलशिवायसुद्धा जगता येऊ शकतं हे तिलाही पटू लागलं आता.

चित्रकला-हस्तकला-पाककला-कथाकथन ह्याची न्यारी गंमत ह्या लॉकडाऊनमध्ये जास्त कळली.

दिवसभर ऑफिटिव्हिटी करणाऱ्या आम्ही मायलेकी थोडासा वेळ वेगवेगळ्या खोल्यांमध्ये घालवतो. ती एकमेकींना दिलेली स्पेस किंवा तो ‘मी टाइम’ असतो असं म्हटलं तरी चालेल. तसेच, आजी-आजोबा, मावशी-काका, दादा-ताई, मित्रमैत्रींसोबत विहिंडिओ कॉल होतात, कधी स्टोरी टेलवर माझ्याच आवाजातील लहान मुलांच्या गोष्टी ऐकण चालू असत. उदाहरणार्थ, राधिका कुंटे लिखित ‘मिशन ट्री’, ‘बेडटाइम स्टोरीज’ ऐकताना मजा येते.

जुने फोटो पाहण, त्या आठवणी नव्यानं सांगणं यातसुद्धा गंमत आहे.

मुलांना छोटे छोटे हिशोब करायला लावण. घरकामात त्यांची मदत घेण किंवा भाजी निवडताना-चिरताना त्यांना सामील करून घेण, छोट्या छोट्या गोष्टींवरून मनमोकळं हसण, मिळून एखादा चित्रपट पाहण. बैठे खेळ, बोर्ड गेम्समध्ये रममाण होण ही निसर्गानं दिलेली एक संधीच आहे.

बाहेर पदू शकत नाही ह्याच दुःख खूप लहान आहे, कारण आपण आपल्या पाल्याबोरबरचं नात घडू करतोय हे सुख खूप मोठं आहे.

‘त्यांना चांगलं आयुष्य मिळावं म्हणून मी खूप काम करते. माझ्या सुखाचं बलिदान देते’ ही वाक्य आता भेपक वाटू लागली आहेत.

‘प्रेम द्यावे प्रेम घ्यावे, घरात राहावे सुरक्षित राहावे’ हे वाक्प्रचार आता जवळचे वाटू लागले आहेत.

झाडांसी, घरातल्या गोपांशी मैत्री झालीय. घरातील स्वामी समर्थाच्या फोटोशी एकांतात गण्याही मारून झाल्यात. इतका निवांत

मी पूर्ण वेळ डबिंग आर्टिस्ट म्हणून काम करते. या हॉइस इंडस्ट्रीवर आजच्या स्थितीचा नक्कीच परिणाम होईल. अर्थकारणावर त्याचा मोठा प्रभाव असेल. डबिंग इंडस्ट्रीचे आपल्याकडे खूप कमी काम असतं. बरंचसं काम हे बाहेरुन आलेल्या कन्टेंटवर चालतं. त्यामुळे बाहेरुन किती कन्टेंट येईल, यावर पुढची गणित अवलंबून असतील. इथे आम्ही डबिंगचं जे काम करतो ते दहा बाय दहाचे बंद स्टुडिओ असतात. तिथे अन्य लोक येऊन जाणार. त्यामुळे ते किती सुरक्षित आहे याची अजून कोणालाच कल्पना नाही. त्यात दोन महिने कोणाकडे च काम नाही, त्यामुळे रेट (दर) पडण्याची दाट शक्यता आहे. आता हॉइसिंग इंडस्ट्रीमध्ये असं होतं, की तुम्ही किती ज्येष्ठ व अनुभवी आहात याला महत्व राहत नाही, त्यामुळे क्वालिटीपेक्षा कॉन्ट्रीटीवर भर दिला जाऊ शकतो. काम कमी होण्याची आणि रेट कमी होण्याची शक्यता खूप आहे.

सकारात्मक बाब म्हणजे तुम्हाला काम निवडण्याची मुभा मिळू शकते, की मला हे करायचं वा नाही करायचं. आता तुमच्या गरजा आणि आर्थिक गणित यावर फोकस करावा लागेल. हॉइस इंडस्ट्रीकडे जोडधंदा किंवा पार्ट टाइम व्यवसाय म्हणून बरेच जण बघतात किंवा आमच्यासारखे काही पूर्णवेळ डबिंग आर्टिस्ट आहेत. तर मला वाटतं, की नक्कीच या क्षेत्रात परिणाम होणार आहे.

कोरोनाकाळात काळजी घ्यायची आहे ती कोरडा खोकला होऊ नये यासाठी. तसंच घशाची, श्वासाची, फुफ्फुसांची काळजी घेण महत्वाचं आहे. त्यामुळे आवाजाची काळजी घेताना घसा जपावा लागतो, हा भाग कोरोनामुळे आलाच आहे. तरी एरवी जे पथ्य होतं, की थंड पाणी पिऊ नये, बर्फ खाऊ नये किंवा फार तेलकट खाण वजर्य होतं त्याबाबत मात्र आता मी थोडी चैन करते आहे. आवाजाची काळजी घेतेय ती डबिंगच्या दृष्टीनं नाही, पण कोरोनाच्या दृष्टीनं, म्हणजे गुळण्या करणं, गरम पाणी पिण वगैरे. त्याचवेळी डबिंग काळात जे खातापिता येत नव्हतं त्याची चांगळ नक्कीच चालू आहे.

वेळ, इतका घराचा अनुभव ह्या काळात उपभोगता आला.

मात्र लवकर हा रोग बरा होऊ दे. निसर्गाने दिलेली सुट्टी संपूदे. जीवन आता सुरक्षीत होईल. त्याबरोबर पैशाचा पाठपुरावा कमी होईल. 'वेळ नाही' ही सबब अदृश्य होईल!

सगळ्यात महत्वाचं म्हणजे दहा वर्षाखालील मुलांच्या शारीरिक व मानसिक वाढीसाठी हालचाल करणे खूप महत्वाचे आहे. म्हणून दोरीच्या उड्या, तब्यात-मळ्यात, बेडूक उड्या, लंगाडी, अभिनयगीत अशा शारीरिक हालचाली करणे आवश्यक आहे. आम्ही युट्यूब लावून बन्याच वेळेस डान्स करतो. संध्याकाळी परवचा आणि झोपताना रामरक्षा स्तोत्र आणि हनुमान चालीस ऐकतो.

'आनेवाला पल जानेवाला है' या उक्तीप्रमाणे आशावादी राहून सकारात्मक जगूया. घरी राहून, मास्क लावून स्वतःची आणि देशाची काळजी घेऊया.

- मेघना एरंडे-जोशी

भ्रमणाध्वनी : ९८६९२४१९९०

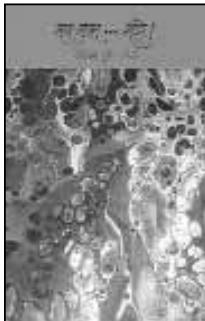
m_erande@yahoo.com

॥जंथानी॥ *

मन मुक्त...माझे!

नीलिमा गुणे-गोळे

मूल्य २०० रु.
सवलतीत १२० रुपये

माणूस आयुष्यात गोळा केलेले वेगवेगळे क्षण शंख-शिंफल्यासारखे वेचून जपून ठेवतोच त्याच्या मनाच्या पेटाच्यात त्या क्षणांना बाहेर काढून शब्दांत मांडण्याचा प्रयत्न करत राहतोच तो नीलिमा गुणे-गोळे असा हा प्रयत्न सातत्यानं करताना दिसतात आणि म्हणूनच त्यांचं कौतुक करावं लागेल.

- नीरजा

कोरोनाकाळ आणि मनात पेटलेला जाळ

मोहन शिरसाट

थोड्या वेळाने मी पुन्हा फोन केला. यावेळी काकांनी फोन उचलला तर तोच कापरा आवाज मला प्रेरणादायी वाटणारा. त्यांनी माझं म्हणणं समजून घेतलं. त्यांची चूक त्यांच्या लक्षात आली. पण मी त्यांची प्रेरणा घेऊन मदतीचा हात पुढे केल्याचं त्यांना सांगितल्यावर त्यांना खूप आनंद झाला.

प्रसंग -१

मोबाईलवर एक अनाहूत कॉल आला. पलीकळून काहीसा थकलेला आणि क्षीण असा आवाज होता. बोलण्यातून कळत होतं की कुणीतरी सत्तरीपलीकडचं बोलत आहे. आवाजात कंपही होता. कोण बोलतं याचा काही अंदाज मला आला नाही. पण सरळ पलीकळून हॅलो हॅलो॒ असा आवाज आला मीही 'हॅलो' म्हणून प्रतिसाद दिला.

'कोण बोलताय?' असा प्रश्न विचारायच्या आधीच त्यांनी विषयाला सरळ सुरुवात केली.

'काय म्हणतो कोरोना?'

बोलण्यात इतका जिभ्हाळा होता, की वाटलं आस्थेनं विचारातहेत तर ऐकता-ऐकता आपण ओळखूया कोण आहेत ते. त्यांना मात्र पक्क माहीत असावं की कुणाला फोन लावला तो. मी पुढे बोलत राहिलो.

'तुमच्याकडे काय म्हणते कोरोनाचे वातावरण?'

'ठीक आहे. पण आम्ही बाहेरच पडत नाही हल्ली घराच्या.'

लोगेच विषय पुढे सरकवला अन पलिकळून चाचरत आवाज आला,

'म्हटलं SS काही रक्म पाठवून देतो.'

मी बुचकळ्यात पडलो. कारण मी ओळखलंच नव्हतं अद्याप आपण कुणाशी बोलतोय ते. पण उत्सुकता म्हणून बोललो,

'कसं काय बरं?'

'नाही म्हटलंSS कोरोनाचा काळ आहे. वाटलं तुम्हाला दहा हजार तरी पाठवावेत. लागतील ना ह्या लॉकडाऊनच्या काळात. आमचं पेन्शन खर्चच होत नाही. पळून आहेत बँकेत. म्हणून म्हटलं.'

आता मला थोडा अंदाज आला की यांचा रांग नंबर लागला आहे बहुतेक. कारण इतका वेळ बोलण्यात त्यांचा आवाज ओळखीचा वाटला नाही. फक्त अशी जाणीव झाली, की या महामारीच्या काळात यांना कुणालातरी मदत करायची आहे त्यासाठीच कॉल केला असावा.

मग माझ्यातला कवी जागा झाला. त्यांच्याबद्दल कुतूहल जाग

झालं. मी लोगेच संवाद न थांबवता पुढेच चालू ठेवण्याचा निर्णय घेतला. काहीतरी त्यांची ओळख पटेल आपल्याला. हा भला माणूस आपल्याच शहरातला आहे की आणखी कुठला आहे. माझा मोबाईल नंबर यांचेकडे कसा काय आला, की चुकून एखादा अंक बदलून डायल केला गेला? असे अनेक प्रश्न उभे राहिले मनात. पण हे सदृहस्थ माझे नातेवाईक किंवा परिचितातले मुळीच नाहीत याची खात्री पटली.

अशी करुणा जागी ठेवण्याच्या माणसाबद्दल अधिक जाणून घेण्यासाठी मी संवाद पुढे चालू ठेवला.

परिस्थितीची जाणीव ठेवून मदतीचा हात पुढे करणारेसे असतात, असा विश्वास वाटला. बोलतं राहण्याशिवाय मला पर्याय शिल्पक वाटला नाही.

मी म्हटलं,

'बं कशी द्याल रक्म?'

'आमचं स्टेट बँकेत खातं आहे. संतोषी देवीमंदिराजवळ!'

मी अंदाज घेत होतो की आपल्या शहरात देवीमंदिराजवळ ही बँक नाही. म्हणजे नक्कीच दुसऱ्या शहरातून बोलतात हे.

लोगेच त्यांनी प्रश्न केला की,

'तुमचं कोणत्या बँकेत आहे खातं?'

मी टाळाटाळ करीत उत्तर देऊन म्हणालो,

'पण तुम्हाला खात्यात कसे टाकता येतील पैसे? घराबाहेर तर जात नाही ना तुम्ही या लॉकडाऊनमध्ये?'

'आम्हाला ऑन लाईन तं काही जमत नाही, मग घरी येऊन घेऊ जा!' त्यांना कुणीतरी सांगत होतं तिकळून अर्थात प्रॉम्टींगच!

'मग त्यांनी घरच्यांकडे मोबाईल दिला. लोगेच मावशीही बोलायला लागल्या, मी यांना किती दिवसापासून म्हणत होती की फोन करून विचारा, पैसे पाठवतो म्हणून सांगा तर आमच्या घरचे ऐकतच नाहीत.' बोलता -बोलता मावशीने काही त्यांच्या जवळच्या नातेवाईकांचे नाव घेतले. कधीकधी येत असतात घरी. आम्हाला आणून देतात. असं काही काही सांगितलंही मला. मी ऐकत होतो.

अजूनही मदतीचे हात जिते आहेत समाजात असं वाटत होतं. त्यांचं मदतीचं अंतर्मन मला जाणून घ्यायचं होतं. बोलणं तसंच चालू ठेवलं.

विषय बदलून बोललो,

‘आमची फिकीर करण्यापेक्षा तुमच्या तब्येतीची काळजी घ्या अधिक. औषध वगैरे वेळेवर घ्या. पौष्टिक जेवण घ्या.’

असा विषय घेतल्यावर त्यांनी उलट मला दिलासा दिला,

‘आम्ही घेतोच आहे काळजी, पण आम्हाला तुमची वाटतेय ना! हाताला काम नसेन आता शिवाय खाणारे लेकरं.’ विषय टाळत मी त्यांच्या किरणा, भाजीपाला औषधावर बोलत बसलो. काहीसा अंदाज आला की मुलं त्यांच्या जवळ नव्हते. ते कुठेतरी पुण्या-मुंबईत जॉबला आहेत. कामवाली आली की तिच्याकडून हे बाहेरची बरीच कामं करून घेतात. मात्र पुन्हा पुन्हा म्हणत होते रक्कम कशी पाठवू? इतका वेळ बोलल्यावर मला माझी खरी ओळख सांगांन योग्य वाटलं नाही. कारण मी अजूनही कुण्या जवळच्या गरीब नात्यागोत्यांना साधा फोनही केलेला नव्हता की विचारलंही नव्हतं. तो प्रकाश माझ्या मनात या फोननं दाटला. या आजी-आजोबांच्या अशा सहदवी स्वभावानं माझांही मन पिघळलं होतं.

शेवटपर्यंत त्यांनाही कळलं नाही की आपण कुणा अनोळखींशी बोलतो आहे. मलाही कळलं नाही की आपण खोटं खोटं का बोलत आहो ते. शेवटी मी त्यांना म्हटलं,

‘विचारपूस केली तुम्ही आनंद वाटला. आज रोजी काही गरज नाहीय पैशाची. जेव्हा गरज वाटेना तेव्हा मी आवर्जून फोन करून मागेन.’ अन फोन कट केला.

पण माझे मन खात होते.

कोरोनाकाळ सुरु होऊन एक महिना झाला पण अजून नुसते घरी रहा. सुरक्षित रहा. असाच विचार करीत राहलो. घराबाहेर पडून कुणा गरिबाची किंवा मजुराची चौकशीही केली नाही. तसे माझे बरेच नातेवाईक खेड्यात राहतात. शेतमजूर म्हणून कामं करतात. काही शहरात बांधकाम मजूर म्हणूनही काम करतात. पण त्यांना यावेळी मदतीचा हात पुढे केला नाही. अधूनमधून कवीमित्र किऱण येले व त्यांच्या मित्रांबदल आदिवासी पाड्यापाड्यांतून मदतीचं वाचलं. तेव्हा काही करावं आपण म्हणून विचारही केला. घरात बसून नवं काही वाचावं म्हणून काही हिंदी कवी वाचून काढलेत. पण हा आलेला अनाहूत फोन. यानं मी अधिक खडबदून जागा झालो. हिंदी कविता वाचून घरातच अस्वस्थ होतो हे खरंय. पण मदतीचा पुढे आलेला हात बघून आता समविचारी मित्रांसह घराबाहेर पडलो.

प्रसंग -२

या अनाहूत फोनबदल मी सहज बायकोला सगळा वृत्तां सांगितला.

तिलाही चूटपृष्ठ लागली की कोण असतील हे सदगृहस्थ? त्यांना मदत करायची होती तर चुकीच्या ठिकाणी फोन लागला. तिने मला आमच्या संवादाचा शेवट पुन्हा विचारला. मी सांगितलं की मी त्यांना म्हटलं,

आता तर पैशाची गरज नाहीय. जेव्हा गरज वाटेन तेव्हा आवर्जून

मागेन आणि तसा फोन करेन, असं म्हणून फोन कट केला. हे ऐकल्यावर ती माझ्यावर एकदम भडकलीच, ‘तुम्ही त्यांच्या अंतर्मनाचा अदमास घ्यायचा म्हणून खरी ओळख दिली नाही. कवीमन तुमचं जागं केलं पण तुमचंही चुकलं ना!’

कसं काय? चुकल्याचा अपराधभाव माझ्यात आल्यागत मी विचारलं.

‘अहो, त्यांना ज्यांना मदत करायची आहे. त्यांचं काय? त्यांना वाटेने आपण तर केला फोन. गरज पडली तर करतील मागतील. तुम्ही त्यांना अंधारातच ठेवलं ना!’

माझ्यात एकदम लाईट पेटली.

खरंच, आपल्याला एखादी कविता स्फुरली तर हिला का बरं वाचून दाखवतो?

कवीची पहिली वाचक बायकोच असते बहुतेक. कवयित्रीच्या पहिल्या कवितेचा वाचक नवरा असतो की नाही माहीत नाही. तसं कुण्या कवयित्रीने म्हटल्याचं माझ्या वाचनात नाहीय. मात्र माझ्या कवितेतील दुरुस्त्या तीच सुचवते हे मात्र नव्ही.

तसंच असतं आपल्या कोणत्याही कृतींचं.

नवराबाबायकोनं एकमेकांची कृती दुरुस्त करायची असते. त्या एकमेकांच्या नजरेतून दुरुस्त होत असतात. तर गोष्ट पुढे सरकली मग.

आता तिनं मला पुन्हा त्या भल्या माणसाशी तीन दिवसांनंतर फोनवरून बोलायला लावलं.

आधी मावशी बोलल्या फोनवरून. मी त्यांना सांगत होतो की तुमचा चुकून मला फोन लागला होता. तेव्हा मी खरी ओळख दिली नाही. पण तुम्हाला ज्यांना फोन करायचा होता. . . मदत करायचीय ती राहून गेलीय कदाचित. मी असं म्हटलं तर मावशी बुचकळ्यात पडली आणि मला रांग नंबर म्हणत फोन कट केला. खरं तर त्यांच्या फोनमुळेच मी प्रेरणा घेऊन माझ्या काही मजूर मित्रांना मदतही केली होती.

थोड्या वेळाने मी पुन्हा फोन केला. यावेळी काकांनी फोन उचलला तर तोच कापारा आवाज मला प्रेरणादायी वाटणारा. त्यांनी माझं म्हणणं समजून घेतलं. त्यांची चूक त्यांच्या लक्षात आली. पण मी त्यांची प्रेरणा घेऊन मदतीचा हात पुढे केल्याचं त्यांना सांगितल्यावर त्यांना खूप आनंद झाला.

गंमत म्हणजे दुसऱ्या दिवशी सकाळी सकाळी त्यांचाच मला स्वतःहून फोन आला.

म्हणाले, ‘बरं झालं तुम्ही पुन्हा फोन करून सांगितलं नाही तर माझ्याकडून मदत करायची राहून गेली असती.’ नंतर मी मनातून सुखावलो आणि वनितानंही स्मित केलं.

- मोहन शिरसाट

प्रमणधनी : ९४२१०५१८२३
mohan.shirsat@gmail.com

कोरीनाने रेखाटले जीवनाचे नवे चित्र

श्रीनिवास बाळकृष्णन

मला माहीत नाही आपलं भविष्य काय असेल, पण आपल्या सर्वांना मुळापासून विचारप्रवृत्त करेल इतकं नक्की! राज्यात तसेच घरात पॅसिव्ह नेतृत्व गुण असणारे ओळखायला आले. भारतात सकारात्मक विचार करणं कठीण आहे, तरी समाजाच्या गर्दीत असे अनेक दिसून-उठून आले. तरुण, त्यांच्या संस्था पुढे येताना दिसल्या. हे मी कागदावर काढतो त्यापेक्षा चांगले चित्र नव्हे का?

भारतातले सरकार लॉक डाऊन करण्यापूर्वीच मी परगावी होणारी अभ्यासहल साधारण १० दिवस आधीच रद्द केली. साधारण राज्यात लॉक डाऊन झाले त्या काळाच्या आधीच मी घरात राहतोय. गेली ९ वर्ष मी घरकोंबडा आहे. मुंबईतल्या शाळांना कलाअभ्यासक्रम देण्याची जबाबदारी माझ्या बायकोने स्वखुशीने उचलली आहे. मी चित्रकार, इलस्ट्रेटर आणि डिझायनर आहे. थोडंफकर लिहितो. हे सर्व कागदावर, आयपॅड आणि स्मार्टफोनवर होतं. माझं काम घरून चालतं. माझ्या संस्थेची कलाजत्रा असेल तर मात्र गावोगाव फिरावं लागतं. पण मला मजेसाठी फिरायला आवडतं. ट्रॅफिकच्या वेळा टाळून मी माझ्या भावंडांना, मित्रांना, रेस्टॉरंटमध्ये, सिनेमा पाहायला आणि क्वचित मीटिंग्साठी कुठल्यातरी गाडीने जातो. आता ते मात्र पूर्ण बंद झालेले आहे. घरी राहायला आवडत असून घरी राहणं मला असं अडकल्यासारखं होऊन गेलं. यावरून जे रोजच शाळा, कॉलेज, व्यवसाय, नोकरीच्या चक्रात सवयीने अडकलेत त्यांचे कसे

होत असेल याची कल्पनाच करू शकतो. सुरुवातीला मुंबईला ही सक्कीची सुट्टी मिळाली याबदल छान वाटलं. पृथ्वीवर माणूसच सर्व काही मालक नाही. मानवेतर प्राण्यांनाही निसगाने दिलेली भेटच आहे. कमालीचे कमी झालेले प्रदूषण आपलेच शारिरिक आरोग्य सुधारतही असेल. हे सर्व चांगलं चांगलं दिसत असूनही मृत्यूची एक अनामिक कळ हृदयातून जात होती. त्यावर आपल्या बातम्या, रोगावरचे राजकारण, बर्थ डे पार्टी गेम असतात तसे लॉक डाऊन इव्हेट यामुळे चिंता अधिक गहरी होत होती. मला इतका त्रास होत असेल तर धारावी, कुर्ला, शीव, चुनाभट्टी येथे राहणाऱ्या आणि एकूणच चित्रपतंगाच्या संबंधित लहान विद्यार्थ्यांना किती मानसिक त्रास असेल? हा अंतर्मनातील त्रास त्यांना कळणारही नाही. पण मोठे झाल्यावरही अनेक वर्ष ही भीती कायम राहणार आहे. आता बालमनाला पालकांच्या मृत्यूची अधिक भीती असेल. त्याच्यासाठी काय करता येईल याचा विचार करता चित्रपतंग संस्थेने ऑनलाईन छोटे छोटे व्हिडीओ बनवून मुलांना व्यस्त ठेवायचं ठरलं. आम्ही प्रत्येकानं मोबाईलवरच एक व्हिडीओ बनवला. एडिट करायला संस्थेतीलच कुणाल गोगरकर या एडिटरकडे देत गेलो. कला, संगीत, फोटोग्राफी असे साधारण १२-१३ व्हिडीओ बनवले. आमचा पहिलाच प्रयत्न होता. ते सोशल मीडिया, व्हॉट्सअॅप ग्रुपवरून प्रसारित केले. ही कल्पना लोकसत्ता डिजिटल मीडियाला आवडली. मग आम्ही व्हिडीओ बनवण्याचे आणि त्यांनी ते प्रसारित करण्याचे मिळून काम केले. यासाठी लोकसत्ताच्या लता दाभोळकरांनी मदत केली. कोरोनाने आता महराष्ट्रात वेग पकडला होता. लॉक डाऊन वाढलं होतं. आणि राज्य सरकारला पैशाची तंगी जाणवू लागली होती.

फेसबुकवर शार्दूल कदम आणि जावेद मुलानी या चित्रकार

मार्च, एप्रिल, मे हा काळ आम्ही कलाअभ्यासक्रम देण्यासाठी, दत्तक कलावर्ग योजनेत सहभागी शाळा शोधत असतो. पण हा सीझन गेलाच. सुद्धीच्या काळात आमचे कलाशिबिर चालते तेही आता होणार नसल्याने आर्थिक फटका बसलाय. फ्रीलांसर असल्याने प्रकाशित झालेल्या पुस्तकांचे मानधन रखडले. परंतु या आर्थिक गरजेतून व्यावसायिकीरत्या ‘ऑनलाईन कार्यशाळा’ घेण्याचा नवा पर्याय आम्ही निवडला. त्याच्या कार्यशाळा

मित्रांनी देणगी द्या व चित्र घ्या हा उपक्रम सुरु केला. मग मीही चित्रकार म्हणून मुख्यमंत्री निधीला किमान १००० रुपये द्या व फ्रेम केलेलं चित्र घरपोच घ्या, असं आवाहन केलं. यात फार नाही पण साधरण दहा-बारा हजार रुपये जमले. पैसे दिल्याचे स्क्रीनशॉट फेसबुकवर टाकायला सांगितले. म्हणजे आमच्याकडून त्यांना पाय फुटणार नाहीत. हे पैसे मुख्यमंत्री निधीला जातील. आणि फ्रेमवाली चित्र लोकांपर्यंत! फ्रेम व कुरिअरचा खर्च संस्था उचलणार असे ठरले.

हे सर्व करत असताना माझी वर्षभर पाळलेली सर्दी यावेळी भीती दाखवत होती. मुंबईतील वाढते आकडे पाहून कुटुंबासह फार्म हाऊसवर जावे असेही वारून गेले. नैराश्याने, शंकेने माझे प्रकाशनासाठी पुस्तकांचे काम करू वाटत नव्हते. मला भीतिदायक स्वप्न पडू लागली. मग कोरोनाच्या बातम्या बघणे टोटल बंद केले. आणि भुताचे सिनेमे पाहू लागलो. मग भुताची स्वप्ने पडू लागली. ही मला कोरोनाच्या स्वप्नापेक्षा कमी भीतीची वाटतात. दुपारी झोप, रात्रीचे जागरण असे नवे टाइमटेबल झाल्याने दिवस-वार गोंधळले गेले. मग याविषयी एक विचार लिहिला. त्याची कविता, मग चित्रपुस्तक झाले. एकीकडे मी घरात राहून राहून सिंह बनत जात आहे, आणि दुसरीकडे जंगलातला सिंह माझ्या भेटीला शहरात येत आहे, असे दोन्ही बाजूकडून वाचता येईल असे पुस्तक होते. त्यात थोडे ऎडिटिंग बाकी आहे.

भुताचे सिनेमे पाहून माझ्यासारख्या घाबरणाऱ्यांसाठी एक चित्रपुस्तक तयार होतंय.

आता घरी बसण्याची, चांगलं करून खाण्याची सवयच होऊन गेली आहे. बायकोलाही टीव्ही, वाचन, चित्रे काढायला आवडत असल्याने तीही मोठी सुद्धी एन्जॉय करत आहे.

दुसरं असं की माझे दोन व्हॉट्सअॅप ग्रुप आहेत. त्यात खूप काटेकोर नियम आहेत. कोरोनाकाळामुळे ते थोडे शिथिल केले. त्याची लिंक पब्लिक केली. म्हटलं काही काळ लोकांनी कलेचा व खाण्याचा आनंद लुटावा. सध्या या समूहावर लोक खुश आहेत.

आता होत आहेत. यामध्ये केवळ नाव ऐकलेल्या उस्मानाबाबाद, जालना जिल्हातील तसेच विदेशील मराठी पालकांनी सहभाग घेतला. यामुळे सर्व मीटिंग अॅपची ओळख झाली. कोरोनाने कलाकार व्यक्तीला कॉपरेट सवयी लावल्या. हा ऑनलाईन प्रकार यशस्वी झाल्याने चित्रपतंग ट्रस्टने आमची पूर्ण कलाजत्रा व्यापक करायची ठरवले. महाराष्ट्रातल्या सर्व जि. प. शाळांना आम्ही वर्षभराचे ऑनलाईन कोर्स मोफत देणार आहोत. हा सु-विचार येण्याचे श्रेय केवळ कोरोनाला आहे.

मला माहीत नाही आपलं भविष्य काय असेल, पण आपल्या सर्वांना मुळापासून विचारप्रवृत्त करेल इतकं नक्की! या काळात वाढदिवस येऊन गेल्याने दरवर्षी केले जाणारे सिंहावलोकन जरा जास्तच गांभीर्याने झाले. लोकही रिकामे असल्याने सोशल मीडियावरचे लोकही शुभेच्छा देते झाले. हा कनेक्ट वाढला तो लॉक डाऊनमुळे.

स्वतःचा, व्यक्तिगत पुस्तक प्रकल्पांचा, संस्थेच्या उपक्रमाचा नावीन्याने विचार होत गेला. काही मनाने दूर केलेली नाती काळजीपोटी काही काळ पुन्हा जवळ केली गेली.

राज्यात तसेच घरात पॅसिव्ह नेतृत्व गुण असणारे ओळखायला आले. भारतात सकारात्मक विचार करणं कठीण आहे, तरी समाजाच्या गर्दींत असे अनेक दिसून-उदून आले. तरुण, त्यांच्या संस्था पुढे येताना दिसल्या. हे मी कागदावर काढतो त्यापेक्षा चांगले चित्र नव्हे का?

‘स्वतःला आनंदी ठेवा’ हे आमच्या संस्थेचे ब्रीदवाक्य कायम मनात व कामात राहायला हवं.

- श्रीनिवास बाळकृष्णन

भ्रमणध्वनी : ९०२९९२९५७५

www.csks.in